

TEMA BROJA

@RTVE I ORGANIZOVANI KRIMINAL

Te{ko}e odre ivanja pojma organizovanog kriminaliteta <i>Dr Nata{a Mrvi}-Petrovi}</i>	3
Konstrukcija krivice `rtve, sa posebnim osvrtom na krivi-ni postupak protiv optu`enih za ubistvo premijera Srbije dr Zorana \in i}a <i>Dr Vesna Nikoli}-Ristanovi}</i>	11
Jedan pogled na polo`aj o{te}enog u krivi-nom postupku za krivi-na dela organizovanog kriminaliteta <i>Dr Milan [kuli}</i>	17
Nasilje i eksploatacija mladih `ena: mobilnost i ja-anje mre`a albanske prostitucije <i>Philippe Chassagne, Kolë Gjelošhaj</i>	31
Klini-ka sudskomedicinska ekspertiza `rtava trgovine ljudskim bi}ima <i>Mr \or e Alempijevi}, Dr Slobodan Savi}, Dr Dragan Je-menica, Dr Branimir Aleksandri}</i>	37
Polo`aj o{te}enih i zastupanje u postupcima vo enim zbog krivi-nog dela trgovine ljudima i srodnih ili povezanih krivi-nih dela <i>Olivera Simonov</i>	41

OSTALE TEME

Od definicije do operacionalizacije, sa osvrtom na istra`ivanje nasilja <i>Dr Branislava Kne`i}</i>	45
--	----

NAU^NI SKUPOVI I STRU^NI SASTANCI

Godi{nja konferencija Britanskog kriminolo{kog dru{tva: <i>The Challenge of Comparative Crime and Justice</i>	51
--	----

PRIKAZI KNJIGA I ^ASOPISA

Dr Milan [kuli} Organizovani kriminalitet – pojam i krivi-noprocetni aspekti <i>Mr Sanja Milivojevi}</i>	53
Elmar G. M. Weitekamp, Hans-Jurgen Kerner (ur.) Restorative Justice -Theoretical foundations <i>Dr Vesna Nikoli}-Ristanovi}</i>	55

DR NATA[A MRVI] -PETROVI] *

Te{ko}e odre|ivanja pojma organizovanog kriminaliteta

Uradu se isti-u najzna-ajnije te{ko}e i nesla-ganja pri odre|ivanju pojma organizovanog kriminaliteta, {to, s jedne strane, predstavlja posledicu slo`enosti i dinami-nosti savremenog organizovanog kriminaliteta, a s druge strane, uti-e na mogu}nost dono{enja neadekvatnog zakonodavstva i/ili neuspe{nost akcija protiv organizovanog kriminaliteta. Ukazuju}i na razlike izme|u savremenog organizovanog kriminaliteta u odnosu na prvobitne teorijske definicije iz po-etnih decenija 20. veka, konstatuje se da «odgovor» na organizovani kriminalitet treba tra`iti u sistemskim re{enjima kojima }e se omogu}iti vladavina prava uz po{tovanje na-ela podele vlasti i potpuna kontrola vr{enja vlasti. Autorka smatra da su u okviru postoje}eg krivi-nog zakonodavstva Srbije neop-hodne izmene kojima bi se, pre nego na specijalnim organima za borbu protiv organizovanog kriminaliteta i specijalnim odredbama krivi-nog postupka, insistiralo na za{titi `rtava i pobolj{anju polo`aja o{te}enih u krivi-nom postupku.

Klju-ne re-i: organizovani kriminalitet, `rtve krivi-nog dela, o{te}eni, me|unarodni standardi.

Uvod

Godinu dana nas deli od atentata na gospodina Zorana \in|i}a, tada{njeg Predsednika Vlade Republike Srbije i od velike akcije «Sablja», preduzete nakon toga, radi otkrivanja i hvatanja u-inilaca ovog (i drugih) zlo-ina. Osim intenzivnog rada na rasvetljavanju zlo-ina i pripremi optu`nice, preduzete su aktivnosti na brzom rekonstrukciji zgrade Vojnog suda kako bi se u nju smestili zaposleni iz specijalnih dr`avnih organa za borbu protiv organizovanog kriminala (Specijalnog tu`ila{tva i posebnog odeljenja Okru`nog suda u Beogradu) i tako, u boljim uslovima, obezbedilo su|enje za dela tzv. organizovanog kriminaliteta.

* Nata{a Mrvi]-Petrovi] je redovni profesor Fakulteta za poslovno pravo u Beogradu, E-mail: npetrovic@icl.org.yu

Po-etak su|enja za ubistvo premijera \in|i}a izazvao je veliku pa`nju javnosti i medija. Upravo zbog zna-aja ovog su|enja, -iji }e se ishod (kakav god da bude) neminovno dovesti u vezu sa ocenama o stru-nosti sudija, polo`aju i spremnosti pravosudnih organa da se anga`uju na presu|enju najte`ih krivi-nih dela koje -ine u-inioci povezani u mre`e zlo-ina, trebalo bi imati na umu da tzv. specijalni sud ima te{ku i nezahvalnu ulogu, te da isklju-ivo od stru-nih sposobnosti i ljudskih kvaliteta sudija ne}e zavistiti da li }e javnost biti zadovoljna ishodom su|enja. Ova konstatacija mo`e izgledati preterana, ali se zasniva na uo-enim nedostacima postoje}eg krivi-nog i krivi-no-procesnog zakonodavstva (men-janih nekoliko puta u periodu 2002-2003. godina kako bi se stvorile pretpostavke za delovanje specijalizovanih dr`avnih organa za spre-avanje organizovanog kriminaliteta i za olak{ano dokazivanje i su|enje za ovako izvr{ena krivi-na dela).

Ono {to je ve} na prvi pogled vidljivo kada je u pitanju ovo *ad hoc* doneto zakonodavstvo jesu neodre|enost pojedinih zakonskih odredbi (na primer, definicija organizovanog kriminaliteta) i preterano ugledanje na italijansko zakonodavstvo (bez dovoljno sagledavanja kriminogenih specifi-nosti na{e sredine). I pored kritika stru-ne javnosti, zakonodavac je podlegao isku{enju da donese nove zakone ili dopuni postoje}e zakonodavstvo za koje se naknadno ispostavlja da su manjkavi ili te{ko primenljivi u praksi. To je bio vid ishitrenog reagovanja u nastojanju da se dr`avnim organima omogu}i da se brzo i efikasno suprotstave organizovanom kriminalitetu.

Gre{ke zakonodavca (ipak) mogu biti ispravljene. Zabrinjavaju}e je, me|utim, to {to su i u na{ojoj op{toj javnosti (u kojoj ina-e postoji «hroni-na» nedovoljna, stereotipna i senzacionalizmu podre|ena informisanost o kriminalitetu) {iroko rasprostranjene predrasude o organizovanom kriminalitetu. To je svakako rezultat odsustva istra`iva-kog novinarstva u na{ojoj sredini i nedostatka specijalizacije novinara za izve{tavanje o kriminalitetu.

Slo`enost pojma organizovani kriminalitet i implikacije na teorijsko odre|enje i obja{njenje njegovih uzroka

Nedovoljno poznavanje neke pojave uti-e na formiranje neta-ne, nepotpune ili iskrivljene predstave o njoj. Od pogre{ne predstave do pogre{ne akcije kojom se nastoji reagovati na odre|enu pojavu – samo je jedan korak. Zbog toga je bitno da se uka`e na neka svojstva organizovanog kriminaliteta koja ote`avaju njegovo ta-no definisanje, zbog -ega postoji rizik da doneta zakonska regulativa ne bude prakti-no primenljiva ili pak, da preduzete aktivnosti na primeni zakona ne dovedu do pravih rezultata.

Organizovani kriminalitet se uobi-ajeno shvata u tzv. tradicionalnom smislu kao organizovano preduzimanje kriminalnih aktivnosti u grupi od najmanje tri lica u kojoj su ostali -lanovi pot-injeni lideru grupe. Kao dru{tvena pojava sli-na sada{njoj, organizovani kriminalitet se najpre pojavio u Sjedinjenim Ameri-kim Dr`avama po-etkom 20. veka.¹ Najja-e i najbrojnije od tih prvih kriminalnih organizacija bile su organizacije koje su osnivali italijanski doseljenici (objedinjeni po svojoj etni-koj pripadnosti) po ugledu na strukturu sicilijanske mafije ili kamore². Stoga su i prve teorijske definicije organizovanog kriminaliteta uzimale u obzir obele`ja kriminalnih organizacija iz tog vremena: bavljenje kriminalitetom u vidu zanimanja, -vrstu hijerarhijsku strukturu organizacije, zajedni-ko etni-ko poreklo kriminalaca, tajnost i primenu zakona }utanja (tzv. «omerte»). Ali, od vremena prohibicije, Al Kaponea i Laki Lu`ana do danas proteklo je mnogo vremena. Obele`ja organizovanog kriminaliteta su se u me|uvremenu veoma promenila, vrste kriminalnih i drugih nedozvoljenih delatnosti kojima se bave organizovane kriminalne grupe promenile su se i pro{irile, a tako|e su prekora-ene (ranije zna-ajne u suzbijanju kriminaliteta) geografske barijere i nacionalne granice.

Stereotipi o zlo-ina-kom udru`ivanju koje po modelu odgovara italijanskoj mafiji u Americi i na Siciliji, danas su o-igledno, u dobroj meri,

prevazi|eni.³ Konkretna priroda, pro{irenje i dinamika organizovanog kriminaliteta, uvi|anje ozbiljnosti ovog problema na me|unarodnom nivou (dono{enje Konvencije Organizacije Ujedinjenih nacija o suzbijanju transnacionalnog organizovanog kriminaliteta 2000. godine, izme|u ostalog), svedo-e o potrebi redefinisanja termina organizovani kriminalitet, i o potrebi pa`ljivog izbora aktivnosti na njihovom suzbijanju i spre-avanju, uz neophodnost da se pri tome uspostavi me|unarodna saradnja i razvijaju programi za{tite `rtava i svedoka.

Kako se s pravom konstatuje, te{ko}e oko odre|ivanja organizovanog kriminaliteta ne proizilaze iz re-i «zlo-in», nego su vezane za re-«organizovani».⁴ Povezano delovanje kriminalaca u okviru kriminalne grupe jeste osnovno, ali ne i dovoljno obele`je da bi mogli da govorimo o organizovanom kriminalitetu. Kada se kriminalna delatnost vr{i u grupi, primenjuje se u krivi-nom pravu odvajkada institut sau-esni{tva. Pored toga, na{e krivi-no zakonodavstvo poznaje i posebnu odgovornost organizatora zlo-ina-kog udru`enja za sva krivi-na dela izvr{ena u okviru zlo-ina-kog plana ili u vezi sa njim.

[ta je to {to organizovani kriminalitet -ini posebnim u odnosu na organizovano vr{enje kriminalnih delatnosti u grupi? Zbog slo`enosti samog fenomena, izostaju univerzalno prihva}ene definicije, i u stranjoj i u na{ojoj pravnoj literaturi.

Me|u interesantnim teorijskim shvatanjima o organizovanom kriminalitetu, svakako treba ista}i stavove Cressey-a, koji isti-e da je za odre|enje organizovanog kriminaliteta od ve}eg zna-aja pozicija u-inioca u kriminalnoj organizaciji i veze koje se uspostavljaju me|u u-iniocima, nego vrsta kriminalne aktivnosti koja se u ostvaruje.⁵ Tako|e, nagla{ava se da je osnovna karakteristika organizovanog kriminaliteta metod vr{enja krivi-nih dela putem tzv. «kriminalnog preduze}a» (*criminal enterprise*),⁶ koje «posluje» zadovoljavaju}i tra`nju za nedozvoljenim robama i uslugama, a uz to

3 Adamoli, S., di Nicola, A., Savona, E., Zoffi, P. (1998) *Organised Crime Around the World*, HEUNI, Helsinki, publ. 31, str. 132-133.

4 Iz jednog izve{taja iz 1986. godine Predsedni-ke komisije SAD za razmatranje problema organizovanog kriminaliteta (prema [kuli], M. (2003) *Organizovani kriminalitet*, Beograd: Dosije, str. 28-29).

5 Prema Nikoli}-Ristanovi}, V. (2003) "Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: odre|enje osnovnih pojmova, metode i izvori prikupljanja podataka", *Revija za kriminologiju i krivi-no pravo*, br. 2-3, str. 14.

6 U tom smislu: Mr{evi}, Z. (1993) "Organizovani kriminal", u: *Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*, Beograd: Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja, str. 87-88. Tako|e: Adamoli, S. i dr (1998) op. cit., str. 7.

1 Iako su u na{ojoj kriminologiji zastupljena i shvatanja da su se prvi oblici organizovanog kriminaliteta javljali jo{ u XVII veku u velikim gradovima (tako Milutinovi}, M. – prema: Simi}, M. (2004) «Organizovani kriminal i mere za njegovo suzbijanje», *Bezbednost*, br. 1, str. 21; Ignjatovi}, \. (1998) *Organizovani kriminalitet*, II, Beograd, str. 12-13).

2 Zanimljivi istorijski podatak ukazuje da je tih godina u Sjedinjenim Ameri-kim Dr`avama postojao poseban socijalni sloj "gangstera" koji se kriminalitetom bavio u vidu zanimanja, a koji je brojao oko 15 000 ljudi.

koristi pretnje, nasilje, reketiranje ili korupciju. Ponekad se isti-e i hijerarhijski odnos u okviru kriminalne organizacije kao najva`nija odlika organizovanog kriminaliteta.⁷ Kao na va`an dopunski kriterijum koji odre|uje organizovani kriminalitet ukazuje se i na uspostavljanje odgovaraju`ih veza (naj-e{e} putem korupcije) sa dr`avnom strukturom.⁸

U jednoj od prvih monografija objavljenih kod nas na temu organizovanog kriminaliteta, ova pojava se odre|uje kao «...vrsta imovinskog kriminaliteta koga karakteri`e postojanje kriminalne organizacije koja obavlja kontinuiranu privrednu delatnost, koriste}i pri tome nasilje i korupciju nosilaca vlasti».⁹ Sve te{ko}e definisanja organizovanog kriminaliteta sa kojima se suo-avaju savremeni teoreti-ari ilustruje poku{aj [kuli] da odredi organizovani kriminalitet jednom veoma slo`enom definicijom koja obuhvata elemente organizovanosti, tajnosti, hijerarhijskog ustrojstva, kori{e}nja nasilja i korupcije, kao na-ina da se uspostavi monopolski polo`aj organizacije i ostvari uticaj na dr`avne organe.¹⁰

Nasuprot kompleksnim teorijskim obja{njenjima organizovanog kriminaliteta, susre}u se i koncizne definicije po kojima se organizovani kriminalitet odre|uje samo dvema -injenicama:

1. da su to kriminalne aktivnosti u-injene u grupi (od najmanje tri lica),

2. da je uspostavljena tzv. mre`a zlo-ina (*criminal network*),¹¹ {to u krajnjem zna-i kontinuirano i povezano delovanje kriminalnih grupa.

7 Bo{kovi}, M. (1998), *Organizovani kriminalitet*, I deo, Beograd, str. 7.

8 U tom smislu kod: Bo{kovi}, M. (1996) "Organizovani kriminalitet – realnost i vizija", u zborniku: *Organizovani kriminalitet i korupcija*", Kopaonik, str. 1-2.

9 Ignjatovi}, \. op. cit., str. 25.

10 [kuli], M. (2003) op. cit., str. 59. i sl.

11 Na ovaj na-in organizovani kriminalitet odre|uje Van Lampe, dok Joutsen insistira na "klasi-noj" definicija koja u obzir uzima na-in povezivanja -lanova kriminalne grupe i tajnost delovanja organizacije (Lampe, von K. (2002) «Assessing Organized Crime: The Case of Germany», published online in ECPR Standing Groups Newsletter Organised Crime, no. 3, str. 2-6, tako|e i u (2001) «The Concept of Organized Crime in Historical Perspective», Forum on Crime and Society, vol. 1, no. 2. dostupno na: <http://people.freenet.de/kvlampe/la.htm01.htm>; Jousen, M. (2000) "International Cooperation Against Transnational Organized Crime: Participating in an Organized Criminal Group", Annual Report, series no. 59, str. 417-428 (dostupno na <http://www.unafei.or.jp/paf/no.59/ch21.pdf>). O nedostacima odre|ivanja organizovanog kriminaliteta kao posebne vrste kriminalne mre`e ne structure vi{e kod: [kuli], M., op. cit., str. 36-37.

Ovako pojednostavljenim odre|ivanjem elementa organizovanosti svakako se izlazi u susret prakti-nom zahtevu da se omogu}i kriminolo{ko istra`ivanje slo`enog fenomena organizovanog kriminaliteta¹². Istina je, verovatno, «negde na polovini puta»: istaknuta dva elementa zaista nisu dovoljna da objasne specifi-nosti organizovanja konkretnih oblika zlo-ina-kih udru`enja koja se stvaraju u razli-itim dru{tvenim sredinama (npr. zna-ajne elemente tajnosti organizacije i zajedni-ke etni-ke pripadnosti kod italijanske ili albanske mafije, za razliku od nekih drugih kriminalnih organizacija na tlu Evrope – npr. holandskih).

Ipak, i pored opasnosti da gledite, koje zastupa Van Lampe, pojednostavi predstavu o organizovanom kriminalitetu, ono ispravno ukazuje na neke odlike savremenog organizovanog kriminaliteta koje ga razlikuju od nekada{njeg. Za razliku od nekada{nje -vrste hijerarhijske struktuiranosti kriminalnih grupa, koje su, me|usobno udru`ene, sa-injavale tzv. kriminalnu piramidu na -elu sa jednim, neprikosnovenim liderom, u savremenim uslovima zapa`a se tendencija smanjenja broja -lanova pojedinih grupa i «labavljenja» njihove nekada{nje -vrste hijerarhijske povezanosti: otuda svaka zajedni-ka kriminalna delatnost najmanje tri u-inioca mo`e biti smatrana delatno{u organizovanog kriminaliteta. Ova zajedni-ka kriminalna delatnost mo`e se -ak odnositi i na organizovano izvr{enje samo jednog zlo-ina.

Promena strukture kriminalnih organizacija usledila je upravo zbog toga {to je hijerarhijski ustrojena organizacija bila podlo`na lak{em otkrivanju. U savremenim uslovima kriminalne organizacije organizuju se u «}elije» sastavljene od malog broja -lanova, -ak i *ad hoc* organizovanih (recimo, samo za izvr{enje pojedinog zlo-ina). Primer ruske mafije pokazuje da tako organizovani neposredni izvr{ioci kriminalnih aktivnosti nemaju nikakvog na-ina da saznaju identitet naredbodavca (a to, s druge strane, zna-i da policija nema mogu}nosti da otkrije «vrh» kriminalne organizacije).¹³ U slu-aju «provale», policija mo`e da otkrije samo neposredne izr{iocce, eventualno i poma-

12 Na nedovoljnu istra`enost organizovanog kriminaliteta (na primeru trgovine ljudima), koja je, izme|u ostalog posledica nemogu}nosti kori{e}nja tradicionalnih metoda istra`ivanja, ukazuje V. Nikoli}-Ristanovi}, op. cit., str. 20-28.

13 Lungren, D., Gowart, G., Luca, R., Jones, Ch. (1996) "Russian Organized Crime (Organization and Structure)", iz: California Department of Justice, dostupno na adresi: <http://www.fas.org/irp/world/para/docs/rusorg3.htm>. Vi{e i u: Albin, J. L. i drugi (1995) «Russian Organized Crime: Its History, Structure and Function», *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol 11., br. 4, str. 213-243.

ga-e, ali ne i podstreka-e ili organizatore kriminalne organizacije. Na ovaj na-in, kriminalna organizacija se vrlo brzo reorganizuje, uz zamenu, preme{tanje ili fizi-ko odstranjenje «vojnika» kojima preti opasnost da ih policija otkrije.

Ba{ zbog promenjene strukture kriminalnih organizacija, raste zna-aj drugog kriterijuma po kome mo`emo da razlikujemo organizovani kriminalitet krivi-nih dela koje vr{i grupa lica. Povezano, mre`no delovanje kriminalnih grupa zna-i da se uspostavlja trajna ili povremena kriminalna saradnja me|u kriminalnim grupama. Kako su -lanovi kriminalne grupe u me|usobnim labavijim socijalnim vezama, grupa (sastavljena od malog broja -lanova) mo`e se brzo reorganizovati u skladu sa zahtevima tr`i{ta ili nalogodavca. To zna-i da se grupa broj-ano mo`e brzo pove}ati ili smanjiti, dopuniti kriminalcima koji su se ve} «oku{ali» u novim kriminalnim delatnostima koje grupa planira, dok je, s druge strane, olak{ana velika pokretljivost -lanova grupe. Na taj na-in stvaraju se mogu}nosti za me|usobnu saradnju, tako da se mre`a kriminalnih grupa mo`e (kao nekakav «kancer») pro{iriti u globalnim razmerama.

Primeri iz Evrope pokazuju da danas, uprkos «specijalizacije» u kriminalnim aktivnostima koje preduzimaju organizovane kriminalne grupe, postoji takva me|usobna saradnja: ruska mafija se bavi organizovanjem trgovine ljudima, {vercom oru`ja i (u novije vreme) nedozvoljenom trgovinom radionuklearnim materijalima na rutama koje vode iz Rusije (i drugih dr`ava nekada{njeg SSSR-a) prema zapadnoj Evropi. U «povratku» koriste}i iste rute, organizuju trgovinu drogama, koje preuzimaju od holandske, italijanske i drugih organizovanih kriminalnih grupa.¹⁴ Nigerijske kriminalne grupe, koriste}i vazdu{ni saobra}aj do ju`ne Francuske ili [panije, prenose drogu. Turske kriminalne grupe bave se krijum-arenjem ha{i{a, preko teritorija balkanskih dr`ava (time i Srbije) prema zapadnoj Evropi. Druga ruta trgovine drogama, {verca cigareta i trgovina oru`jem ide iz Albanije, preko Kosova i Srbije prema centralnoj i zapdnoj Evropi. U slu-aju potrebe, sve ove kriminalne grupe se lako me|usobno povezuju, tako da koriste ve} razra|ene rute i «regrutovano» -lanstvo: jedni -ine drugima «usluge» preuzimaju}i ilegalne «po{iljke» migranata, roba ili oru`ja. Ova lako}a povezivanja

14 Prema Savona, E. (1998) «Recent Trends of Organised Crime in Europe: Actor, Activities and Policies Against Them», paper no. 19 prepared for UNAFEI, 198th International Seminar on: «Current problems in the combat of Organized Crime», Tokio, Japan, 26th January-27th February 1998, dostupno na <http://www.jus.unin.it/transcrime/paper/wp19.html>.

-ini da se delatnost kriminalne grupe lako prilago|ava promenama i trenutnim zahtevima «tr`i{ta» nedozvoljenih roba i usluga: po potrebi i «narud`bi» takva kriminalna grupa mo`e preuzeti na sebe i obavljanje teroristi-kih akcija za (nepoznatog) nalogodavca.

Praksa spre-avanja organizovanog kriminaliteta u na{oj sredini

Proteklih meseci povodom akcije «Sablja» u medijima su naro-ito bile -este izjave politiki-kih funkcionera o tome da je kod nas «slomljena ki-ma» organizovanom kriminalitetu. Danas, kada su u toku prva su|enja za tzv. organizovani kriminalitet (pri -emu je, na primer, u me|uvremenu ubijen svedok o-vidac atentata na premijera \in|i)a), pokazalo se da su ove izjave preterane, te da nije bilo mesta velikom optimizmu. Stvarnost je demantovala one koji su (bez dovoljnog znanja iz oblasti kriminologije) bili ube|eni da je za obra-un sa organizovanim kriminalitetom bilo dovoljno osnovati specijalne dr`avne organe.

^injenica je da su socijalni uslovi koji su obele`eni odsustvom institucionalne, poreske i finansijske kontrole ili nedovoljnom efikasno{u takvih vidova kontrole najpogodnije tlo za organizovano delovanje kriminalaca. Na `alost, primer Srbije je veoma upe-atljiv u tom smislu¹⁵. Svi socijalni faktori koji uti-u na stvaranje i odr`avanje nelegalnog tr`i{ta ili «sive ekonomije», pogoduju i pojavi tzv. kriminaliteta bez `rtava i pranju novca ste-enog kriminalnim aktivnostima. Institucionalni faktori (a u njih bi pre svega spadala krivi-nopravna za{tita propisivanjem, gonjenjem i ka`njavanjem u-inilaca ovih krivi-nih dela) tako|e imaju odre|enu va`nost u pogledu suzbijanja organizovanog kriminaliteta. Na `alost, uticaj institucionalnih faktora na smanjenje organizovanog kriminaliteta mnogo je manji u odnosu na uticaj socijalnih faktora koji deluju u suprotnom smeru (podsti-u}i porast tog kriminaliteta). Ukratko re-eno, socio-kulturni faktori pokazuju se dominantnim u situaciji kada izolujemo dejstvo institucionalnih faktora, tj. kada znamo da u nekoj

15 Ministarstvo finansija je u prethodnom periodu ulo`ilo velike napore da reorganizuje poreski sistem. Uvo|enjem identifikacionih poreskih brojeva gra|ana u-injen je po-etni korak u poku{aju da se omogu}i otkrivanje tzv. «poreske evazije» i «pranja» sumnjivo ste-enog kapitala. Kontrola je, me|utim, ote`ana u oblasti poslovanja pravnih lica, naro-ito tzv. «of shore» ili «shell» kompanija (sa sedi{tem u inostranstvu) preko kojih se odvija «pranje novca». Efikasnu kontrolu, izme|u ostalog, onemogu}ava i zadr`ani prevazi|eni oblik kaznenih delikata u oblasti privrede (privrednih prestupa) koji bi trebalo da budu zamenjeni odgovaraju}im krivi-nim delima pravnih lica.

dr`avi postoje dobri zakoni i adekvatna praksa sprovo|enja tih zakona, bez pojava zloupotreba, korupcije, selektivnog gonjenja i sli-no. Jedino na taj na-in obja{njava se stalno prisustvo organizovanog kriminaliteta u nekim razvijenim evropskim dr`avama (na primer, u Italiji ili [paniji).¹⁶

Na delovanje socijalnog faktora nadovezuje se uticaj lokalnih prilika. Primera radi, teritorija Srbije je tranzitno podru-je preko koga se odvija trgovina ljudima, promet droge, trgovina kradenim vozilima, nelegalni promet cigaretama i drugim robama itd. ^ak i kada bi uticaj svih drugih faktora dr`ali pod kontrolom, ova okolnost (na koju se ne mo`e bitno uticati, jer proizilazi iz samog geografskog polo`aja na{e zemlje) uvek }e delovati na pojavu organizovanog kriminaliteta (makar u tranzitu). Tako|e, nedefinisane i propusne granice prema Kosovu doprinose da se preko teritorije Srbije odvija zna-ajna delatnosti kriminalnih organizacija sa podru-ja Kosova i Albanije. Ove, lokalne specifinosti, opredeljuju brojnost i stepen me|usobne povezanosti kriminalnih organizacija, a time uti-una vrstu, obim njihovih kriminalnih aktivnosti kao i na pojavu me|usobne saradnje. [irenjem kriminalnih aktivnosti, raste finansijska mo} kriminalne grupe u lokalnom okru`enju, pa tako susre}emo «centre» u kojima je dru{tveni uticaj kriminalnih organizacija toliko dominantan da potpuno potire uticaj dr`avnih vlasti. Na primer, i ranije u biv{oj SFRJ, odnosno SRJ, kao i sada, kada je «dr`avna» kontrola prepu{tena UNMIK-u, mesto Veliki Trnovac na Kosovu je u me|unarodnim okvirima poznato kao centar nelegalne proizvodnje i trgovine drogom.

U poku{aju da teorijski objasnimo organizovani kriminalitet, koji je kompleksna i empirijskoj proveriti te{ko dostupna pojava, na `alost, prinu|eni smo da pribegnemo izvesnim pojednostavljenjima. Ali, prava mera u obja{njavanju ove pojave verovatno je «negde izme|u» mitomanskog preterivanja, s jedne strane i potcenjivanja i zanemarivanja njegovog stvarnog zna-aja, s druge strane. Da bi u ovom kratkom osvrtu ukazali na najva`nije odlike savremenog organizovanog kriminaliteta potrebno je ista}i da su uspostavljanje «Evrope bez granica» i op{ti trend globalizacije bitno doprineli tome da se danas u svakom kutku Evrope mo`e nai}i na tragove me|unarodnog organizovanog kriminaliteta. Paradoksalno, ali insistiranje na po{tovanju -etiri osnovne slobode u okvirima Evropske unije, stvorilo je idealne uslove za rastu}i me|unarodni kriminalitet.

Budu}i da je na{a dr`ava jo{ uvek izvan Evropske unije, ali na va`noj raskrsnici kriminalnih puteva, trebalo bi da se ovom problemu ozbiljno pri|e. U proteklom periodu (tokom 2002. i 2003. godine) donet je Zakon o organizaciji i nadle`nosti dr`avnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, izmenjen je Zakonik o krivi-nom postupku propisivanjem -itave jedne nove glave koja se odnosi na dokazivanje krivi-nih dela u-injenih na organizovan na-in i izvr{ene su odgovaraju}e izmene Krivi-nog zakona SR Jugoslavije (koji je nazvan Osnovni krivi-ni zakon) i Krivi-nog zakona Republike Srbije. Ovim intervencijama zakonodavac je poku{ao da zadovolji pragmatine politike ciljeve i potrebu da se postoje}e zakonodavstvo prilagodi me|unarodnopravnim standardima postavljenim u dokumentima koji se odnose na spre-avanje tzv. organizovanog kriminaliteta.¹⁷ Ve} je vi{e puta bilo ukazivano da su se pri tom ispoljile sve manjkavosti tzv. *panic legislation* – zakonodavstva koje se donosi sa ciljem da se zadovolji trenutna politika i dru{tvena potreba.

Postoje}u ekonomsko-politiku nestabilnost na{eg dru{tva nije mogu}e otkloniti preko no}i. Osim {to je stalni «izvor» kriminaliteta, ova nestabilnost podsti-e krizu pravnog sistema i naru{ava mo} najva`nijih dr`avnih institucija. U takvim uslovima vladavina prava je pre fikcija nego {to je stvarnost, a upravo je vladavina prava najva`nija prepreka organizovanom kriminalitetu ili, da tako ka`em, osnovna pretpostavka organizovanog spre-avanja organizovanog kriminaliteta. @urba sa izglasavanjem zakona ne}e i ne mo`e promeniti utisak da u na{em dru{tvu ne postoji kultura po{tovanja zakona, da nije uspostavljen niti se po{tuje integritet postoje}ih institucija i da polo`aj gra|anina kao «-etvrte vlasti» koja bi trebalo da kontroli}e sve druge vlasti ni izbliza nije obezbe|en.

17 Me|u va`nijim me|unarodnim dokumentima ove vrste koje je na{a dr`ava ratifikovala posle 2000. godine su: Konvencija OUN protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta iz 2000. godine, Konvencija o pranju, tra`enju, zapleni i konfiskaciji prihoda ste-enih kriminalom i Me|unarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma ("Slu`beni list SRJ", br. 7/2002. od 3. jula 2002. godine). Primera radi, u Akcionom planu Evropske unije za spre-avanje organizovanog kriminaliteta preporu-uje se dr`avama -lanicama i kandidatima za prijem u Evropsku uniju potpisivanje i ratifikovanje 14 razli-itih konvencija, protokola i sporazuma koji se odnose na dozvoljavanje ekstradicije, me|usobnu saradnju u krivi-nim stvarima i u carinskom nadzoru (naro-ito radi suzbijanja nedozvoljene trgovine opojnim drogama i psihotropnim supstancama), spre-avanje pranja novca, staranje o za{titi finansijskih interesa Zajednice i spre-avanje terorizma («Action Plan to Combat Organized Crime», *Official Journal C 251* of 15. 08. 1997).

16 Lampe, van K. (2002) op. cit., str. 6.

Specijalni postupak i mere prema osumnji-enim za krivi-na dela iz oblasti organizovanog kriminaliteta, u odnosu na «op{ti re`im» prema u-iniocima tzv. konvencionalnog kriminaliteta uspostavljaju «specijalni re`im». Taj re`im mo`e da zna-i o{trije postupanje prema pripadnicima zlo-ina-kih udru`enja (npr. izricanje sporedne kazne konfiskacije imovine, visoke zatvorske kazne) ili pak njihovo privilegovanje (primena instituta svedoka saradnika sa ciljem otkrivanja drugih va`nijih -lanova ili «lidera» kriminalne organizacije). Ve} u toku dosada{njeg su|enja pred posebnim odeljenjem Okru`nog suda u slu-aju ubistva predsednika Vlade Srbije, javile su se izvesne te{ko}e oko primene instituta svedoka - saradnika. Prvi problem te vrste mo`e biti vezan za davanje ovog statusa osobama koje su ili organizatori kriminalne grupe ili optu`ene (ne osumnji-ene) za izvr{enje nekoliko te{kih krivi-nih dela. Drugi problem, koji je veoma zna-ajan i sa dru{tvenog aspekta, ali i sa stanovi{ta pravne sigurnosti, ti-e se procesnih posledica brisanja imena svedoka - saradnika iz prvobitne optu`nice koja je ve} bila stupila na pravnu snagu. Tre}i problem, koji se nadovezuje na nedostatak {ire dru{tvne brige o `rtvama kriminaliteta (naro-ito `rtava nasilja), jeste {to se ne zna na koji na-in o{te}eni mogu ostvariti svoje pravo na iniciranje krivi-nog postupka protiv onih lica -ija su imena izbrisana sa ranije optu`nice, jer su u me|uvremenu postali svedoci saradnici. Te{ko je zamislivo da bi o{te}eni (-ak i da im se prepusti gonjenje) bili u mogu}nosti da uspe{no nastupe kao ovla}eni tu`oci bez odgovaraju}e pomo}i policije i dr`avnog tu`ila{tva. U nedostatku drugih vidova za{tite prava `rtava krivi-nih dela, uloga o{te}enih je svedena na «ukras» sudnica u kojima se odvija su|enje za organizovani kriminalitet.

Umesto ishitrenih izmena procesnog zakonodavstva uvo|enjem agenta-provokatora, prikriivenog islednika i svedoka saradnika, zakonodavac je trebalo da obrati ve}u pa`nju na `rtve organizovanog kriminaliteta. U pogledu njihovog polo`aja (naro-ito prava na naknadu {tete iz javnih fondova) nije ni{ta u-injeno uprkos stalnim ukazivanjima teoreti-ara i Viktimolo{kog dru{tva Srbije, uprkos Deklaraciji OUN o `rtvama nasilja i zloupotreba mo}i i odgovaraju}ih Preporuka Saveta Evrope koje bi trebalo da budu implementirane na odgovaraju}i na-in u na{e zakonodavstvo.¹⁸

18 Radi se o Deklaraciji OUN o osnovnim principima pravde za `rtve kriminala i zloupotrebe vlasti (1985) i dokumentima Saveta Evrope: Evropskoj konvenciji o kompenzaciji `rtvama kriminaliteta nasilja (1983), Preporuci br. 11 «O polo`aju `rtve u okviru krivi-nog prava i postupka» (1985. sa kasnijim izmenama) i Preporuci br. 21 «O pomo}i `rtvi i prevenciji viktimizacije» (iz 1987. godine). O ovim me|unarodnopravnim, dokumentima vi{e u: Mrvi]-Petrovi], N. (2000) *Naknada {tete `rtvama krivi-nih dela*, Beograd, str. 172. i sl.

Prema tome, uvo|enju ustanove svedoka saradnika trebalo je da prethodi reformisanje krivi-no-procesnog zakonodavstva kako bi se pobolj{ao polo`aj o{te}enog. Istina je da savremena krivi-noprocena zakonodavstva u kojima postoje specijalni organi za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (na primer: u Holandiji, Velikoj Britaniji, Nema-koj, Italiji itd.), poznaju ustanovu svedoka saradnika. Me|utim, poznato je i to da je, uprkos prvobitnom uspehu u primeni ovog instituta u Italiji, danas do{lo do zaokreta. Naime, organizovane kriminalne grupe su «shvatile» prednosti ovog instituta, pa se zato kao svedoci pokajnici (tzv. pentiti) javljaju lica sa kojima je unapred dogovoreno {ta }e i koliko da iznesu o kriminalnim aktivnostima same organizacije.¹⁹ Na taj na-in se spre-ava celovita istraga o kriminalnim aktivnostima, dok se {tete po zlo-ina-ku organizaciju svode na najmanju mogu}u meru. Zbog toga bi trebalo kona-no napustiti praksu da se isklju-ivo po ugledu na strana re{enja, bez dovoljnog uva`avanja doma}ih stru-njaka i rezultata do sada izvr{enih istra|ivanja, donose novi zakoni u jednoj tako slo`enoj materiji kakvu predstavlja kriminalitet uop{te, a posebno, organizovani kriminalitet.

Zaklju~ak

U proteklom periodu na{e krivi-no zakonodavstvo pretrpelo je zna-ajne izmene u cilju stvaranja mehanizama za efikasnije suprotstavljanje dr`ave organizovanom kriminalitetu. Prilikom ovih reformi, zakonodavac je, povode}i se za inostranim re{enjima, zanemario specifi-nosti na{eg dru{tva i krivi-nopravnog sistema. ^ini se da su ovakvi potezi zakonodavca usledili ne samo zbog potrebe hitnog reagovanja, nego i zbog, u dru{tvu {iroko rasprostranjenih, predrasuda o organizovanom kriminalitetu (koje su, u krajnjoj liniji, posledica nedovoljnog znanja u ovoj oblasti).

Zbog naro-itog geo-strategijskog polo`aja Srbije, pitanje organizovanog kriminaliteta }e uvek biti aktuelno u na{ojoj sredini. Ba{ zbog toga, u budu}oj zakonodavnoj delatnosti dr`ava mora po}i od sistemskih opredeljenja i adekvatnih re{enja u suzbijanju ove pojave. Samo jedan mali deo te borbe vezan je za osnivanje i delatnost specijalnih organa za borbu protiv organizovanog kriminaliteta.

19 O ovim i drugim te{ko}ama izgradnje efikasnog zakonodavstva za borbu protiv organizovanog kriminaliteta na primeru Italije videti u: Santino, U. (1997), «Law Eforcement in Italy and Europe against mafia and organized crime», in.: McDonald, W. F. (ed.), *Crime and Law Enforcement in the Global Village*, Cincinnati, str. 151-166, dostupno na: www.centroimpastato.it/pul/online/mcdonald.htm.

Oni }e, me|utim, ostati usamljeni u toj borbi i «osu|eni» na neuspeh, ukoliko u me|uvremenu ne budu re{ena druga pitanja.

Ta va`nija pitanja su: funkcionisanje institucija uop{te (a naro-ito u okviru krivi-nopravnog sistema), za{tita prava gra|ana i prava `rtava kriminaliteta, uspostavljanje poresko-finansijskog sistema i adekvatne kontrole (naro-ito u pogledu spre-avanja «pranja novca» i politi-ke korupcije). Tako|je, u nedostatku jasno izra`ene politi-ke volje za radikalni obra-un sa organizovanim kriminalitetom i sistemski osmi{ljenih zakonodavnih zahvata, postoji bojazan da }e sve budu}e akcije na njegovom spre-avanju imati ograni-ena dejstva.

Nata{a Mrvi}-Petrovi}, PhD.

The difficulties of determining the notion of organized crime

The author emphasizes the most significant difficulties and disagreements in determining the notion of organized crime, which, on one hand, come as a result of a complexity and dynamism of a contemporary organized crime, and, on the other hand, may lead to passing the inadequate legislation and/or the failure of actions against the organized crime. Pointing out to the differences between contemporary organized crime and theoretical definitions of it from the first decades of the 20th century, the author concludes that the answer to the organized crime should be systematic, and need to include the rule of law and the principles of division and control of state power. The author suggests that the changes are necessary within the present criminal legislature of Serbia. In these changes the emphasis need to be on the protection of victims rather than on special legal solutions and special court, prosecution and police units for suppression of organized crime.

DR VESNA NIKOLI] -RISTANOVI] *

Konstrukcija krivice `rtve, sa posebnim osvrtom na krivi~ni postupak protiv optu`enih za ubistvo premijera Srbije dr Zorana \in|i}a

Uradu se razmatra problem okrivljavanja `rtve uop{te, i, posebno, u krivi-nom postupku i od strane medija. Tako|e, u radu se ukazuje na sekundarnu viktimizaciju -lanova porodica ubijenih uop{te, i, posebno, u krivi-nom postupku i u situaciji kada postoji tendencija okrivljavanja direktne `rtve. U prvom delu rada dat je pregled postoje}ih teorijskih saznanja, da bi u drugom delu bila izvr{ena analiza dru{tvne konstrukcije krivice `rtve, koja je prethodila i pratila po-etak glavnog pretresa u krivi-nom postupku za ubistvo premijera Srbije dr Zorana \in|i}a, kao i analiza uticaja koji celokupna dru{tvna klima koja prati su|enje mo`e imati na -lanove porodice kao posredne `rtve.

Klju-ne re-i: krivica, `rtva, organizovani kriminalitet, ubistvo, mediji, krivi-ni postupak, \in|i}.

Uvod

Okrivljavanje `rtve predstavlja {iroko rasprostranjen oblik sekundarne viktimizacije, kako direktnih tako i indirektnih `rtava kriminaliteta.¹ Ono se ostvaruje na direktan na-in, kroz optu`ivanje neposredne `rtve da je svojim pona{anjem doprinela svojoj viktimizaciji (npr. `rtve silovanja i `rtve trgovine `enama u cilju seksualne eksploatacije), ali i posredno, putem stvaranja predstave u javnosti da je `rtva lo{a, „uprljana“ kriminalitetom i sl. Dok se u prvom slu-aju uglavnom radi o rodnim stereotipima i mitovima povezanim sa njima, ili o slu-ajevima gde postoji relevantni doprinos `rtve izvr{enju krivi-nog dela, u drugom slu-aju se ~e{e

* Dr Vesna Nikoli]-Ristanovi} je vanredni profesor na Defektolo{kom fakultetu u Beogradu i predsednica Viktimolo{kog dru{tva Srbije, E-mail:vnikolic@EUnet.yu

1 Deklaracija UN o principima pravde za `rtve krivi-nih dela i zloupotrebe mo}i pod `rtvom kriminaliteta podrazumeva osobe koje su pretrpele fizi-ku ili du{evnu povredu ili o{te}enje, materijalni gubitak ili grubi napad na svoja osnovna prava, ali i njihovu blisku porodicu, lica koja `rtva direktno izdr`ava, kao i lica koja su pretrpela {tetu poma`u}i `rtvama koje su se na{le u nevolji ili spre-avanju viktimizacije.

radi o kreiranju dru{tvne konstrukcije krive `rtve, kojom se u javnosti relativizuje zlo-in, a ja-aju simpatije za izvr{ioce na ra-un empatije preme `rtvi i njoj bliskim licima.²

Okrivljavanje `rtve ostvaruje se na razli-itim dru{tvenim nivoima – od `rtvine najbli`e okoline, preko dr`avnih organa, od kojih o-ekuje pomo}, do medija i politi-ara. U prvim fazama razvoja viktimologije, okrivljavanje `rtve predstavljalo je i jedan od veoma ra{irenih nau-nih pristupa problemu `rtve. Me|utim, dalji razvoj viktimologije i{ao je u pravcu davanja primata pomo}i i za{titi `rtava, tako da u savremenoj viktimologiji (tzv. druga viktimologija) upravo ovaj aspekt problema `rtava zauzima centralno mesto u aktivnostima kako teoreti-ara tako i prakti-ara.

Ovaj rad ima za cilj analizu procesa diskreditovanja i okrivljavanja `rtava i njegovih posledica po `rtvu i njoj bliska lica. Tako|e, rad ima za cilj i da uka`e na sekundarnu viktimizaciju -lanova porodica ubijenih uop{te, i, posebno, u krivi-nom postupku i u situaciji kada postoji tendencija okrivljavanja direktne `rtve. Na bazi postoje}ih teorijskih saznanja izvr{ena je analiza dru{tvne konstrukcije krivice `rtve, koja je prethodila i pratila po-etak glavnog pretresa u krivi-nom postupku za ubistvo premijera Srbije dr Zorana \in|i}a, kao i analiza uticaja koji celokupna dru{tvna klima koja prati su|enje mo`e imati na -lanove porodice kao posredne `rtve.

Okrivljavanje `rtve i sekundarna viktimizacija direktnih i indirektnih `rtava

Okrivljavanje `rtve je veoma rasprostranjen oblik reagovanja na najrazli-itiije oblike viktimizacije koji se de{avaju u svakodnevnom `ivotu. Uop{teno

2 Predmet ovog rada nisu oni slu-ajevi u kojima je okrivljavanje `rtve posledica njenog preovla|uju}eg doprinosa sopstvenoj viktimizaciji, ve} slu-ajevi u kojima se radi o neopravdanom okrivljavanju `rtve ili o neopravdanom davanju primata utvr|ivanju krivice namesto za{titi interesa i pru`anju pomo}i `rtvi.

posmatrano, okrivljavanje `rtve je naj-e{}a prva reakcija ljudi, kako na kriminalitet tako i na druge oblike pona{anja kojima su povre|ene druge osobe. To nije tako neobi-no ako se zna da upravo takvo reagovanje obezbe|uje „prost, prakti-an, specifi-an i direktan odgovor na pitanja tipa „za{to se to dogodilo?“ i „za{to se to desilo njemu a meni nije?“, jer je naglasak osobe koja okrivljava `rtvu na rekonstrukciji doga|aja koji je vodio ka zlo-inu. Takav pristup nudi i odgovor na ve-no pitanje tipa „za{to se lo{e stvari de{avaju naizgled dobrim ljudima“. Najzad, to je ne{to {to „lako ulazi u u{i“ jer predstavlja uobi-ajeno opravdanje izvr{ilaca, koje je posebno nagla{eno i uve}ano u odbranama njihovih branilaca u krivi-nom postupku³ (~ije izjave, na `alost, ~esto imaju ve}i odjek u javnosti od apela zastupnika prava `rtava).

Proces okrivljavanja `rtve se obi-no odvija kroz proces koji ima tri faze. Najpre, okrivljiva- `rtve polazi od pretpostavke da ne{to nije u redu sa `rtvom: ona se, dakle, svojim stavovima ili pona{anjima zna-ajno razlikuje od ljudi koji nisu viktimizirani. Drugo, okrivljiva- smatra da su te pretpostavljene razlike izvor `rtvine nesre}e („da je kao svi drugi ljudi to mu/joj se ne bi desilo“). Tre}e i poslednje, „okrivljiva- tvrdi da, ukoliko `rtva `eli da izbegne dalju patnju, ona mora promeniti mi{ljenje ili pona{anje“.⁴

Okrivljavanje `rtve je posebno zna-ajna strategija okrivljenih i njihovih branilaca. Da bi se zlo-in u-inio prihvatljivim u o-ima javnosti, a povreda koja je u-injena `rtvi legitimnom, potrebno je ocrniti `rtvu. Upravo stoga, okrivljavanje `rtve predstavlja centralni element procesa desenzitivizacije javnosti. U tom smislu, mediji, kao prenosiooci poruka izvr{ilaca zlo-ina i njihovih ideolo{kih i pravnih zastupnika, imaju va`nu ulogu. Primer koji predstavlja savr{enu ilustraciju ovog procesa jeste prikazivanje pripadnika drugih naroda od strane medija i politi-ara u zemljama biv{e Jugoslavije isklju-ivo kao izvr{ilaca monstruoznih zlo-ina, ~ime je izgra|ena tolerantnost javnog mnjenja na vr{enje zlo-ina prema njima.

Kako je dobro uo-io Fattah, „najokrutniji zlo-ini i divlja{tva postaju mogu}i kada se `rtva vidi kao bezvredno bi}e li{eno ljudskosti, kao pogodna meta za pra`njenje neprijateljstva i agresije ili kao autsajder koji zaslu`uje lo{ tretman“.⁵ ^esto se ~uje da su `rtve „dobile ono {to su tra`ile“, „da su i

same kriminalci“ ili se umanjuje ili potpuno pori-e da su viktimizirane (na primer, izvr{ilac je samo pozajmio stvar od nje, nije je ukrao, `rtva je pristala na seksualni odnos, nije silovana i sl.). Ovakvi stereotipi posebno dolaze do izra`aja kod rodno baziranih krivi-nih dela, i to pre svega kod seksualnog nasilja i nasilja u porodici, i kod organizovanog kriminaliteta.

U prvom slu-aju, okrivljavanje `rtve je vezano za rodne stereotipe i predrasude, dok se u drugom slu-aju okrivljavanje `rtve bazira na okolnosti da je i ona sama deo kriminalne strukture. Ovo poslednje je posebno evidentno u odnosu javnosti prema `rtvama obra-una kriminalnih grupa, kojima jedva da se uop{te priznaje status `rtve. Uz to, rasprostranjen je i mit da nema nevinih `rtava organizovanog kriminala, odnosno da od pripadnika organizovanog kriminaliteta stradaju samo oni koji mu pripadaju. Okrivljavanje `rtava organizovanog kriminaliteta, na taj na-in, odra`ava su{tinsko nerazumevanje na-ina regrutovanja i odnosa mo}i unutar samih kriminalnih organizacija, kao i odnosa mo}i izme|u mafije i dru{tva/dr`ave, koji mo`e predstavljati klju-ni faktor koji dovodi do uklanjanja ljudi koji predstavljaju smetnju politi-kim ili drugim ambicijama mafije. Najzad, kada su u pitanju `rtve trgovine `enama u cilju seksualne eksploatacije, okrivljavanje proisti-e iz kombinacije rodni stereotipa i kriminalizacije, odnosno stigmatizacije koja je sa njom povezana.

No, pored okrivljenih, njihovih branilaca i medija, i drugi akteri krivi-no-pravnog sistema, na razli-ite na-ine doprinose okrivljavanju `rtve. Okrivljavanje `rtve posebno dolazi do izra`aja u sumnjama vezanim za istinitost prijave i verodostojnost svedo-enja, i posebno je izra`eno prilikom ispitivanja od strane policije i istra`nog sudije.

Jedan od najopasnijih argumenata okrivljiva-a `rtava koriste ljudi koji tvrde da imaju na umu dobro i interese `rtava. Tako su, na primer, socijalni radnici, sve{tenici, lekari i drugi koji su zadu`eni za pomo} `rtvama ~esto me|u prvima koji okrivljavaju `rtvu. Na taj na-in, okrivljiva-i `rtve „uspevaju da pomire sopstvene interese sa potrebom da budu humani“.⁶ Umesto da kritikuju sistem, oni biraju lagodniju poziciju kriti-ara pojedinca-`rtve.

Okrivljavanje `rtve ima veoma ozbiljne posledice u smislu produbljavanja posledica primarne viktimizacije, kroz sni`avanje nivoa samopo{tovanja i ose}anja bazi-ne sigurnosti `rtve. S obzirom da okrivljavanje dolazi, kako od strane neposredne okoline `rtve, tako i od strane dr`avnih organa, od kojih `rtva, s pravom, o-ekuje

3 Karmen, A. (1989) *Crime Victims: An Introduction to Victimology*, Belmont: Wadsworth Publishing Company, str. 121.

4 Ibid.

5 Fattah, 1976, 1979, citirano prema Karmen, op. cit. str.122.

6 Ibid.

za{titu (policija, sud), `rtva se ose}a izgubljenom i dezorijentisanom. Podr{ka koju joj pru`aju organizacije za za{titu `rtava mo`e stoga delovati kao jedina kap solidarnosti u moru nepoverenja i negiranja. No, iako nije retkost da i najbli`a okolina okrivljava `rtvu, u situaciji kada bliska lica imaju razumevanja za `rtvu i njene patnje, okrivljavanje `rtve od strane {ireg dru{tva i predstavnika krivi-nopravnog sistema te{ko poga|a i njih. U tom smislu, okrivljavanje `rtve kao oblik sekundarne viktimizacije poga|a ne samo neposrednu `rtvu ve} i njoj bliska lica, odnosno posredne `rtve.

Sekundarna viktimizacija posrednih `rtava posebno dolazi do izra`aja onda kada neposredna `rtva nije `iva. Osobe bliske ubijenom obino ostaju izolovane i `ive u sopstvenom „privatnom paklu“, viktimizirane kako samim ubistvom drage osobe tako i dru{tvenim odgovorom na njega. U toj situaciji, porodici posebno te{ko pada neminovno uklju-ivanje krivi-nopravnog sistema i medija, do kojih dolazi odmah i koje -ine smrt javnim doga|ajem. Kada se pokrene krivi-ni postupak, -lanovi porodice ubijenog su primorani da se suo-e sa procesom u kome je sva pa`nja usmerena na o-uvanje prava okrivljenog, a gotovo nikakva na prava `rtve i -lanova njene porodice. Na -lanove porodice `rtve niko ne obra}a pa`nju i oni imaju ose}aj da nemaju nikakvog udela u doga|aju koji je za njih tako va`an. Oni se ose}aju posebno viktimiziranim onda kada se karakter i pona{anje `rtve predstavlja u lo{em svetlu, pri -emu ne postoji nikakva mogu}nost da se {teta nadoknadi. Sve skupa to zna-i da ubistvo ostavlja porodicu izolovanom i viktimiziranijom nego u slu-aju normalne smrti, jer je normalni proces `ljenja prekinut, pa tako i produ`en i poja-an.⁷

U tesnoj vezi sa okrivljavanjem `rtve je diskriminacija i hijerarhija `rtava. Prema Fattah-u, ono {to odre|uje da li je `rtva, ili odre|ena grupa `rtava vredna (nevina, dobra) ili ne (kriva, lo{a) jeste naj-e{e ideolo{ka ili vrednosna razlika na kojoj je bazirana odluka da se jednoj `rtvi prizna ili ne prizna svojstvo `rtve.⁸ Upravo ovaj aspekt priznavanja, odnosno nepriznavanja svojstva `rtve igrao je zna-ajnu ulogu u Srbiji tokom poslednjih 15 godina, i jo{ uvek je veoma prisutan, posebno kada se radi o `rtvama rata i `rtvama politi-kog (organizovanog) kriminaliteta.

7 Victim Support Training, Supporting families of murder victims, 1991, London.

8 Fattah, E. (2000) „Does victimology need deontology? Ethical cunundrums in a young discipline“, rad prezentiran na X me|unarodnom viktimolo{kom simpozijumu, Montreal, str. 4

Konstrukcija krivice `rtve i sekundarna viktimizacija u su|enju okrivljenima za ubistvo premijara Srbije dr Zorana \in|i}a – studija slu-aja

Kreiranje konstrukcije krivice u slu-aju ubijenog premijera Srbije dr Zorana \in|i}a je proces koji je zapo-et pre ubistva, nastavljen nakon ubistva i posebno intenziviran pred po-etak glavnog pretresa u krivi-nom postupku protiv pripadnika zemunskog klana, optu`enih za ve}i broj razli-itih krivi-nih dela, uklju-uju}i i ubistvo predstavnika najvi{ih organa vlasti, terorizam i udru`ivanje radi vr{enja neprijateljske delatnosti. Tako|e, postupanje branilaca optu`enih tokom glavnog pretresa u decembru i februaru 2004. godine, kao i na-in na koji su mediji izve{tavali o ovom su|enju, doprineli su daljem odr`avanju konfuzne predstave o ovom zlo-inu u celini, njegovom relativizovanju, pa samim tim i daljem podgrejavanju sumnji u kriminalnu ume{anost ubijenog premijera.

Prema rezultatima analize koju je izvr{ila medijska dokumentacija Ebart, u periodu januar 2001 – 12. mart 2003., negativni i, u {irem smislu, kriti-ki, tekstovi o premijeru \in|i}u daleko su prema{ivali pozitivne. Prema ovom izve{taju, urednici i novinari su skoro isklju-ivo birali sagovornike koji su imali kriti-ki stav prema svemu {to je radio i -ime se bavio Zoran \in|i}, a skoro polovinu negativnih izjava o \in|i}u (57 od 115) dali su njegovi najradikalniji politi-ki protivnici: Vojislav [e{elj, Velimir Ili} i Vuk Dra{kovi}. Na drugoj strani, nasuprot njegovoj otvorenosti i izuzetnoj pozitivnoj energiji kojom je zra-io, otvoreno pozitivnih tekstova bilo je izuzetno malo.⁹ Svesno ili nesvesno, ali svakako veoma dosledno slede}i odnos prema zlo-inima koji su imali mediji u vreme vladavine Milo{evi}a, i identifikuju}i se sa politi-kim protivnicima \in|i}a, ve}ina medija je u dobroj meri nastavila da doprinosi negativnoj slici o ubijenom premijeru i posle njegove smrti.

Aktivnost medija na ovom planu posebno pada u o-i u decembru 2003. godine, i to neposredno pred po-etak i tokom glavnog pretresa koji je prekinut 26. decembra. U tom pogledu posebno se isti-e nedeljnik *Nedeljni telegraf*, -ije pisanje tokom decembra sasvim o-igledno ide ka stvaranju negativne slike o `rtvi, odnosno ka opravdavanju i relativizovanju zlo-ina ubistva premijera \in|i}a. *Nedeljni telegraf* u brojevima od 17. i 24. decembra 2004. izlazi sa udarnim tekstovima o ispovesti majke prvooptu`enog Milorada Lukovi}a Legije,

9]urguz Kazimir, V. „Novine i dru{tvene promene“, www.B92.net

-ije najave sa ogromnim slovima i Legijinim porodi-nim fotografijama zauzimaju gotovo cele naslovne strane ova dva broja. Ovim tekstovima, o-ito sra-unatim da poka` u ljudsko lice optu`enog Legije, njegov imid` heroja i branioca otad` bine koji je nepravedno optu`en, kao i probleme sa kojima se zbog toga suo-ava njegova porodica, *Nedeljni telegraf* priprema srpsku javnost da sa indignacijom odbaci sudski proces koji tek treba da otpo-*ne*. Istovremeno, u broju od 24. decembra (dva dana nakon otpo-*injanja* glavnog pretresa), u tekstu posve}enom su|enju za ubistvo \in|i}a, *Nedeljni telegraf* se na veoma indikativan na-*in* bavi porodicama optu`enih i porodicom ubijenog premijera, izdvajaju}i razgovore sa njima u dve celine: „Kratka susret sa Radomirom Jovanovi}em, Zvezdanovim ocem: Moj sin ne poznaje te za{ti}ene svedoke“ i „Susret sa majkom Zorana \in|i}a: Atentat treba odvojiti od kriminala“.

U razgovoru sa ocem Zvezdana Jovanovi}a, optu`enog za ubistvo \in|i}a, naglasak je na nevoljama sa kojima se suo-ila njegova porodica zbog optu`be prema njemu, kao i na njegovoj izjavi datoj ocu u kojoj mu ka`e da mu je sve name{teno. Uz to, u osnovnom tekstu se isti-e da je novinarima bilo zabranjeno da razgovaraju sa -lanovima porodica optu`enih i da je advokat Zvezdana Jovanovi}a, Nenad Vukasovi}, to objasnio te{kim traumama koje pre`ivljavaju zbog optu`bi protiv njihovih sinova i mu`eva. Nasuprot tome, u izjavi Mile \in|i},¹⁰ majke pokojnog premijera, dakle `rtve, nema ni pomena o nevoljama i traumama porodice \in|i}, niti se bilo gde u tekstu pominje zabrana razgovora sa njima i sl. Ipak, citirana izjava Mile \in|i} nije data u razgovoru sa novinarom ve} spontano. U njoj ona kritikuje optu`nicu za ubistvo \in|i}a zajedno sa drugim krivi-nim delima, jer to „vre|a li-nost Zorana \in|i}a, jer po njoj ispada da je bio zajedno sa ovim ljudima, a da su oni potom napravili zlo-ina-ku zaveru i ubili ga!“ „Moj sin“, citiraju se dalje re-i Mile \in|i}, „nikada nije imao nikakve veze sa ljudima iz organizovanog kriminala. Ni atentat na njega nema nikakve veze sa organizovanim kriminalom!“¹¹

Tako|e, pada u o-i naslov istaknutog teksta u kome se citira \in|i}eva majka, koji implicira da je

10 Kako stoji u citiranom tekstu, ova izjava nije data za novine, ve} ju je Mila \in|i} spontano izgovorila, dok je pratila su|enje, {to ra|a sumnju u autenti-nost izjave i stvara pro-*stor* za manipulacije.

11 Nasuprot tome, pisanje lista *Danas*, daleko je primerenije u tom pogledu: „Ju-*era*{njem su|enju prisustvovala je i majka pokojnog premijera \in|i}a, Mila Du{ani}, koja je, dok je Milan Radovanovi}, zamenik specijalnog tu`ioca, iz optu`nice -itao kako je \in|i} snajperskim hicem pogo|en u srce, samo duboko uzdahnula“(*Danas*, 24. decembar 2003).

atentat na premijera dr`ave ne{to -isto, za razliku od „prljavog“ kriminala („Atentat treba odvojiti od kriminala“). Posmatrani u celini, i dovedeni u vezu sa tekstom pod naslovom „Kako su se 30 godina ukr{tali putevi \in|i}a i Legije,“ od 31. decembra 2003, u kome se na sasvim neprimeren i zdravom logikom neobja{njiv na-*in* dovode u vezu sasvim razli-*iti* i potpuno nevezani `ivotni putevi, ovi tekstovi ukazuju na postojanje namere da se odr`i sumnja u ume{anost premijera u kriminal, da se na|e opravdanje i relativizuje njegovo ubistvo, i da se sve to maskira brigom za o-*uvanje* njegovog ugleda. Sli-*nu* poruku imali su i udarni tekstovi objavljeni prvih dana su|enja u dnevnom listu *Kurir*, koji je ina-*e* poznat po svom senzacionalizmu i napisima koji odr`avaju sumnje u ume{anost vlasti, posebno bliskih saradnika ubijenog premijera, u kriminalitet: na primer, „^edin tast „ubica“ (*Kurir*, 22. decembar 2003.) i „Legija nudi dil?“ (*Kurir*, 24. decembar 2003), a nasuprot tome „Nasme{eni Zveki“(*Kurir*, 23. decembar 2003.).

Uloga medija, me|utim, ne zaustavlja se na ovome. Medijsko predstavljanje glavnog pretresa, posebno u decembru, tokom predizborne kampanje, karakterisalo je neprimereno davanje primata izjavama branilaca optu`enih, u odnosu na izjave potparola Posebnog odeljenja Okru`nog suda u Beogradu, kao i potpuno ignorisanje stava tu`ila {tva i odsustvo brige za o{te}ene, odnosno porodicu ubijenog premijera. Uz to, nasuprot izjavama potparola suda, koje su bile odmerene i zasnovane na pravnim -injenicama, izjave branilaca bile su ispunjene politi-*kom* sadr`inom, -ija osnovna poruka je bila bespo{tedna kritika na ra-*un* vlasti. Po-*etak* glavnog pretresa za ubistvo premijera tako je vi{e li-*io* na predizbornu kampanju (sa kojom se de{*avao* u isto vreme) nego na sudski proces.

Pona{anje branilaca, -iji zahtevi i reagovanje na neuva`avanje tih zahteva od strane suda (npr. demonstrativno napu{tanje, izjave u medijima i sl.), su sasvim o-*ito* bili sra-*unati* na opstrukciju i odugovla-*enje* postupka, kao i na slanje politi-*kih* poruka bira-*kom* telu, nije nai{lo na ozbiljniju analizu i kritiku gotovo nijednog medija. Gotovo je neverovatno da se niko, ni od politi-*ara*, ni od strukovnih udru`enja niti od predstavnika medija nije ozbiljnije pozabavio sasvim o-*iglednom* zloupotrebom advokatske profesije u cilju politizacije ovog sudskog postupka.¹² Okolnost da su bran-

12 Izuzetak su reagovanja organizacija za za{titu ljudskih prava, poput Helsin{kog odbora (Glas javnosti, 26. decembar 2003.), YUCOM-a i Fonda za humanitarno pravo -*saop*{tenje od 15. febrara 2004. pod nazivom „Fond za humanitarno pravo i Komitet pravnika za ljudska prava tra`e obezbe|enje uslova za utvr|ivanje -injenica i dono{enje pravde za ubistvo premijera Srbije“.

ioci optu`enih politi-ki anga`ovani, i medijski prostor koji su njihove izjave dobile, (namerno ili slu-ajno) podudaranje po-etka su|enja sa parlamentarnim izborima,¹³ kao i nedovoljna pripremljenost sudskih organa na to, u-inili su da su izuzetno te{ka krivi-na dela relativizovana i stavljena u sporedni plan, dok je u prvi plan do{la politi-ka borba i zloupotreba procesnih ovla{ }enja od strane odbrane. Kako je dobro primetila Biljana Kova-evi}-Vu-o, "proces se politizuje i realizuje se strategija koja treba da doka`e kako "Dosov re`im preko specijalnih sudova poku{ava da zavara tragove...Kampanja protiv suda je rehabilitovanje ideologije prethodnog re`ima koja zapravo nikada nije istinski pora`ena".¹⁴

Odvijanje krivi-nog postupka za ubistvo predstavnika najvi{eg organa dr`ave u napred analiziranim okolnostima, ima neosporno negativne posledice u vidu stvaranja klime nepoverenja u pravosudne organe i dr`avu uop{te, kao i u vidu relativizovanja zlo-ina i sni`avanja ionako niskog nivoa po{tovanja zakona. U tom smislu, ote`ava se dola`enje do istine o jednom od najte`ih zlo-ina izvr{enih u novijoj srpskoj istoriji, i zanemaruje `itav niz negativnih posledica koje je on imao po razvoj reformskih procesa u Srbiji. Uz to, ovakav tok krivi-nog postupka svakako daleko vi{e nego {to je to ina-e uobi-ajeno u slu-ajevima ubistava za koje se postupci vode u regularnim okolnostima i `ije `rtve su obi-ni gra|ani, povre|uje i -lanove porodice ubijenog. Ako se tome doda neizvesnost u pogledu toga {ta se i kako dogodilo, neopravdano zadiranje medija u privatnost pokojnog premijera i

njegove porodice,¹⁵ kao i prenapla{ena bliskost branilaca sa optu`enima i -lanovima njihovih porodica (ljubljenje, grljenje tokom su|enja, i sl.), sasvim je jasno da sve {to se poslednjih meseci de{avalo samo dodatno povre|uje uspomenu na ubijenog premijera i viktimizira -lanove njegove porodice.

Upravo stoga, anga`ovanje advokata od strane supruge ubijenog premijera, Ru`ice \in|i}, da zastupa njena prava kao o{te}ene, -ini se kao sasvim logi-an potez, nakon koga je do{lo do ne{to ujedna-enijih tonova u medijima - po-ela je da se -uje i druga strana. Nasuprot politi-ki ostra{ }enih izjava branilaca optu`enih, zastupnik o{te}ene strane, advokat Rajko Danilovi}, u medijima istupa odmereno i pravno argumentovano, zala`u}i se za razdvajanje postupaka iz razloga celishodnosti i kritikuju}i dosada{nji postupak koji je, prema njegovoj oceni, karakterisala mr`nja prema `rtvi.¹⁶ Na`alost, s` obzirom na marginalni polo`aj o{te}enog u krivi-nom postupku, ni njegov pravni zastupnik nije u stanju da bitnije uti-e na opstrukcije i omalova`avaju}e pona{anje zastupnika optu`enih.

Zaklju~ak

Okrivljavanje `rtve, do koga dolazi veoma -esto, kako u krivi-nim postupcima koji se vode zbog razli-itih krivi-nih dela, tako i u medijima i {ire u dru{tvu, na sasvim paradoksalan na-in je do{lo do izra`aja u dru{tvenom kontekstu u kome se odvija su|enje za ubistvo premijera Srbije dr Zorana \in|i}a.

Braniooci optu`enih se, dodu{e, koriste uobi-ajenim metodama iscrpljivanja `rtava u krivi-nom postupku: odugovla-enjem postupka, razli-itim ne fer taktikama i negiranjem kredibiliteta svedoka.¹⁷ Ipak, za razliku od drugih krivi-nih postupaka, u ovom postupku sudi se za jedno od najte`ih krivi-nih dela, kojim se ne sankcioni{e samo li{avanje `ivota, ve} i napad na dr`avu. Pored toga, ovaj krivi-ni postupak vodi se javno u mnogo {irem smislu nego {to je to uobi-ajeno. Pored daleko ve}e publike, koja neposredno prati su|enje, posredstvom medija, sve {to se de{ava u

13 Odbrana je od samog po-etka tvrdila da se radi o politi-kom su|enju, odnosno o su|enju koje treba da poslu`i u dnevno-politi-ke svrhe. Jedan od argumenata odbrane da je su|enje politi-ki instrumentalizovano odnosio se i na -itanje izjave optu`enog Zvezdana Jovanovi}a, date pred policijom. "Ispunjen je zadatak...Ovde je cilj bio da se pro-ita Zvezdanova izjava pred 28. decembar", "o-igledno je ovo bilo da se -uje Zvezdan do izbora", "neko ovde treba da dobije odre|en politi-ki poen", izjavio je advokat Zvezdana Jovanovi}a, Nenad Vukasovi}, i precizirao da je to u-injeno zato {to je Demokratskoj stranci po-eo da pada rejting. Pri tome, on nije hteo da kometri{e napise u medijima da postoje video snimci sa saslu{anja Zvezdana Jovanovi}a u policiji. (Danas, 16. decembra 2003). Sli-no mi{ljenje imali su i neki od doma}ih pravnika, zaposlenih u medjunarodnim organizacijama, koji su svojim ishitrenim ocenama da se radi o „skandalu i politi-koj zloupotrebi,“ doprineli stvaranju nepoverenja javnosti i stavljanju u sporedni plan utvr|ivanja istine i za{tite interesa `rtava (videti izjavu A. Cveji}a, pravnog savetnika u Kancelariji UN za ljudska prava u Beogradu i demanti ove Kancelarije da je izjava li-ni stav a ne stav ove Kancelarije – *Glas javnosti*, 26. decembar 2003.).

14 "Proces - test za pravosu|e", *Danas*, 27-28. decembar 2003.

15 Na primer, uokvireni tekst pod nazivom „\in|i}eve pantalone 2“, objavljen u „Ninu“, od 8. januar 2004., kao i -itav niz tekstova u {tampanim medijima u kojima se pominje prisustvo ili odsustvo majke, odnosno supruge ubijenog premijera na su|enju.

16 "Svrshodnije razdvojiti postupke", *Danas*, 20. januar 2004., „Ubistvo \in|i}a, {ta smo otkrili, {ta je jo{ tajna“, *Blic*, 15. februar 2004.

17 Karmen, A., op. cit. str. 191.

sudnici i oko nje, do detalja postaje vidljivo naj{irem auditorijumu. Implikacije toga su vi{estruke, ali se mogu svesti na nekoliko najva`njih. Poruka koja se {alje gra|anima ne razlikuje se bitno od one koja se slala u stravi-nim godinama koje su iza nas: postoje opravdani i neopravdani zlo-inci, nevine i krive `rtve, prihvatljivi i neprihvatljivi zlo-inci. Uz to, poruka koja proizilazi iz su|enja jeste i da je su|enje zgodna prilika za konfrontiranje suprotstavljenih politi-kih stavova, pa tako i za dalje produbljivanje podela u ve} uveliko podeljenom srpskom dru{tvu, kao i dalje produbljivanje sveop{teg nepoverenja koje razjeda odnose u dru{tvu od individualnog do dr`avnog nivoa.

Ipak, ono {to celu situaciju `ini paradoksalnom jeste vulnerabilnost pozitivnog i optimisti-nog, `iji simbol je pokojni premijer nesumnjivo bio. To je, me|utim, sasvim u skladu sa onim {to ka`e teorija: okrivljava se onaj ko se svojim stavovima ili pona{anjima zna-ajno razlikuje od drugih, a okrivljiva- smatra da su te pretpostavljene razlike izvor `rtvine nesre}e („da je kao svi drugi ljudi to mu-joj se ne bi desilo“). Upravo stoga, poku{aj diskreditacije i okrivljavanja `rtve u ovom slu-aju nije ni{ta drugo do izraz preovla|uju}eg negativnog, defetisti-kog, retrogradnog. U tom smislu mo`e se razumeti i jedan od komentara branioca optu`enog Zvezadana Jovanovi}a, advokata Nenada Vukasovi}a, da se „jo{ uvek ne zna ko je bio meta, premijer ili \in|i}.“¹⁸

Na`alost, i pored toga {to je sasvim jasno da je istina o zlo-inu mozaik razli-itih, me|usobno dopunjuju}ih, `injenica, koje sud tek treba da utvrdi, ono {to se ve} gotovo godinu dana pouzdano zna jeste da je ubijeni bio gra|anin Srbije koji je u momentu kada je ubijen bio premijer Srbije. U svakoj civilizovanoj/pravnoj dr`avi to bi bio dovoljan razlog da svi akteri krivi-nopravnog sistema rade svoj posao na najbolji mogu}i na-in, kako bi se do istine do{lo {to pre, kako bi krivci bili ka`njeni a o{te}enima bila nadokna|ena {teta u meri u kojoj je to mogu}e. U Srbiji je izgleda upravo to dovoljan razlog za blokiranje rada pravosudnih organa i raspirivanje politi-ke netrpeljivosti i agresije

Vesna Nikoli]-Ristanovi}, PhD

Social construction of victim's blame, with special emphasis on criminal procedure against accused for the assassination of Zoran \in|i}, the prime minister of Serbia

In this paper, the problem of victim blaming is analyzed, in general, and, particularly, in the criminal procedure and through the media. Also, the attention is paid to the secondary victimization of family members of murder victims in general, and, especially, in criminal procedure, and when there is the tendency of blaming direct victim. In the first part of the paper the overview of existing theoretical knowledge is given. In the second part, the analyses of social construction of victim's blame in the case of criminal procedure for the assassination of Zoran \in|i}, the prime minister of Serbia, before and during the starting phase of the trial is done. Additionally, the impact that the entire social climate which accompany the trial can have on the victim's family members as indirect victims is analyzed.

18 Ve-ernje novosti, 18. februar 2004.

DR MILAN [KULI] *

Jedan pogled na položaj oštećenog u krivi~nom postupku za krivi~na dela organizovanog kriminaliteta

Uradu se razmatra položaj oštećenog u krivi~nom postupku za dela organizovanog kriminaliteta. Poslednjim promenama na {e krivi~ne procedure je prakti~no oformljen poseban tip postupka u odnosu na krivi~na dela organizovanog kriminaliteta, uz uvo|enje ~itavog niza posebnih i vrlo specifi~nih krivi~noprocesnih instituta. Ovim novim re{enjima se u izvesnoj meri, kada su u pitanju neki oblici za{tite svedoka, koji su istovremeno o{te}eni krivi~nim delom, pobolj{ava krivi~noprocesni položaj ~rtve krivi~nog dela, mada nedovoljno konsekventno, tako da postoje jo{ mnoge mogu}nosti za realno pobolj{anje položaja ~rtve krivi~nih dela organizovanog kriminaliteta. Me|utim, istovremeno se, kada je u pitanju nemogu}nost supsidijarne tu`be u odnosu na svedoka saradnika, u situaciji kada je prema njemu donesena odbijaju}a presuda, ustanovljava jedno vrlo upadljivo i krupno su`avanje prava o{te}enog. Pri tome, {to predstavlja posebnu anomaliju, o{te}eni uop{te nema pravo da na bilo koji zakonski, odnosno procesno regulisan na~in, dovodi u pitanje odluku slu`benih aktera krivi~nog postupka, koja se prakti~no svodi na potpunu i kona~nu aboliciju u~inioca krivi~nog dela (~ak i najte`ih krivi~nih dela), koji je ispunio svoje procesne obaveze kao svedok saradnik.

Klju~ne re~i: organizovani kriminalitet, krivi~ni postupak, ~rtva, o{te}eni.

Uvodna razmatranja

Va`na fakti~ka osobenost organizovanog kriminaliteta vezana za ogromne probleme njegovog suzbijanja se ogleda u krajnje defetisti~koj konstataciji prema kojoj "policija i dru{tvena zajednica znaju ko su kriminalci, ali ni jedni ni drugi nisu sposobni da u~ine bilo {ta u vezi sa tim."¹ Organizovani krimi-

nalityet predstavlja oblik profesionalne kriminalne delatnosti, a u sociolo{kom smislu je za takve kriminalce karakteristi~na velika dru{tvena mobilnost, pa se tako u okviru jedne generacije startuje sa dru{tvenog dna, da bi se potom dospelo do pozicije mo}i i bogatstva.² Karakteristi~ne kriminalne aktivnosti organizovanog kriminaliteta su, osim toga i korupcijska krivi~na dela, iznuda, ucena, vr{enje te{kih krivi~nih dela nasilja, naj~e}e povezanih sa reketiranjem ili "eliminisanjem konkurencije", pranje novca, te delikti povezani sa igrama na sre}u, organizovanom kra|om i preprodajom vozila.³ Eko~nomska snaga i bogatstvo, uz spremnost takvih kriminalaca da posegnu i za te{kim nasiljem radi nametanja svoje volje ili ~uvanja ste~enih pozicija, mo} koja proisti~e iz korumpiranja pojedinih dr`avnih funkcionera, uz ve} tradicionalne probleme, poput "zakona }utanja", zatvorene strukture organizacija, povezanosti sa nekim eksponentima dr`avne vlasti, straha ~rtava od osвете i sl., predstavljaju osnovne i na `alost, u savremenom dru{tvu skoro nere{ive probleme za aktere pravnog sistema koji se suprostavljaju tom obliku kriminaliteta.⁴ U nastojanju da se izna|u normativne mogu}nosti prevazila`enja takvih te{ko}a, zakonodavci mnogih savremenih dr`ava su se opredelili za stvaranje posebnih krivi~noprocesnih normi koje bi olak{ale dokazivanje organizovanih kriminalnih aktivnosti.⁵ U tom su pogledu karakteristi~ne odre|ene dokazne mogu}nosti koje se odnose na olak{ano prikupljanje dokaza, upotrebom odre|enih tehni~kih sredstava, kao i posebna pravila koja se odnose na za{titu sve-

2 Bloch, H. A., Geis, G. (1965) *Man, Crime and Society*, New York: Random House, str. 220.

3 Vi{e o tome: Gropp, W., Huber, B. (Hrsg), (2001) *Rechtliche Initiativen gegen organisierte Kriminalität*, Freiburg: Max-Planck-Institut, str. 85-86.

4 Vi{e o tome: [kuli], M. (2003) *Organizovani kriminalitet – pojam i krivi~noprocesni aspekti*, Beograd: Dosije, str. 193–197.

5 Vi{e o tome: Joachimski, J., Haumer, C. (2000) *Straverfahrensrecht*, 4. neubearbeitete Auflage, München, Hannover, Berlin, Weimar, Dresden, Stuttgart: Richard Boorberg Verlag, str. 79–80.

* Dr Milan [kuli] je vanredni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, E-mail: M.Skulic@iuscrim.mpg.de

1 Tannenbaum, F. (1957) *Crime and the Community*, New York: Columbia University Press, str. 153.

doka, odnosno tzv. pokajnika, te korišćenje drugih posebnih dokaznih metoda. Neke od tih mogućnosti su predviđene i našim novim ZKP, kao i skorašnjim novelama tog zakonika.⁶ Osnovne dokazne tehnike u pogledu krivi-nih dela organizovanog kriminaliteta suštinski proizlaze iz dominantnih fenomenoloških obeležja tog tipa kriminaliteta, te nekih bitnih karakteristika kriminalnih organizacija, a pre svega »zakona« utanja« koji svojim dejstvom u velikoj meri otežava prikupljanje dokaznog materijala na temelju iskaza svedoka. Drugim rečima, veoma je teško doći do tzv. insajdera. Boježi se posledica koje bi neminovno nastupile kako po njih same, tako i po članove njihovih porodica, ali i zbog osećaja lojalnosti prema svojoj kriminalnoj organizaciji sa članovima po pravilu već u vrste rodbinske ili prijateljske veze, te uopšte osećaj bliskosti, pripadnici organizovanog kriminaliteta, po pravilu neće da budu svedoci. Osim toga, ukoliko ne pristanu na svedoženje, oni po pravilu ne samo da se ne moraju bojati za sopstvenu bezbednost, niti bezbednost sebi bliskih lica (pre svega članova porodice), već naprotiv, mogu računati da je kriminalna organizacija na sebe preuzela brigu u odnosu na njihovu egzistenciju, tj. zadovoljavanje životnih potreba, a pre svega obezbeđivanje sigurnih i redovnih prihoda. Za mnoga od krivi-nih dela koja spadaju u oblast organizovanog kriminaliteta karakteristično je nepostojanje žrtve u pravom smislu. Naime, u pitanju su tzv. krivi-na dela bez žrtve ili pasivnog subjekta u smislu materijalnog krivi-nog prava, s obzirom da svi učesnici u određenoj kriminalnoj delatnosti dobrovoljno participiraju u njoj.

Sa stanovišta pravila krivi-nog prava, često su u pitanju krivi-na dela koja se svode na nužno saizvršilaštvo,⁷ kao na primer, kada jedno lice prodaje drogu, a drugo je kupuje i sl.⁸ U vezi s ovim, poznata je koncepcija o »krivi-nim delima bez žrtve« (*victimless crime*) u anglosaksonskom krivi-nom pravu, gde se isti reče: »Ne prijavljuju se sva krivi-na dela policiji, što se posebno odnosi na »krivi-na dela bez žrtve«. Takva krivi-na dela uobičajeno podrazumevaju dobrovoljno učestvovanje u određenim aktivnostima, iz čega proizlazi da nema »prava« žrtve. Prostitucija,⁹ prodaja ili

nabavljanje droge, kao i kocka su uobičajeni primeri za krivi-na dela bez žrtve.¹⁰ S obzirom na takve odnose učesnika u krivi-nom delu, koji je, ukoliko dođe do krivi-nog postupka biti okrivljeni, a niko od njih neće biti oštećen ili svedok, nije lako doći do lica koja imaju relevantna saznanja o takvom krivi-nom delu i koja bi bila saslušana kao svedoci. Ova situacija, a posebno u sklopu već objavljenog postojanja uobičajene nespremnosti svedoka da daju iskaz kada su u pitanju krivi-ni postupci čiji su predmet krivi-na dela iz sfere organizovanog kriminaliteta, je i dovela do potrebe uvođenja novih dokaznih metoda u krivi-noprocesno zakonodavstvo kako na čelove, tako i u brojnim krivi-noprocesnim legislativama savremenih država. Specifični način pribavljanja dokaza se odnose kako na stvaranje mogućnosti pribavljanja materijalnih dokaza, kao što je npr., slušanje sa prisluškivanjem i snimanjem telefonskih i drugih razgovora,¹¹ tako i na kreiranje procesnih mogućnosti za uvođenje specifičnih svedoka, kao što je svedok saradnik, ili veoma osobenog krivi-noprocesnog subjekta, kao što je prikiveni islednik i sl.

Pojam organizovanog kriminaliteta u krivi-noprocesnom smislu

Procesni uslov za primenu posebnih odredaba Glave XXIX-a ZKP-a predstavlja kumulativno ispunjenje sledećih uslova: 1) postojanje osnovane sumnje da je izvršeno krivi-no delo rezultat organizovanog delovanja više od dva lica; 2) da je cilj tih lica alternativno usmeren na: a) vršenje teških krivi-nih dela, ili b) sticanje dobiti ili moći (-l. 404 st. 3 ZKP). Navedeni procesni uslov istovremeno predstavlja i osnovni deo zakonske definicije organizovanog kriminaliteta, ali je za tretiranje određenog krivi-nog dela kao oblika organizovanog kriminaliteta, potrebno još i kumulativno postojanje najmanje tri od sledećih limitativno nabrojanih uslova: 1) da je svaki član kriminalne organizacije imao unapred određen zadatak ili ulogu; 2) da je delatnost kriminalne organizacije planirana na duže vreme ili neograničeno; 3) da se delatnost organizacije zasniva na primeni određenih pravila interne

6 Službeni list SRJ, br. 68/2002 od 19. decembra 2002. godine.

7 Više o tome: Tahović, J. (1961) *Krivi-no pravo – opšti deo*, Beograd: Savremena administracija, str. 299.

8 Uprredi: Stojanović, Z. (2000) *Krivi-no pravo – opšti deo*, Beograd: Službeni glasnik, str. 231–232.

9 U našem krivi-nom pravu je bavljenje prostitucijom prekršaj a ne krivi-no delo, a takođe ni kockanje nije samo po sebi krivi-no delo, već samo ako su ispunjeni i neki drugi uslovi predviđeni krivi-nim pravom.

10 Singer, R. Q., LaFond, J. Q. (1997) *Criminal Law – Examples and Explanations*, New York: Aspen Law & Business, str. 448.

11 U stvari i ovi dokazi se svode na iskaze, ali oni svoj dokazni značaj ne ostvaruju direktno i pre svega verbalno, kao kada na primer, iskaze daju svedoci ili okrivljeni, već posredstvom tonskog zapisa (verbalni oblik), koji se može procesno transformisati i u prepis (pisani oblik), čime određeni verbalni sadržaji postaju materijalizovani (u tonskoj ili pisanoj formi) i svode se na određene dokumente, pa se mogu smatrati materijalnim dokazima.

kontrole i discipline -lanova; 4) da se delatnost organizacije planira i vr{i u me|unarodnim razmerama; 5) da se u vr{enju delatnosti primenjuje nasilje ili zastra{ivanje ili da postoji spremnost za njihovu primenu; 6) da se u vr{enju delatnosti koriste privredne ili poslovne strukture; 7) da se koristi pranje novca ili nezakonito ste-ene dobiti; 8) da postoji uticaj organizacije ili njenog dela na politi-ku vlast, medije, izvr{nu ili sudsku vlast ili na druge dru{tvne ili ekonomske -inioce (-l. 504a st. 4 ZKP). Definicija organizovanog kriminala iz Zakonika o krivi-nom postupku (-l. 504a), mada ima odre|ene pravno-tehni-ke nedostatke, nesumnjivo predstavlja daleko kvalitetnije re{enje, nego pojmovno odre|enje organizovanog kriminala iz Zakona o organizaciji i nadle`nosti dr`avnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala. Pored toga, definicija organizovanog kriminala iz ZKP-a je re{enje koje se u osnovi zasniva na stavovima Evropske Unije i Saveta Evrope u pogledu definisanja krivi-nih dela koja spadaju u organizovani kriminalitet.

Saslu{anje svedoka ili o{te}enog putem video konferencijske veze

U pitanju je na-in saslu{anja koji do nedavno nije postojao u na{em krivi-nom procesnom pravu i koji po svom sadr`aju odgovara na-in saslu{anja kori{enjem odgovaraju}ih tehni-kih sredstava, odnosno video linkova, kakav postoji u mnogim komparativnim krivi-nim postupcima. Primarni *ratio legis* sli-nih re{enja u komparativnom krivi-nom procesnom pravu je potreba za{tite interesa svedoka i o{te}enih, ako oni spadaju u kategoriju posebno osetljivih, ili naro-ito ranjivih lica (naro-ito kada su u pitanju deca ili maloletnici kao svedoci, a posebno ako su i o{te}eni krivi-nim delom), radi eliminisanja na taj na-in svih negativnih posledica forenzi-ke atmosfere, koje bi mogle izazvati dodatnu traumatizaciju `rtava, te se ispoljiti kao oblik njihove *sekundarne viktimizacije* u samoj krivi-noj proceduri. Poseban "tehni-ki na-in saslu{anja", odnosno procesna mogu}nost kori{enja video linka radi saslu{anja svedoka ili o{te}enog koji se tokom davanja iskaza ne nalaze u prostoriji u kojoj se odr`ava su|enje, je uvedena najnovijom novelom Zakona o izmenama zakona o organizaciji i nadle`nosti dr`avnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala. Me|utim, njena svrha nije za{tita specifi-nih interesa pojedinih naro-ito osetljivih kategorija svedoka, odnosno o{te}enih, koji zbog prirode krivi-nog dela, svog psihi-kog ili fizi-kog stanja, starosnog doba ili drugih razloga, imaju

potrebu za takvim na-inom saslu{anja, ve} se svodi jedino na potrebu prevazila`enje nemogu}nosti da se obezbedi prisustvo svedoka ili o{te}enog na glavnom pretresu. Ako nije mogu}e obezbediti prisustvo svedoka ili o{te}enog na glavno pretresu, njihovo saslu{anje se mo`e vr{iti putem video konferencijske veze (-l. 15lj st. 1 ZONDOSOK-a). Dakle, ovakav na-in saslu{anja se mo`e preduzeti jedino ako nije mogu}e obezbediti fizi-ko prisustvo o{te}enog ili svedoka na glavnom pretresu. Nije mogu}e sprovesti takvo saslu{anje ukoliko su svedok ili o{te}eni ina-e dostupni sudu, tj. postoji mogu}nost da se njihovo fizi-ko prisustvo obezbedi, ali postoje odre|eni drugi razlozi da se oni tako saslu{aju, koji se svode na potrebu spre-avanja njihove sekundarne viktimizacije. Ovo smatramo manom navedenog zakonskog re{enja, jer kako to pokazuje iskustvo iz uporednog krivi-nog procesnog prava, za{tita pojedinih kategorija svedoka i o{te}enih putem primene saslu{anja kori{enjem video linka, je ne samo veoma zna-ajna za spre-avanje ili minimiziranje sekundarne viktimizacije o{te}enog, te za{tite psihi-kog integriteta pojedinih kategorija svedoka, {to je cilj kome savremene krivi-ne procedure svakako treba da te`e, ve} se time u su{tini u mnogim slu-ajevima obezbe|uje i vi{i stepen dokaznog kredibiliteta iskaza svedoka odnosno o{te}enog. Naime, -injenica je da usled faktora forenzi-ke zbunjenosti, straha od otkrivenog i drugih negativnih uticaja prave sudske atmosfere, neke kategorije svedoka i o{te}enih, daju iskaz znatno slabijeg dokaznog kvaliteta, u odnosu na iskaz kakav bi dale, da nisu saslu{avane u takvim okolnostima.

Smatramo da bi bilo po`eljno da se na{e krivi-noproceno zakonodavstvo, sli-no ve} postoje}im re{enjima iz uporednog krivi-nog procesnog prava, uvede mogu}nost saslu{anja svedoka ili o{te}enih putem video konferencijske veze i u onim slu-ajevima, kada su oni ina-e dostupni sudu, odnosno kada se mo`e obezbediti njihovo prisustvo, ali je takav na-in saslu{anja potreban radi minimiziranja {tetnih posledica njihove dodatne traumatizacije u uslovima prostorije u kojoj se sudi, kada su u pitanju `rtve krivi-nih dela, odnosno o{te}eni, ili u cilju obezbe|ivanja posebnog vida, pre svega psihi-ke za{tite pojedinih kategorija svedoka. Mimo ovih zapa`anja, -ini se da je posebno {teta {to takav na-in saslu{anja ne postoji kao op{ta mogu}nost, dakle ne samo u postupcima za krivi-na dela organizovanog kriminala, {to bi bilo dragoceno kada je u pitanju smanjivanje na takav na-in sekundarne viktimizacije odre|enih kategori-

ja`rtava i oštećenih u krivi-nom postupku i u odnosu na određena krivi-na dela, gde su posebno karakteristični deca i maloletnici kao`rtve seksualnih delikata, ali i ina-e, druge kategorije posebno osetljivih`rtava i oštećenih.

Neki primeri za{tite svedoka u komparativnom krivi-nom procesnom pravu

Novim Zakonom o za{titi svedoka Austrije, (za koji se ipak isti-e, da je svedocima obezbedio daleko manji nivo za{tite, nego što je to npr., slu-aj u Nema-kj), uvedene su posebne mogućnosti za{tite svedoka ukoliko im prethodi napad, kao i u postupcima za krivi-na dela organizovanog kriminaliteta, kada su slu`be bezbednosti du`ne da im pru`e posebnu za{titu, a sami svedoci mogu uskratiti odgovore na pitanja koji bi ih izlo`ili ozbiljnoj`ivotnoj opasnosti, ili bi predstavljali opasnost po njihovo zdravlje, telesnu nepovredivost ili slobodu.¹² Posebna pravila za za{titu svedoka postoje i u ve}ini krivi-nih postupaka u [vajcarskoj.¹³ Prema novom Zakoniku o krivi-nom postupku kantona Bern postoje određeni procesni, ali i procesno-tehni-ki na-ini za{tite svedoka kojima usled davanja iskaza prethodi određena opasnost. Takva opasnost se naro-ito pojavljuje u krivi-nim postupcima za dela terorizma, kao i postupcima za krivi-na dela u vezi droge (*Terror- und Drogenzene*), odnosno postupcima za dela organizovanog kriminaliteta (*Mafiamileu*) a za{tita se mo`e uputiti kako posebnoj kategoriji svedoka (sli-no kao u nema-kom postupku), tzv. licima od poverenja (*V-Leute*), tako i drugim svedocima kojima prethodi opasnost zbog svedo-enja, što je mogu}e na slede}e na-ine; kada su u pitanju lica od poverenja mogu}e je da njihovi li-ni podaci budu poznati samo sudu, a ne i drugim u-esnicima postupka, a policija mora pisмено da potvrdi da su ta »lica od poverenja« pravno opravdano u jednom »tajnom polo`aju«, ovakav na-in za{tite je mogu}i i u pogledu drugih svedoka, kada je to po mi{ljenju suda opravdano, a kako u pogledu »lica od poverenja«, tako i drugih svedoka kojima prethodi opasnost, mogu}e je njihovo saslu{anje, tako da im javnost ne vidi lice, a tako|e se njihov glas mo`e upotrebom tehni-kih sredstava modifiko-

vati, odnosno promeniti.¹⁴ Sekundarna viktimizacija`rtve se u postupku prvenstveno mo`e spre-iti izbegavanjem ponovnih saslu{anja oštećenog kao svedoka, ili njegovim saslu{anjem na takav na-in koji je ponovno suo-avanje sa osobom koja mu je nanela zlo, svesti na minimum.¹⁵ Interesantan je primer iz komparativnog zakonodavstva koji se odnosi na formulisanje druga-ijih pravila izno{enja i izvo|enja dokaza, kada su njihov izvor deca`rtve krivi-nih dela, kao svedoci. Zakonodavnom reformom iz 1989. godine na Novom Zelandu omogu}eno je da se u naj{iroj meri kao dokaz koriste video-trake (*videotaped evidence*), kojima se istovremeno na audio i video na-in registruju de-iji iskazi, što omogu}ava da se izjava deteta koristi i u kasnijim fazama procedure, bez dodatnog pozivanja i nepotrebnog uznemiravanja deteta, koje se {titi od naknadnog stresa i ponovnog podvrgavanja forenzi-koj psihozi i eventualnom psihi-kom traumiranju.¹⁶ Zatim, prilikom saslu{anja dece kao svedoka (naro-ito ako su ona istovremeno i oštećeni, odnosno`rtve krivi-nog dela), omogu}ava se da deca svoj iskaz daju u drugoj prostoriji a ne u sudnici, u kojoj se postavlja poseban ekran, na kome se audio-vizuelno emituje iskaz deteta istovremeno sa momentom njegovog davanja (*closed-circuit television screens*). Kona-no, zakonom je regulisano kori{enje specijalnog stakla, koji se providi samo u jednom pravcu, tzv. *one-way glass* (transparentno ogledalo), u svim slu-ajevima kada dete vr{i prepoznavanje lica, kao i u drugim procesnim situacijama, kada je takva vrsta procesne izolacije deteta, koje predstavlja li-ni izvor dokaza, neophodna u cilju njegove za{tite, a naro-ito radi spre-avanja sekundarne viktimizacije. Primena ovih pravila je mogu}a i kada su u pitanju druge posebno ranjive`rtve krivi-nih dela. Ina-e u teoriji se argumentovano iznosi stav da su sva posebna pravila (naro-ito ona vezana za kori{enje posebnih tehni-kih sredstava), posebno va`na u zemljama anglosaksonskog prava, gde po pravilu postoji bespo{tedno i agresivno strana-ko ispitivanje, dok je taj problem u Evropi manje izra`en jer nema »tako agresivnog stavljanja svjedoka na ku{nju, pa to nije toliko aktuelna tema.«¹⁷ Ipak, nesumnjivo je da su i u evropskim zakonodavstvima

12 Hübner, E. (1998) "OK-Bekämpfung in Österreich", *Kriminalistik*, No. 12/98, Heidelberg, str. 157.

13 U [vajcarskoj svaki od 26 kantona -lanova (kon)federacije ima sopstveni Zakonik o krivi-nom postupku (pored toga, jo{i neki polu-kantoni imaju svoje krivi-ne procedure, što ukupno za celu [vajcarsku iznosi 29 Zakonika o krivi-nom postupku !!!), mada se na teritoriji cele dr`avne primenjuje jedan Krivi-ni zakonik. Ipak, ve}ina krivi-noprocesnih re{enja pokazuje izrazite sli-nosti, što se u velikoj meri odnosi i na pravila o za{titi svedoka u krivi-nom postupku.

14 Aeschlimann, J. (1997) *Einführung in das Strafprozessrecht*, Stuttgart, Wien: Verlag Paul Haupt Bern, str. 245–246.

15 Vi{e o tome: [kuli}, M. (2003) *Maloletnici kao u-inioci i kao`rtve krivi-nih dela*, Beograd: Dosije, str. 548–557.

16 Vi{e o tome: Pipe, M. E., Henaghan, M. (1996) "Accommodation Children's Testimony: Legal Reforms in New Zealand", *Criminal Justice and Behavior*, Newbury Park, br. 23/2, str. 377–401.

17 Dama{ka, M. (2001) *Dokazno pravo u kaznenom postupku: opis novih tendencija*, Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, str. 69.

potrebne posebne odredbe, a u tom smislu postoje i određeni primeri, a *ratio legis* toga se naročito temelji na činjenici da poslednjih godina, pa i decenija, neki elementi saslušanja kroz »unakrsno ispitivanje«, ubrzano prodiru i u kontinentalno-evropsko krivi-no procesno zakonodavstvo.

U Nemačkoj je prihvaćeno nešto konvencionalnije rešenje. Lice koje spada u kategoriju osetljivog svedoka se sasluša u istrazi, uz vođenje brige o posebnostima psihičkog stanja takvog svedoka, a samo se saslušanje tonski ili video snima, te se potom snimak reprodukuje na glavnom pretresu.¹⁸ U teoriji se inače zapađa da je i ovo rešenje suštinski u koliziji sa članom 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima.¹⁹ Smatramo da su ipak prava žrtve, naročito najosetljivijih kategorija u ovom slučaju primarnija, mada naravno, nikada nije dobro da se prava bilo koje kategorije subjekata krivi-nog postupka, ostvaruju u vežnoj meri na četetu drugih subjekata, pa je u tom pogledu neophodno pravljenje odgovarajućeg balansa. Mogućnost korišćenja »video- saslušanja« je u nemačko zakonodavstvo uvedena Zakonom o zaštiti svedoka (*Zeugenschutzgesetz*) od 30. aprila 1998. godine, a shodno tome u krivi-nom postupku postoje četiri moguća slučaja takvog saslušanja: 1) saslušanje svedoka od strane policije, državnog tužoca ili istražnog sudije (u smislu par. 58a StPO); 2) saslušanje svedoka od strane istražnog sudije (u smislu § 168e StPO); 3) saslušanje svedoka na glavnom pretresu (u smislu § 247a StPO) i 4) korišćenje video-snimka saslušanja svedoka iz istrage, na glavnom pretresu (u smislu § 255a StPO).²⁰ Uvođenjem mogućnosti da se u postupku koriste video-snimci saslušanja svedoka, pojačava se zaštita svedoka i to ne samo žrtava seksualnih krivi-nih dela i ostalih delikata nasilja, već se tako štite svedoci kojima pretila opasnost zbog davanja iskaza, kao što su tzv. poverljiva lica (*V-Personen*) i prikriveni islednik, koji se zahvaljujući ovome, ne moraju pojaviti na glavnom pretresu, ali takođe i u drugim slučajevima, kada svedok nije dostupan tokom glavnog pretresa, on se ipak može »saslušati zahvaljujući video snimku, čime se ojačava dokazna snaga njegovog iskaza.²¹ Bez obzira na ove postojeće mogućnosti zaštite svedoka u krivi-nom postupku, u nemačkoj literaturi se često

iznosi stav da je potrebno dalje poboljšati položaj svedoka u krivi-nom postupku, te razvijati mehanizme njihove zaštite, što se posebno odnosi na određene kategorije svedoka i oštećenih i vrste krivi-nih dela koje izazivaju naročito visok stepen viktimiziranosti, odnosno traumatizacije žrtava.²² U novije vreme se u Nemačkoj isti slučaj kao problem nedefinisiranosti saslušanja svedoka u inostranstvu, prilikom čega bi se pravio video-snimak, koji bi se koristio u nemačkom krivi-nom postupku, te se smatra da je ovo ipak skopano s velikim problemima, jer ukoliko sudija strane države obavi takvo saslušanje u okviru pružanja pravne pomoći, to može biti dokazno problematično, s obzirom da on ne primenjuje nemačko pravo, dok bi saslušanje od strane nemačkog sudije moglo da se dovodi u pitanje usled pravila o suverenitetu država.²³

Nedavno je u Nemačkoj Savezni ustavni sud doneo odluku shodno kojoj svedok ima pravo na ustanovu *Beistand*, tj. lice od poverenja, slično braniocu okrivljenog, koje se brine za prava svedoka, čak i prilikom njegovog saslušanja. Smatra se da u oko 17 % slučajeva svedoci daju iskaz u prisustvu takvog procesnog subjekta. Veoma slična procesna ustanova ovoj koja postoji u Nemačkoj, od nedavno egzistira i u Zakoniku o krivi-nom postupku Republike Srpske. Svedoku se može za savetnika, odlukom suda odrediti advokat za vreme trajanja saslušanja, ukoliko su kumulativno ispunjeni sledeći uslovi: 1) ukoliko je oštećeni da svedok nije u stanju da sam koristi svoja prava u vreme saslušanja i 2) ako njegovi interesi ne mogu da budu zaštićeni na drugi način (-l. 148 st. 5 ZKP-a RS). U SAD saslušanje svedoka u prisustvu njegovog posebnog punomoćnika, koji ima preteno savetodavnu ulogu, kada postoji velika mogućnost da se svedok izloži krivi-nom gonjenju, zahvaljujući davanju svog iskaza u određenom pravcu, predstavlja uobičajenu praksu prilikom saslušavanja u Senatu i Kongresu. U teoriji se isti slučaj da postoji više vrsta svedoka koje je potrebno ili moguće zaštititi, tako da tu prvenstveno spadaju tzv. "nenormalno" osetljivi svedoci, kao što su deca i žrtve određenih krivi-nih dela, ali i tzv. "normalno" ugroženi svedoci, pre svega "pokajnici", tj. lica i sama povezana sa kriminalitetom.²⁴ Saslušanje osetljivih svedoka putem posebnih pravila koja pre svega sprečavaju

18 Rauch, E. (2002) "Sexualdelikte", *Kriminalistik*, No. 2/02, Heidelberg, str. 96.

19 Ibidem.

20 Janovsky, T. (1999) "Zeugenvernehmung mit Video", *Kriminalistik*, No. 7/99, Heidelberg, str. 453.

21 Ibidem.

22 Više o tome: Wunsch, I. (1989) "Zeugen – Ohne Schutz und Fürsorge", *Kriminalistik*, No. 5/89, Heidelberg, str. 316–318.

23 Krapf, G. (2002) "Audiovisuelle Zeugenvernehmung", *Kriminalistik*, No. 5/02, Heidelberg, str. 310.

24 Damaška, M., op. cit., str. 70–71.

sekundarnu viktimizaciju izaziva manje procesnih teškoća, mada su one i tada prisutne, naročito u pogledu ograničenja broja saslušanja, ali se svi takvi prigovori mogu lakše negirati, naročito kada su u pitanju određene kategorije svedoka, pre svega deca, žrtve nasilnih krivičnih dela, ali i žrtve silovanja i drugih seksualnih delikata, kao i žrtve trgovine ljudskim bićima. U slučaju skrivanja identiteta svedoka problemi procesne prirode su mnogo veći. Pre svega, osnovno je da se time okrivljeni eliminiše svog prava na suočavanje sa svedocima optužbe. Pored toga, identitet svedoka je u velikoj meri bitan za stanovišta odbrane i na procenu odnosno argumentaciju prihvaćenog ili negiranog stepena dokaznog kredibiliteta takvog iskaza i sl. Pravo okrivljenog na suočenje sa svedocima je predviđeno i čl. 6 st. 3 t. d Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, shodno kojem okrivljeni ima pravo da ispituje ili traži ispitivanje svedoka optužbe, uz osiguranje prisutnosti, kao i ispitivanje svedoka odbrane pod istim uslovima kao i svedoka optužbe. To pravo predstavlja i deo VI amandmana Ustava SAD, ali u eksplicitnom ili implicitnom smislu ono je deo i brojnih drugih ustavnopravnih akata. Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava proizlazi da se u Konvenciji misli na izvorni dokaz koji tereti okrivljenog, a ne na derivirani, tako da ne dolazi u obzir primena tzv. svedoka po uverenju, dok se presuda ne može u celini ili u odlučujućem delu zasnivati na iskazu anonimnog svedoka.²⁵ Inače, odluke Evropskog suda za ljudska prava dobijaju sve veći značaj u sudskoj praksi država članica kako Evropske Unije, tako i Saveta Evrope. Danas se čak u evropsko-kontinentalnoj teoriji krivičnog procesnog prava zaključuje da se u mnogim aspektima, a posebno u vezi procesuiranja krivičnih dela koja imaju internacionalni karakter (što je često prisutno u pogledu organizovanog kriminaliteta), može govoriti o »evropskom krivičnom procesnom pravu«.²⁶

U SAD se pravo okrivljenog na konfrontaciju, odnosno suočavanje «licem u lice» sa svedokom, uz mogućnost njegovog unakrsnog ispitivanja smatra veoma važnim pravom odbrane, koje nije samo krivičnoprocesnog, već i ustavno-pravnog karaktera.²⁷ Dakle u SAD postoji apsolutna zabrana

saslušanja svedoka čiji identitet nije poznat. To je predstavljao i osnovni razlog razrade programa zaštitе svedoka u SAD, putem promene identiteta, ali se praksa često suočavala sa brojnim problemima. Kao poseban problem se pojavljivala potreba zaštitе poverilaca, ukoliko se dužnik iz nekih privatnih poslovnih transakcija naknadno promeni identitet. U SAD se stoga u teoriji i praksi iznose vrlo ozbiljne zamerke i u odnosu na efikasnost poznatih programa zaštitе svedoka, promenom identiteta. Zaštitа svedoka u SAD putem promene identiteta se organizovano ostvaruje već od 1970. godine kada je donet Zakon o kontroli organizovanog kriminaliteta (*Organized Crime Control Act*), a ta su rešenja kasnije dodatno razvijena u Zakonu o zaštiti svedoka iz 1983. godine (*Witness Protection Act*), dok je za samo neposredno sprovođenje zaštite određenih svedoka u okviru tzv. programa zaštitе svedoka (*Witness Security Program*), nadležna "Maršalska služba SAD" (*U.S. Marshals Service*), koja je uz FBI i DEA-u savezna služba koja se nalazi u "prvoj liniji" suprostavljanja kriminalitetu, za koji su nadležne savezne vlasti.²⁸ Cilj "Programa zaštitе svedoka" je da se sami svedoci, članovi njihove porodice, kojima usled iskaza koji je svedok dao u krivičnom postupku saveznog značaja, pretili opasnost, od te opasnosti zaštitе, tako što se organizuje njihovo preseljenje i dobijanje potpuno novog identiteta, po potrebi i fizička zaštita, boravak na određenom zaštićenom mestu, uz prethodno prolaženje edukacije o načinima zaštite i uvođenja diskrecije, koja se obavlja u posebnom centru u Vašingtonu, a što je sve praćeno i izdavanjem litavog niza dokumenata novog sadržaja, gde na primer spadaju: karta socijalnog osiguranja, vozačka dozvola, izvod iz knjige rođenih ili drugi dokumenat koji se odnosi na državljanstvo, druga lična dokumenta, školska ili visokoškolska svedočanstva itd.²⁹

U cilju izbegavanja potencijalnih neželjenih posledica po svedoka koji je svedočio u slučaju organizovanog kriminaliteta – bilo dobrovoljno, ili prisiljen da bi izbegao sopstveno krivično gonjenje, kada dobija imunitet od gonjenja, u SAD se ulažu posebni naponi za zaštitu svedoka od odmazde, a u tom smislu je posebno značajan program zaštitе svedoka (*Witness Protection Program*), propisan u Zakonu o kontroli organizovanog kriminaliteta: »Generalni državni tužilac Sjedinjenih Država je ovlašćen da iznajmi, kupi, modifikuje ili remodeluje

25 Ibid., str. 73–74.

26 Kühne, H. H. (1999) *Strafprozeßrecht – Ein Lehrbuch zum deutschen und europäischen Strafverfahrensrecht*, 5. völlig neubearbeitete und erweiterte Auflage, Heidelberg: C. F. Müller Verlag, str. 13–19.

27 Acker, J. R., Brody, D. C. (1999) *Criminal Procedure – a Contemporary Perspective*, Gaithersburg, Maryland: An Aspen Publication, str. 686.

28 Buggisch, W. (1997) "Der United States Marshals Service – Geschichte, Aufgaben und Organisation", *Kriminalistik*, No. 8-9/97, Heidelberg, str. 599–600.

29 Ibidem.

u cilju zaštite, kuću ili drugi objekata za stanovanje, kao i da preduzme druge mere da bi obezbedio zdravlje, bezbednost i dobrobit svedoku i licima koja nameravaju da budu »vladini svedoci«, kao i porodicama svedoka i licima koja nameravaju da budu »vladini svedoci« u zakonskim postupcima uperenim protiv bilo koje osobe za koju je potvrđeno da participira u organizovanim kriminalnim aktivnostima, ukoliko mu zbog njegovog svedo-enja ili volje da svedo-i, preti opasnost po život ili li-nost, ili život ili li-nost -lana porodice, odnosno ako mu je doma}instvo u opasnosti. Bilo koje lice kome preti takva opasnost, može da koristi mogućnosti zaštite, sve dok generalni državni tužilac procenjuje da opasnost po život ili li-nost traje.«³⁰ Kao što smo već naveli, za konkretno sprovođenje zaštite mera, te u nekim slučajevima obezbeđenje je fizi-ke zaštite određenom svedoku i članovima njegove porodice, nadležna je Mar{alska služba SAD (*U.S. Marshals Service*), koja inače predstavlja službu sa veoma dugom tradicijom, osnovanu još u vremenu »divljeg zapada«,³¹ koja je u savremeno doba preteno bila usmerena ka zaštiti elemenata pravosudnog sistema (obezbeđenje sudova, transport osuđenika, prinudno dovođenje u sud), te su njeni pripadnici, kada su ovoj službi dodeljeni specijalni zadaci zaštite svedoka, morali da prođu posebnu edukaciju, uz kreiranje specijalnih programa zaštite svedoka.³² Pored Mar{alske službe, koja se najviše spominje kao akter zaštite svedoka, u aktivnosti zaštite svedoka se uklju-uje i FBI, koji u stvari zahvaljujući svojoj dobroj tehni-koj opremljenosti i velikom kadrovskom potencijalu, obezbeđuje najveći deo konkretne realizacije zaštitnih programa. Naime, FBI obezbeđuje zaštitu 55% svedoka, dok ostali nadležni organi SAD preuzimaju zaštitu ostatka.³³ Bez obzira na veliki trud koji nadležne službe u SAD ulažu radi efikasne zaštite svedoka kome je promenjen identitet, te preseljen u drugu državu i na nepoznatu lokaciju, što je u nekim slučajevima pra}eno i »plasti-nom operacijom«, dešavaju se slučajevi da svedoci stradaju, ili što je

mnogo -e}, sami na određeni način zloupotrebe svoj položaj, tj. program zaštite svedoka, pa to potom, naro-ito kada je medijski više eksponirano, uti-e na razmatranje efikasnosti celog koncepta takve zaštite i stav javnosti o njemu.³⁴ Kritičari programa zaštite svedoka u SAD isti-u da Mar{alska služba štiti kriminalce ne samo od onih koji bi da ih likvidiraju, već takođe i od onih kojima duguju novac ili od kojih su izgubili civilnu parnicu, pa je to dovelo i do određenih zakonskih amandmana kojima je uvedena mogućnost prestanka zaštite ako svedok treba da odgovara za tetu prema pravilima građanskog prava ili ukoliko je uzeo učešća u novim krivi-nim delima, ali bez obzira na ovo, činjenica je da program obezbeđuje »kriminalcima od karijere« potpuno »-istu« prošlost, a da oni to mogu iskoristiti za nove kriminalne aktivnosti.³⁵ U jednom izveštaju se ovaj problem realno sagledava, ali se pri tom zamerke u suštini ne upućuju samom programu zaštite svedoka, već njegovim korisnicima, te se zaklju-uje: »Mar{ali se često bave ljudima i ženama koji nisu proveli jedan pošten dan u svom životu. Mnogi od njih su vešti kriminalci – provalnici, proneveritelji, piromani, fizi-ki zavisni od pribavljanja lukrativnih dobitaka i navikli na visok životni standard, standard koji se ne može održati u okviru programa zaštite svedoka.«³⁶ U stvari, ono što program zaštite svedoka klasi-no nudi svedocima koji ga koriste, se svodi na relativno uobi-ajen život pod promenjenim identitetom i u novom mestu boravka, koji podrazumeva nov životni po-etak, kako za samog svedoka, tako i za članove njegove porodice, novo zanimanje, nov posao, kolovanje i ostalo. Međutim, životni stil koji se tako nameće svedoku često za njega nije prihvatljiv, naro-ito ukoliko je on već duboko involviran u kriminalni milje i kriminalni način života, što je pravilo kada su u pitanju ovakvi svedoci, jer osobe koje ne poti-u iz takvog miljea u većini slučajeva ne bi ni mogle da imaju relevantna saznanja koja bi izneli u okviru svedo-enja, pa samim tim ne bi ni postali svedoci na koje se odnosi program zaštite.

Teško je o-ekivati od nekadašnjeg pripadnika kriminalne organizacije, umećanog u izvršenje niza teških krivi-nih dela, naviklog na nepoštovanje zakona, pa i moralnih normi i uobi-ajenih životnih standarda prose-nog građanina, da se lako uklopi u životnu poziciju koja mu se obezbeđuje programom zaštite svedoka, bez obzira što je u okviru

30 Abadinski, H. (1990) *Organized Crime, Third Edition*, Chicago: Nelson Hall, str. 460.

31 Mar{alska služba je najstarija policijska služba u SAD, ona je osnovana još 1789. godine i sve do kraja 19. veka je bila i jedini federalni organ te vrste. Više o tome: Buggisch, W. (2001) »Die Polizei in den USA«, *Kriminalistik*, No. 12/01, Heidelberg, str. 813.

32 Ibid., str. 461.

33 Barrett, J. L. (1997) *Strategie und Technologie, Erfahrungen US-amerikanischer Strafverfolgungsbehörde bei der Bekämpfung der Organisierten Kriminalität, Organisierte Kriminalität, Bundeskriminalamt, Wiesbaden*, str. 195.

34 Abadinski, H., op. cit., str. 461–462.

35 Ibid., str. 462.

36 Witness Security Program, Washington, DC, U.S. Government Printing Office, 1981, str. 53–54.

tog programa moguće i pružanje finansijske podrške svedoku i njegovoj porodici. Pre ili kasnije, većina ovih lica dolazi u iskušenje da se vrati ranijem načinu života i tada po pravilu, nastupa definitivni kraj održavanju njihovog skrivenog identiteta. U stvari, osnovni motiv za ova lica da se uzdrže od eksponiranja, te posebno od ponovnog uključivanja u kriminalne aktivnosti, je strah od osвете onih kojima su svojim svedoženjem nakodili, tj. kriminalne organizacije, ili lica protiv kojih je njihovo svedoženje bilo usmereno, odnosno njima bliskih lica. Međutim, procenjuje se da programi zaštite svedoka u SAD, bez obzira na greške koje se u praksi dešavaju i moguće mane kako samog koncepta zaštite, tako i konkretne realizacije zaštitnih aktivnosti, ipak u osnovi ostvaruju svoju svrhu, te da u bitnoj meri omogućavaju dokazivanje krivinih dela organizovanog kriminaliteta. U poslednjih pet godina prevođenja programa zaštite svedoka u SAD je 25 informanata ubijeno, dok je od vođenja ovih programa više hiljada visoko rangiranih članova organizovanih kriminalnih grupa osuđeno, s tim da je od vođenja programa zaštite svedoka, on primenjen na oko 6.500 svedoka i još 14.000 članova njihovih porodica, a sam je program u osnovi uspešan, jer nijedan svedok koji se pridržavao pravila ponašanja predviđenih programom zaštite, nije stradao, odnosno bio ubijen.³⁷

Pod uticajem poznatih rešenja koja se odnose na promenu identiteta svedoka u SAD i neke evropske države su razvile slične programe zaštite svedoka. Tako je na primer i u Nemačkoj moguće da se ugroženom svedoku obezbedi novi identitet, izužavanje novog zanimanja (profesije), promena mesta stanovanja, što u nekim slučajevima, kada je to neophodno, uključuje i preseljenje u inostranstvo,³⁸ a u pojedinim slučajevima i preduzimanje kozmetičkih operacija promene izgleda lica (tzv. plastične operacija), pri čemu sve troškove ovakvih

aktivnosti snosi država.³⁹ U nemačkoj literaturi se inače posebno ističe da mere zaštite svedoka su u osnovi podvrgnute brojnim ograničenjima, a svedok pod zaštitom, praktično mora svoj celokupan život, odnosno način života, da promeni.⁴⁰ U Engleskoj je moguće korišćenje svedoka čiji se identitet skriva, ali samo pod sledećim kumulativno utvrđenim uslovima: 1) svedok je van i nalazi se u opasnosti, 2) ta opasnost proizlazi iz delatnosti okrivljenog, odnosno povezana je sa okrivljenim, 3) opasnost se može eliminisati ili smanjiti ukoliko se prikrije identitet svedoka, 4) sud mora da bude uveren da takvim svedoženjem odbrani neće da bude prouzrokovana neprimerena šteta.⁴¹ Sve razloge za takvo svedoženje osim onog koji se odnosi na konačnu procenu suda, mora da iznese tužilac, tj. on mora da dokaže postojanje tih osnova. U nemačkom krivi-nom postupku (§ 68 st. 3 Strafprozessordnung) postoji sledeća mogućnost:⁴² "Ako postoji bojazan da bi objavljivanjem identiteta, mesta prebivališta ili boravišta bili ugroženi život ili telo svedoka ili dugog lica, svedoku može da bude dozvoljeno da ne da podatke o svojoj ličnosti ili da pruži podatke samo u odnosu na svoj raniji identitet. On na glavnom pretresu, ukoliko bude pitan, ipak mora navesti u kom je svojstvu saznao ono o čemu iskazuje. Dokazi kojima se garantuje obezbeđenje identiteta svedoka se uvaju kod državnog tužilaštva, a ti se spisi mogu preuzeti tek kada u odnosu na svedoka više ne preči opasnost." Nemačka sudska praksa je ukazala da su ovakve zakonske mogućnosti u opštem smislu veoma korisne, ali da uvek treba voditi računa o sprežavanju svake moguće zloupotrebe.⁴³ U praksi nemačkih sudova je bilo dosta problema vezanih za zaštitu svedoka. Veliki senat Saveznog vrhovnog suda je doneo 1983. godine jednu presudu koja je naišla na veliku kritiku.⁴⁴ Naime, pre te presude u praksi je omogućavano da svedok na sudu iskazuje uz promenjen izgled (maskiranjem i sl.), ali je tada Veliki senat izrekao svoju ocenu da je u pitanju "farsa" te

37 Barrett, J. L., op. cit., str. 195.

38 Ovakvo rešenje je logično za svaku evropsku državu, jer čak ni najveće države Evrope, nisu dovoljno prostrane da bi se isključivo u njihovim okvirima (kao npr. u SAD), moglo obezbediti novo mesto boravišta svedoka u odnosu na koga se primenjuje odgovarajući program zaštite. Kada je reč o Evropskoj Uniji, verovatno je da će se u budućem periodu u odnosu na ovo pitanje posebno, tj. još više angažovati EUROPOL, a kada su u pitanju druge države, npr. srednjoevropske, isto-noevropske, ili države Balkana, efikasna zaštita svedoka na ovaj način bi se mogla obezbediti jedino zaključenjem međunarodnih ugovora o međusobnoj saradnji po tom pitanju, mada se već na prvi pogled, čini da je ovo pitanje prilično komplikovano i skopano s nizom potencijalnih problema (počev od jezičkih barijera, pa do nedovoljne "atraktivnosti" pojedinih država za život u njima, tj. preseljenje u njih i sl), te zahteva brižljivo razmatranje, pre svake konkretizacije tako usmerenih međunarodnih aktivnosti.

39 Hübner, E., op. cit., str. 774.

40 Mehrens, S. (2001) *Die Kronzeugenregelung als Instrument zur Bekämpfung organisierter Kriminalität*, Freiburg: Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, str. 118.

41 Wilson, C. (1997) *Justice and the Law – the Law our Safeguard*, London: Sweet & Maxwell, 1997, str. 257–258.

42 In der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, ber. S. 1319).

43 Kaefer, K. B. (1995) "Vernehmung von Zeugen", *Kriminalistik* No. 8-9/95, Heidelberg, str. 612.

44 Damaška, M., op. cit., str. 76.

da takvo postupanje spada u "pozorište", a nije za sudnicu, a da se zaštita svedoka može efikasno obezbediti primenom § 223 nema-kog ZKP-a prema kojem ugroženog svedoka može da van glavnog pretresa sasluša sudija koji se delegira. Tom saslušanju može da prisustvuje branilac okrivljenog, koji ima pravo da sazna ime svedoka, ali ne i njegovu adresu. Određene mogućnosti za zaštitu svedoka su uvedene i jednim posebnim Zakonom o zaštiti svedoka (*Zeugenschutzgesetz – ZscG*) od 1.12.1998. godine, koji između ostalog predviđa mogućnost da se iskaz svedoka (zakonodavac je pre svega mislio na decu kao svedoke, ali je to takođe moguće i u odnosu na druge svedoke koji su iz nekog razloga ugroženi), obezbedi korišćenjem video-tehnologije, tako da se u kasnijim fazama postupka kao dokaz koristi samo video snimak.⁴⁵ Polazeći od toga da, "svedok kao i svaki građanin poseduje pravo na život i telesnu nepovredivost", u nemačkoj literaturi se za zaštitu svedoka tvrdi da se ne sme ograničiti samo na krivi-noprocesne odredbe, već da je podjednako važna njihova zaštita u praksi, za šta je najodgovornija policija, što je posebno karakteristično u krivi-nim postupcima za krivi-na dela organizovanog kriminaliteta, u kom pogledu postoje i posebna zakonska rešenja pojedinih nemačkih pokrajina (država), koja se odnose za zaštitu svedoka, gde su tipična sledeća rešenja:⁴⁶ 1) zaštita svedoka posebnim pravilima koja se odnose na zaštitu podataka (*Datenschutz*); 2) omogućavanje ugroženim svedocima da im se preko kontakta sa policijom obezbedi zaštita ličnosti, obezbeđenje stana, poslovnih prostorija, kao i ličnih vozila; 3) pravljenje baza podataka, kako na nivou pokrajina (saveznih država), tako i na saveznom nivou (*Bundeskriminalamtgesetz – BKAG*), u odnosu na ugrožene svedoke, a posebno žrtve, radi omogućavanja da se kada je to potrebno u pojedinim slučajevima, preuzmu neophodne mere radi otklanjanja opasnosti po telo, život, zdravlje, slobodu uopšte, te slobodu volje ugroženih lica.

Zaštita svedoka u našem krivi-nom postupku – opšta pravila

Novinu u Zakoniku o krivi-nom postupku predstavlja ustanovljenje mogućnosti suda da na određeni način pruži zaštitu svedoku i oštećenom.

⁴⁵ Wagner, N. (2000) "V-Personen und Zeugenschutz", *Kriminalistik*, No. 3/00, Heidelberg, str. 167.

⁴⁶ Više o tome: Solne, M. (1999) "Zeugenschutz als Aufgabe polizeilicher Gefahrenabwehr", *Kriminalistik*, No. 9/99, Heidelberg, str. 602–608.

Ta mogućnost je u pravno-tehničkom smislu ak definisana kao *obaveza* suda, mada se naravno, postavlja pitanje koliko je krivi-ni sud, s obzirom na njegov položaj u krivi-nom postupku i uopšte, posebno faktičke mogućnosti kojima inače raspolaže, realno u stanju da obezbedi zaštitu potencijalno ugroženom svedoku, ili oštećenom kome u vezi s krivi-nim postupkom koji se vodi, preči određena opasnost. Sud je dužan da svedoka i oštećenog zaštiti od uvrede, pretnje i svakog drugog napada (-l. 109 st. 1), a učesnika postupka ili drugo lice koje pred sudom vređa svedoka ili oštećenog, preči mu ili ugrožava njegovu bezbednost, sud će opomenuti ili novčano kazniti. U slučaju nasilja ili ozbiljne pretnje, sud će obavestiti državnog tužoca radi preuzimanja krivi-nog gonjenja (-l. 109 st. 2). Ovakvo obaveštenje državnim tužocu slično kao kada je u pitanju davanje lažnog iskaza od strane svedoka, predstavlja *sui generis* krivi-nu prijavu.

U odnosu na ugrožene svedoke u jugoslovenski ZKP je uvedena i mogućnost posebne *policijske zaštite*. Na predlog istražnog sudije ili predsednika veća, predsednik suda ili državni tužilac može zahtevati da organi unutrašnjih poslova preuzmu posebne mere zaštite svedoka i oštećenog. Smatramo da navedeno zakonsko rešenje nije loše, te da može delovati podsticajno na opredeljenost svedoka da pruži puni doprinos utvrđivanju istine u krivi-nom postupku, te na jačanje procesnog položaja svedoka, a da njegova konkretizacija (u smislu taksativnog nabrojanja mogućih mera policijske i slične zaštite), nije neophodna jer bi se verovatno svela na tetan kazuistički pristup, koji je u suštini opasan jer uvek postoji mogućnost od nastanka pravnih praznina. Konkretizacija je moguća na daleko efikasniji način, kroz unošenje konkretnih oblika zaštite u pravila službe organa unutrašnjih poslova, odnosno druge interne akte tog tipa, a i sama praksa će ukazati na moguće oblike i domete realne zaštite. Ovakva zakonska mogućnost posebne zaštite svedoka je definisana na veoma općin, a ona bi morala da bude prava efikasnom primenom, što nije stvar normativnog regulisanja, već konkretne prakse u postupanju nadležnih organa.

Zaštita svedoka u našem krivi-nom postupku – posebna pravila

U našem Zakoniku o krivi-nom postupku nema mnogo posebnih pravila koja se odnose na zaštitu svedoka. Ona postoje u određenoj meri u pogledu nekih posebnih krivi-noprocesnih instituta koji se odnose na postupak za krivi-na dela organizo-

vanog kriminaliteta i svode se na određene mere kojima se na određeni način i u određenoj meri štiti, odnosno krije identitet nekih kategorija svedoka. Posebna pravila za štite svedoka se odnose na postupke za krivi-na dela organizovanog kriminaliteta i ona se pre svega odnose na institut svedoka saradnika, kome se određeni nivo zaštite obezbeđuje primarnim isključenjem javnosti prilikom njegovog saslušanja, mada njegov identitet nije skriven, a samo je supsidijarno, moguće njegovo saslušanje uz prisustvo javnosti, ukoliko na predlog državnog tužioca, tako odluči veće, ali je i tada za takvo saslušanje neophodna saglasnost svedoka saradnika (-l. 504 ZKP-a). Pored toga, određeni nivo i vid zaštite svedok u opštem smislu, kao i svedok saradnik, te njima bliska lica, mogu dobiti i aktivno u državnom tužiocu, koja se doduše na vrlo uopšten i nedovoljno definisan način, takođe predviđa u okviru posebnih odredbi za krivi-na dela organizovanog kriminala. Državni tužilac može odrediti da se određenom svedoku, svedoku saradniku i članovima njihove uke porodice obezbedi posebna zaštita (-l. 504p ZKP-a). Ova odredba nije posebno precizirana i tek će se u praksi videti koji su objektivni dometi takve zaštite. Po logici stvari, državni tužilac će takvu zaštitu navedenim licima obezbeđivati u saradnji sa organima unutrašnjih poslova, a njihovi konkretni modaliteti predstavljaju *questio facti*, zavisan od konkretnih relevantnih okolnosti koje se odnose na vrstu i stepen opasnosti koja u određenom slučaju prethodi konkretnom svedoku, svedoku saradniku, odnosno članovima njihove porodice. U konkretnim slučajevima, ova se zaštita može ispoljavati kao fizičko obezbeđenje, kako stacionarno, tako i u vidu praćenja, informativno obezbeđenje, u vidu prikupljanja informacija o izvorima opasnosti u odnosu na lica pod zaštitom, te preduzimanja mera da se opasnost izbegne, preduzimanje konkretnih mera prema licima koja ugrožavaju bezbednost osoba pod zaštitom i sl.

Mada se od strane masovnih medija, pa i pojedinih nedovoljno edukovanih predstavnika pravosuđa i izvršne vlasti, ponekad piše i govori o "zaštitenom svedoku" u našem krivi-nom postupku, činjenica je da takva vrsta svedoka ne postoji u našem pozitivnom krivi-noprocenom pravu, koje poznaje samo određene oblike zaštite u odnosu na svedoka, koji bi se stoga mogao definisati kao "svedok pod zaštitom". Pored toga, ti oblici zaštite nisu dovoljno razvijeni i oni su jedna vrsta rudimentarnih pravila tog tipa. Posebna pravila za štite svedoka su uvedena najnovijim novelama Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala. Na obrazloženi predlog zain-

teresovanog lica, sud može odlučiti o zaštiti ličnih podataka svedoka ili oštećenog (-l. 15m ZONDOSOK-a). U pitanju je vid zaštite svedoka ili oštećenog u odnosu na njihov identitet. Nesporno je da stranke moraju da budu upoznate sa identitetom ovih lica. S obzirom da se radi o krivi-nim postupcima koji se vode isključivo za oficijelna krivi-na dela i to dela organizovanog kriminala, jedini ovlašćeni tužilac je specijalni tužilac, odnosno određene radnje može da preuzima državni tužilac ili njegov zamenik koga ovlasti specijalni tužilac. Naravno da je specijalni tužilac upoznat sa identitetom svedoka i oštećenog, a može se očekivati da će on u najvećem broju slučajeva biti taj koji će predlagati saslušanje određenih svedoka. Okrivljeni i njegov branilac bi takođe morali da budu upoznati s identitetom svedoka i oštećenog, jer to predstavlja elemente prava na odbranu okrivljenog, te prava branioca da mu se omogući da nesmetano ostvaruje svoju funkciju stručne odbrane okrivljenog. Po pravilu okrivljeni zna ko je oštećeni, mada to ne mora da bude uvek slučaj, a ukoliko oštećeni istovremeno nije i svedok, što je moguće, onda za okrivljenog po pravilu ne nastupaju neke posebno teške posledice ukoliko nije upoznat s njegovim identitetom, niti se time on bitnije može uskratiti u svojim osnovnim procesnim pravima. Međutim, okrivljeni bi bio bitno, ili čak drastično onemogućen u svojoj odbrani, kada bi mu se uskratili podaci o identitetu svedoka, pa smišljeno da sud nema takvo pravo i verujemo da to nije ni bila intencija zakonodavca. U tom smislu nije sasvim jasno u odnosu na koga sud odlučuje da zaštititi lične podatke o svedoku i oštećenom. To se pre svega može odnositi na javnost i druge učesnike postupka.

Nepostojanje mogućnosti za supsidijarnu tužbu u odnosu na svedoka saradnika

Ukoliko je svedok saradnik ispunio svoje obaveze da svedoži, govori istinu i ništa ne prećuti (u smislu -l. 504 st. 1 i st. 2 u vezi -l. 102 st. 2 ZKP-a), on ne može biti gonjen za krivi-no delo organizovanog kriminaliteta za koje se vodi postupak (-l. 504z st. 1 ZKP- a). Ovakvo rešenje predstavlja jednu vrstu uslovljenog i funkcionalnog oportuniteta krivi-nog gonjenja, koji se kao i drugi slučajevi oportuniteta (iako to nije striktno navedeno u Zakoniku), zasniva na razlozima celishodnosti. Doduše, ne radi se o pravom (tipi-nom) oportunitetu kada se krivi-no gonjenje ni ne započinje, ali i u ovom slučaju dolazi do određenog odustanka

dr`avnog tu`ioca od krivi-nog gonjenja, {to rezultira nemogu}no{ }u daljeg vo|enja postupka protiv svedoka saradnika. Osnovni uslov je sadr`an u neophodnosti da je svedok saradnik potpuno ispunio svoje osnovne procesne obaveze. U ovom slu-aju se ta celishodnost ogleda u proceni da je ve}a korist od kompletnog re{avanja konkretnog krivi-nog predmeta organizovanog kriminaliteta, nego {to je {teta {to jedan pripadnik kriminalne organizacije, ne}e biti krivi-no gonjen. To istovremeno predstavlja i osnovni *ratio legis* uvo|enja svedoka saradnika u na{ krivi-noprocesni ambijent, a {to predstavlja vid jo{ jednog poku{aja da kriminalna politika ne bude "ribarska mre`a kojom se hvataju male ribe, a kroz koju prolaze one velike".⁴⁷ Procesni mehanizam kojim se ostvaruje oportunitet krivi-nog gonjenja u ovom slu-aju se svodi na odustanak dr`avnog tu`ioca od krivi-nog gonjenja svedoka saradnika i to "najkasnije do glavnog pretresa koji se vodi protiv drugih pripadnika kriminalne organizacije" i tada sud izri-e presudu kojom se optu`ba protiv svedoka saradnika odbija (-l. 504z st. 2 ZKP).

Potrebno je preispitati i re{enje iz odredbe -l. 504z st. 3 koja ima isklju-uju}i zna-aj u odnosu na op{ta pravila sadr`ana u odredbama -l. 61 Zakonika o krivi-nom postupku, {to zna-i da se elimini{e mogu}nost postojanja supsidijarne optu`be u ovoj procesnoj situaciji. To zna-i da o{te}eni krivi-nim delom koje je izvr{io svedok saradnik u odnosu na koga je zbog njegove "kooperativnosti" u dokazivanju krivi-nih dela organizatora i drugih pripadnika kriminalne organizacije, doneta odbijaju}a presuda, ne poseduje procesne mogu}nosti da preuzme krivi-no gonjenje. Re- je o veoma krupnom izuzetku od pravila da je o{te}eni uvek potencijalni tu`ilac kod krivi-nih dela koja se gone po slu`benoj du`nosti, koji je do sada u na{em zakonodavstvu postojao jedino u slu-aju da se krivi-ni postupak vodio prema maloletniku, jer je u takvom postupku dr`avni tu`ilac istovremeno i "ekskluzivni" (jedini mogu}i) tu`ilac.⁴⁸ U pitanju je o-igledno su`avanje prava o{te}enog, {to ne samo da na-elno nije pravi-no, ve} je u suprotnosti sa stavom koji je prisutan u brojnim teorijskim raspravama, ali i u nekim me|unarodno-pravnim aktima, shodno kome treba te`iti pobolj{anju

polo`aja o{te}enog u krivi-nom postupku, te ja-anju njegove procesne uloge uop{te.⁴⁹ Da bi se pobolj{ao tretman `rtve u krivi-nom postupku, Ujedinjene nacije, Savet Evrope i Evropska radna grupa za podr{kku `rtvama smatraju da su potrebna pobolj{anja u slede}em: 1) obezbe|ivanje `rtvi informacija koje se odnose na krivi-ni postupak, 2) dopu{tanje `rtvi da bude saslu{ana; 3) obezbe|ivanje `rtvi pravne pomo}i tokom krivi-nog postupka; 4) minimiziranje svih neprijatnosti koje se pri-injavaju `rtvi i maksimiziranje li-ne bezbednosti `rtve; 5) izbegavanje nepotrebnog odlaganja (u odnosu na vo|enje krivi-nog postupka).⁵⁰

Pored toga, potpuno isklju-enje supsidijarne tu`be, uz istovremenu procesnu nemogu}nost da o{te}eni pred drugim funkcionalnim oblikom suda dovodi u pitanje opravdanost toga, tj. da zahteva da mu se ipak omogu}i da nastavi krivi-no gonjenje u svojstvu o{te}enog kao tu`ioca, je u velikoj meri suprotna su{tinskom *ratio legis* ustanovljavanja mogu}nosti za supsidijarnu tu`bu u krivi-nom postupku uop{te. Naime, tradicionalno se smatra da ustanova supsidijarne tu`be po-iva na dva osnovna razloga: prvom, koji se ogleda u mogu}nosti da o{te}eni ostvari svoj neposredni interes da u-inilac krivi-nog dela bude krivi-no sankcionisan, koji je nevezan sa njegovim gra|ansko-pravnim interesima za naknadu {tete pri-injene krivi-nim delom i drugom, koji je utemeljen na mogu}nosti da to pravo o{te}enog indirektno mo`e poslu`iti i za za{titu dr`avnog interesa da se u-inilac krivi-nog dela krivi-no goni i kazni, u onim slu-ajevima u kojima javni tu`ilac neopravdano ne}e da vr{i krivi-no gonjenje.⁵¹ Citirane odredbe -l. 503z st. 3 ZKP dovode u veoma nepovoljan polo`aj o{te}enog, kome se ne samo uskra}uje mogu}nost supsidijarne optu`be, ve} i pravo da bude obave{ten o ishodu postupka, te da odluku suda odnosno stav dr`avnog tu`ioca podvrgne odgovaraju}oj kontroli, {to je po na{em mi{ljenju, ipak neopravdano, pa se stoga zala`emo za preispitivanje te odredbe, te uvo|enje ne direktno mogu}nosti da o{te}eni postane ovla{ }eni tu`ilac, ve} samo jedne dodatne procesne mogu}nosti da on tra`i preispitivanje odluke kojom je svedok saradnik "izuzet" od daljeg krivi-nog gonjenja. Svesni smo da ovo mo`e biti suprotno intenciji

47 Vi{e o tome: [kuli], M. (2003) "Osnovne krivi-noprocesne mogu}nosti za suzbijanje organizovanog kriminaliteta", *Bilten Okru`nog suda u Beogradu*, br. 56/03, str. 3-17.

48 Vi{e o tome: [kuli], M., Stevanovi}, I. (1999) *Maloletni delinkventi u Srbiji – neka pitanja procesnog, materijalnog i izvr{nog prava*, Beograd: Centar za prava deteta, str. 127-128.

49 Vi{e o tome: Mawby, R. I., Walklate, S. (1994) *Critical Victimology*, London, New Delhi: Sage Publications, , str. 129.

50 Ibid., str. 130.

51 Vi{e o tome: Bayer, V. (1977) *Jugoslavenska krivi-no procesno pravo, knjiga prva, Uvod u teoriju krivi-nog procesnog prava, peto prera|eno izdanje*, Zagreb: Informator, str. 165-166.

zakonodavca da se krivi-na dela organizovanog kriminaliteta lakše dokazuju, te da je stoga manje zlo da određeni manje značajan učini krivi-nog dela ne bude sankcionisan, nego da drugi značajniji učinioci izbegnu krivi-nu odgovornost. Ipak smatramo da i u ovom slučaju treba voditi računa o položaju oštećenog, koji u ovoj situaciji gubi jedno svoje vitalno pravo, a pri tom ne dobija nikakvo drugo pravo, koje bi se ili svodilo na mogućnost procesnog iniciranja preispitivanja stava državnog tužila, odnosno odluke suda, ili bi predstavljalo mogućnost faktičke kompenzacije, te pružanja drugih oblika pomoći i podrške, što inače predstavlja cilj kome te i savremene demokratske krivi-ne procedure.

Zaključna razmatranja

Poslednjim promenama na krivi-ne procedure je praktično oblikovan poseban tip postupka u odnosu na krivi-na dela organizovanog kriminaliteta, kao predmet takvog postupka, uz uvođenje novog niza posebnih krivi-noprocenih instituta. Ovim novim rešenjima se u izvesnoj meri, kada su u pitanju neki oblici zaštite svedoka, koji su istovremeno oštećeni krivi-nim delom, poboljšavaju krivi-noproceni položaj žrtve krivi-nog dela, ali istovremeno, kada je u pitanju nemogućnost supsidijarne tužbe u odnosu na svedoka saradnika u situaciji kada je prema njemu donesena odbijajuća presuda, predstavlja vrlo upadljivo i krupno sužavanje prava oštećenog. Ovo predstavlja još jedan pokazatelj generalnog usmerenja na zakonodavca na stvaranje većih mogućnosti za upotrebu tzv. li-nih dokaznih sredstava u krivi-nim postupcima za dela organizovanog kriminaliteta, dakle pre svega iskaza, bilo da su u pitanju priznanja okrivljenih, bilo iskazi svedoka saradnika, ili iskazi uopšte. Ovo nikako nije idealno rešenje, jer s jedne strane, prenebregava opštepoznatu istinu da verbalni izvori dokaza ne predstavljaju u velikom broju slučajeva dovoljno pouzdano dokazno sredstvo, naročito ako nisu potkrepljeni i drugim dokazima visokog stepena dokaznog kredibiliteta, dok se s druge strane, time mnogo, u stvari, zaista drastično odstupaju od nekih uobičajenih procesnih pravila, pa čak i nekih općih postulata elementarne pravdnosti. Pored toga, tako se u izvesnoj meri suviše forsira kompromis sa licem koje je i samo dokazano kriminalno delovalo (svedok saradnik u odnosu na koga više ni formalno ne važe ograničenja koja utvrđuje pretpostavka nevinosti, jer je on priznao izvršenje krivi-nog dela, ili krivi-nih dela, a i zakonski se definiše kao pripadnik kriminalne organizacije, te učini krivi-nih dela), dok se istovremeno policija, ali i državni tužilac (koji po

novom ZKP-u ima važnu ulogu u pretkrivi-nom postupku), naglašeno demotiviraju potrazi za vrstnim materijalnim dokazima, već se praktično preporučeno usmeravaju na «postizanje» dogovora sa dovoljno kooperativnim i svakako veoma proračunatim, pripadnikom kriminalne organizacije, bez potrebe da pri tom vode računa o interesima žrtve takvog učinoca, čak i najtežih krivi-nih dela (poput ubistva, teških telesne povrede, uključujući i mučenje i sl.), a pri tom se čak na elno, može istažiti prigovor dokaznom kredibilitetu iskaza takvog lica, od koga se teško može očekivati velika istinoljubivost, kada je njegov primarni motiv iskazivanja, izbegavanje sopstvene krivi-ne odgovornosti. Ovakvo ograničenje o prava oštećenog ne samo da nije pravilno, već nije ni u skladu sa u demokratskom svetu prihvaćenim idejama o potrebi da se stalno poboljšava položaj žrtvi krivi-nih dela, te oštećenih u krivi-nim postupcima, mada je izgleda, naalost, sužavanje prava oštećenog na nekim prostorima, postalo skoro pravilo, jer tako na primer, u novom ZKP-u Republike Srpske,⁵² (kao ni u skoro istovetnom ZKP-u Bosne i Hercegovine),⁵³ uopšte nije predviđena bilo kakva mogućnost za supsidijarnu tužbu u krivi-nom postupku, gde se kao jedini, dakle uvek ekskluzivni tužilac pojavljuje javni tužilac. Konačno, potpuni i apsolutni «oprotaj» svedoku saradniku koji je dokazao svoju kooperativnost, je u stvari, potpuno neopravdano uveden u naše zakonodavstvo, jer su tvorci tog rešenja oigledno pogrešili što nisu uveli samo mogućnost odgovarajućeg blaženja ka njanjanja takvog lica, ili makar, ustanovili alternativno mogućnost blaženja ka njanjanja i potpunog oslobođenja (u formi odbijajuće presude), ali samo kada je iskaz svedoka zaista od izuzetne važnosti, ili je učinio neka manje teška krivi-na dela. Tako na primer, u Italiji (za koju se sigurno ne može reći da ima neznatne probleme sa organizovanim kriminalitetom), nikada nije postojala mogućnost potpune abolicije svedoka saradnika (koji se u italijanskom zakonodavstvu obeležava kao «pokajnik» ili neka vrsta «krunskog» svedoka),⁵⁴ već se takvom licu samo kazna obavezno ublažava i to u rasponu od

52 Službeni glasnik Republike Srpske, br. 50, od 27. juna 2003. godine.

53 Službeni glasnik BiH, br. 3, od 10. februara 2003. godine.

54 Inače, izraz «pentiti» ili «svedoci pokajnici» je u Italiji uobičajen u jednom običajnom, odnosno argonskom govoru i posebno, u izveštajima masovnih medija. Zakonski naziv za ove svedoke je «saradnici pravosuđa» (*collaboratori di giustizia*), što je slično našem terminu «svedok saradnik», ali se u stvari za ova lica u italijanskom krivi-nom procesnom zakonodavstvu terminološki uopšte ni ne koristi termin «svedok», mada oni u postupku jesu svedoci, ali se izrazom «saradnik» oni i na jednom terminološkom nivou diferenciraju u odnosu na klasične svedoke – *testimoni di giustizia*.

1/3 pa do polovine kazne, a -ak je i takvo ubla`avanje bilo predmet -estih kritika u italijanskoj javnosti i nauci.⁵⁵ Takvo je re{enje ipak mnogo logi-nije i pravi-nije, nego ono za koje se opredelio na{ zakonodavac, a njime se kona-no, ne povre|uju ni interesi o{te}enog krivi-nim delom.

Na{ zakonodavac pored toga i za{titu svedoka ne sprovodi na dovoljno konsekventan na-in i {to je posebno upadljivo, neki procesni instituti imaju pre svega funkcionalno-dokaznu svrhu (u smislu da slu`e jedino lak{em dokazivanju, ili prevazila`enju nekih dokaznih te{ko}a u krivi-nim postupcima), a ne konstitui{u se primarno ili makar prete`no, radi za{tite svedoka i posebno nekih kategorija o{te}enih krivi-nim delom (posebno osetljive `rtve krivi-nih dela), {to ne samo da nije u skladu sa elementarnom procesnom i zakonskom etikom, ve} se time u stvari, indirektno posti`u lo{i efekti i u pravcu lak{eg dokazivanja krivi-nih dela organizovanog kriminaliteta, jer nedovoljan stepen za{tite svedoka, a pre svega o{te}enih, kao i nedovoljna fokusiranost zakonodavca na stvaranje posebnih viktimo-lo{ko-protektivno usmerenih procesnih mogućnosti, }e neminovno i direktno uticati na nedovoljnu spremnost takvih svedoka da potpuno i iskreno iskazuju u krivi-nom postupku, pa }e se tako zakonodavcu, njegova nespremnost da radikalno pobolj{a položaj o{te}enog u krivi-nom postupku uop{te, a posebno u postupku za dela organizovanog kriminaliteta, vratiti kao bumerang. Dakle, zakonodavac kona-no mora da prevazi|e duboko ukorenjen stav da je svedok, pa i o{te}eni kao svedok, a posebno pasivni subjekt, odnosno `rtva krivi-nog dela, koja se pojavljuje kao svedok u krivi-noj proceduri, isklju-ivo izvor dokaza, odnosno da je saslu{anje svedoka, jedino ili prete`no, procesni na-in dola`enja do dokazno vrednih informacija, ve} naprotiv, da shvati, da se u su{tini pre svega radi o licu kome se mora garantovati odre|eni položaj u krivi-nom postupku, s posebnim obzirom na za{titu njegovih vitalnih prava, kako u pravnom, tako i u fakti-kom smislu.

Milan [kuli}, PhD

One view on the position of crime victim in criminal procedure for organized crime

In this paper the position of victim in criminal procedure for organized crime is analysed. Through recent changes of our criminal procedure law, the special type of procedure is created in relation to organized crime, with inclusion of large number of specific criminal procedure norms. These new solutions contribute to the protection of victims/witnesses, although there are still more space for the improvement. Legislative body still needs to overcome deeply embaded attitude that the witnesses and victims are the exclusive source of evidence, or, in other words, that the witness testimony is only way to find out evidence information. The victim has to be treated at the first place as a person to whom specific position in criminal procedure, with special regard on the protection of her basic rights, should be guaranteed.

⁵⁵ Jarvers, K., Kinzig, J (2003) *Organisierte Kriminalität und Zeugenschutz – eine vergleichende Betrachtung der italienischen und deutschen Situation*, *Monatschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, Sonderdruck, Köln: Carl Heymanns Verlag, str. 442.

PHILIPPE CHASSAGNE
KOLË GJELOSHAJ*

Nasilje i eksploatacija mladih žena: mobilnost i jačanje mreža albanske prostitucije¹

Velika mobilnost grupa albanofonskog organizovanog kriminala i njihovo sistematsko, a ponekad ekstremno pribjegavanje nasilju, vjerovatno predstavljaju dva elementa objašnjenja porasta koji su za manje od deset godine ostvarile mreže albanskih kriminalaca u eksploataciji prostitucije u Zapadnoj Evropi. Oni su postali nezaobilazni u trgovini djevojkama iz Centralne i Istočne Evrope u cilju prostituisanja u Zapadnoj Evropi, pozicionirajući se istovremeno na mjestu regrutovanja, u centrima kanala za transport i u prvom planu prinudne seksualne eksploatacije na licu mjesta.

ključne riječi: organizovani kriminal, prostitucija, žene, Albanija, Centralna i Istočna Evropa, Zapadna Evropa.

Prema mnogim posmatračima albanske zajednice u Briselu, često pribjegavanje nasilju predstavlja jednu od karakteristika te grupe. Potrebno je ometiti tu crtu ponašanja određenih Albanaca u sklopu kriminalne aktivnosti trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije.

Prostitucija koju organizuju Albanci porijeklom iz Albanije ili iz država nastalih dezintegracijom bivše socijalističke Jugoslavije u Belgiji predstavlja noviji fenomen koji se javlja početkom devedesetih godina i snažno se razvija početkom od 1995. Ovaj fenomen počinje na eksploataciji mladih ili vrlo

mladih žena koje potiču iz Albanije ili iz drugih država centralne i istočne Evrope. On zabrinjava belgijske i evropske policijske i sudske vlasti. U domenu prostitucije vlasti su najviše okrenute na dvije glavne grupe kriminalnih mreža: Alabance i Nigerijce.

Iako se u Francuskoj ova aktivnost razvija početkom od 1997-1998 godine, zaključci francuskih nadležnih službi slični su onima u Belgiji: među etničkim kriminalnim mrežama porijeklom iz istočne i centralne Evrope koje je francuski Centralni ured za represiju trgovine ljudskim bićima (OCRTEH – Office Central pour la Répression du Trafic des Êtres Humains) otkrio u 2000 godine, pet su potičale iz Albanije.²

Ovaj kriminalni fenomen treba posmatrati u kontekstu otvaranja granica i razvoja cirkulacije u Evropi početkom devedesetih godina. Prostitucija je tada poprimila nove forme sa rasprostranjenim međunarodnim mrežama koje sve više zamjenjuju tradicionalnije oblike prostitucije vezane za lokalnu i staru sredinu. Najefikasnije su one grupe, među njima i albanske, koje su znale iskoristiti nove uslove cirkulacije oslanjajući se istovremeno na veliki broj raznovrsnih veza.

Na mapi evropskih mreža eksploatacije i prostitucije porijeklom iz Albanije Belgija zauzima značajno mjesto. Velika geografska pokretljivost tih mreža i nasilje koje praktikuju albanski kriminalci obezbijedili su im velike olakšice i sigurnost. Naime, u sredinama prostitucije ekstremno nasilje vrlo rano počinje da karakteriše albanske podvođače (Bokhorst, 2003: 47).³ Ova konstatacija time više je upadljiva (to je *milieu* prostitucije ve) sam po sebi pogodan psihikom i fizičkom nasilju.

* Philippe Chassagne je doktorant politike geografije na Univerzitetu Pariz (Panteon Sorbona), član Geopolitičkog observatorija međunarodnog kriminala. Kolë Gjeloshaj je političar, naučni saradnik CRITEM-GASPECO pri Institutu sociologije Slobodnog Univerziteta Brisel.

1 U originalu se koristi termin *proxénétisme* kojim se u francuskom krivičnom pravu označava krivično djelo izvlačenja koristi od tuđe prostitucije. Ovaj rad je originalno objavljen u zborniku *Jeunesses, citoyennetés, violence. Réfugiés albanais en Belgique et au Québec* (sous la direction de M. Vatz Laaroussi et A. Manço, L'Harmattan, 2003, collection Compétences Interculturelles, pp. 221-234. U *Temidi* se objavljuje na osnovu saglasnosti dobijene od autora.

2 Données du site du Ministère français de la Justice: www.justice.gouv.fr/actua/bo/dacg85a.htm

3 Takođe: www.amnestyinternational.be/doc/article.php3_id_article=1521

Nasilje nad ženama u geopolitičkom kontekstu mobilnosti

Nasilje se ispoljava prvo prema djevojkama koje se prisiljavaju na prostituciju. Tijela koja su u kontaktu sa prostitutkama izvještavaju da su mlade žene koje eksploatiraju Albanci najviše izložene pravim aktima torture, što je sve do nedavno bilo nepoznato. Nasilje se isto tako snažno ispoljava i u kontekstu rivalstva između samih podvodača.

Prostitucija mladih Albanci i njena eksploatacija od strane zemljaka javlja se ubrzo nakon otvaranja procesa otvaranja Albanije krajem 1990. godine (Miletich, 1998: 167-172). Pojava je prvo zahvatila susjedne zemlje Makedoniju i Grčku, a zatim se proširila na drugu obalu Jadranskog mora, tj. na jug Italije. Ekonomska i socijalna kriza koja je zadesila Albaniju u to vrijeme nesumnjivo je pogodovala pojavi fenomena u okviru koga su se mlade žene na početku odlučivale na prostituisanje nadajući se da će od toga zaraditi sredstva za život.

Pored geografskog položaja Albanije, ratovi na prostoru bivše Jugoslavije i sposobnost lokalnih kriminalaca da pređu Otrantski kanal, učinili su da se ta zemlja pretvori u važan prelaz ilegalne imigracije od centralne i istočne Evrope ka Evropskoj uniji, pa prema tome u najpogodniju teritoriju za tranzitiranje djevojak sa Istoka.

Mada je teško utvrditi direktnu povezanost, ipak se valja interesovati za podudaranja, na koja se često ukazuje, izvjesnih dešavanja u Albaniji i događaja koji su se istovremeno javljali u Belgiji ili drugdje u Evropi, tj. na dva kraja kriminalnih kanala. Snažni porast grupa albanskih trgovaca bijelim robljem u velikim belgijskim gradovima započeo je početkom od 1995. godine, što odgovara početku ključnog perioda u razvoju i širenju albanofonskih kriminalnih mreža u Evropi. (Chassagne i Gjeloshaj, 2001: 161-190). Kraj 1995. i početak 1996. označeni su najvažnijim preokretom za organizovani kriminal iz Albanije. U tom periodu dešava se ekspanzija kriminalaca iz Albanije po centralnoj i istočnoj Evropi, pošto su brojne grupe koje su u Albaniji bile aktivne već od 1991. i 1992., uvidjele da region postaje manje interesantan.

Izvan Belgije, implantiranje albanofonskih grupa tokom 1996. godine započelo je u velikim evropskim gradovima, naročito u Italiji. Poslije potpisivanja Dejtonskog sporazuma decembra 1995. i postepenog ukidanje embarga nametnutog Jugoslaviji u 1996. godini, kao i nakon ukidanja blokade Makedonije od strane Grčke, došlo je do otkonjanja ilegalnog prometa goriva koji je predstavljao jedan od glavnih izvora prihoda kriminalaca iz Albanije. Za ovaj period u Albaniji je takođe karakteristično

stalno slabljenje režima predsjednika Sali Berisha (1992-1997).

Otkonjanje rata u regionu novembra 1995. znatno je ukinulo lokalnu ilegalnu trgovinu oružja. Najzad, ponovo je počeo da funkcioniše stari balkanski put heroina preko teritorije bivše socijalističke Jugoslavije, čime je umanjeno značaj alternativnih pravaca među kojima je Albanija predstavljala važnu kariku. Prema tome, u periodu 1995-1996 u Evropi se implantiraju grupe kriminalaca iz Albanije nastojeći da poslije smanjenja značaja nekih ilegalnih tržišta na Balkanu, brzo razviju alternativne aktivnosti.

Danas se započela jedna velika osovina od juga ka sjeveru Evrope, od Tirane do Londona, koja predstavlja put albanskih mreža koje eksploatiraju prostituciju. Taj put povezuje Albaniju sa Italijom poslije čega se može granati prema Francuskoj ili [vajcarskoj da bi se završavao u Njemačkoj, Belgiji ili Holandiji, s tim što Velika Britanija predstavlja krajnju destinaciju u Evropi. Ovaj put može biti dvosmjernan. On odgovara dvema glavnim trgovinskim i ekonomskim osovinama između južne i sjeverne Evrope, osovinama kojima se odvija intenzivni saobraćaj i koje se sastoje od autoputeva koji kreću u oba fluidnim i lakim.

Organizovanje ovakvih mreža objavljuje značaj gradova u blizini granice. To važi kako za dio kanala prema gore (npr. Nica između Francuske i Italije), tako i za dio prema dolje kao što su Mec i Nansi (u blizini Belgije, Luksemburga i Njemačke), ili Diseldorf u Njemačkoj (u blizini Holandije i Belgije). Vlasti teško prate i otkrivaju transgranične kanale zato što granica štiti kriminalce i predstavlja liniju razdvajanja koju oni lako prelaze, nasuprot državnim organima.

Granica povezuje razne teritorije što trgovci bijelim robljem koriste tako što, u zavisnosti od perioda (često samo po nekoliko nedjelja), prebacuju djevojke iz jedne zemlje u drugu. To im omogućava da klijentima svih zemalja redovno obnavljaju «ponudu». Često djevojke imaju boravište na jednoj strani granice, a prostituiraju se na drugoj strani. Time što ne rade u zemlji u kojoj borave, prostitutke umanjuju mogućnosti istrage i smanjuju rizike njihovih podvodača. Prekogranično kretanje takođe mogu stajati u vezi sa mrežama korupcije i savjetima korištenjem administrativnih razlika između pojedinih zemalja. To se naročito odnosi na propise kojima se reguliraju modaliteti smještaja, ili na propise o traženju azila i pravima koja iz toga proistiku (mnoge mlade žene koje ne dobiju turističku vizu mogu zatražiti politički azil kako bi u željenoj zemlji legalno boravile bar nekoliko mjeseci).

Tako je karakterističan razvoj ovih mreža u gradovima srednje veličine.⁴ Za kriminalce su ovi gradovi sigurniji jer se smatra da ih policija manje nadgleda nego velike gradove. Ova tendencija konstatovana je svuda, kako u jednoj maloj zemlji (što se tiče broja stanovnika i površine) kao što je Belgija, tako i u Velikoj Britaniji gdje je implantacija organizovanog albanofonskog kriminala ipak relativno novijeg datuma.

Zato je slučaj Belgije interesantan. Iako i na teritoriji koja je u pogledu veličine i broja stanovnika mala u poređenju sa nekim drugim zemljama gdje su se ukotvile albanofonske kriminalne grupe (kao što su Italija ili Njemačka), nailazi se na oblike organizovanja i praksu pokretljivosti na koje je prethodno ukazano. No, bez obzira na te općte tendencije, teško je razumjeti starost i obim fenomena u Belgiji, ako se ne uzmu u obzir neke karakteristike svojstvene toj zemlji.

Prije svega, kriminalci su procijenili da im pogađuje uglavnom liberalna politika belgijskih vlasti u domenu proksenetizma (isto važi i za Holandiju).

Pored toga, važnu ulogu imalo je to što je značajna albanska zajednica bila još od ranije prisutna. Prvi veliki talas datira iz sredine pedesetih godina. Zatim su u sklopu migracionih kretanja redovno pridolazili novi, u zavisnosti od političkog i ekonomskog razvoja na Balkanu. Ipak valja reći da iako u Belgiji još odavno postoji albanofonski kriminalni *milieu*, njegovi pripadnici su se rijetko bavili proksenetizmom. To pokreće politički osjetljiva i vrlo složena pitanja analize i tumačenja odnosa između imigracije i kriminaliteta.

Mjesto koje je Belgija postepeno zauzimala u evropskim kanalima eksploatacije prostitucije također se djelimično objašnjava geografskim položajem zemlje. Kao što Albanija predstavlja glavnu tačku prelaza, Belgija igra sličnu ulogu u Zapadnoj Evropi. Nedavnu implantaciju organizovanog albanofonskog kriminala u Belgiju treba posmatrati uzimajući u obzir da ta zemlja predstavlja komunikacionu raskršnicu. Ona je preko Njemačke povezana kako sa kriminalnim kanalima porijeklom iz istočne Evrope i iz zemalja koje su proistekle iz Sovjetskog saveza, tako i sa kanalima koji dolaze sa Balkana i vode ka Italiji i Francuskoj a isto tako i prema Velikoj Britaniji koja predstavlja značajno potencijalno tržište za mnoge kriminalne aktivnosti među kojima spada i proksenetizam. Iz Belgije su se postepeno razvijale prekogra-

nične mreže sa Holandijom, Njemačkom, Francuskom, a kasnije i sa Velikom Britanijom.

Velika pokretljivost albanskih mreža mora se posmatrati i u svjetlu saobraćajnih uslova koji su u Albaniji i nekim susjednim zemljama veoma različiti od onih u Zapadnoj Evropi. Zbog lošeg kvaliteta i oskudnosti putne mreže, u nekim djelovima Balkana, a naročito Albanije, ponekad je potrebno više sati teškog putovanja da bi se prevalilo rastojanje od stotinak kilometara između dva grada. Nasuprot tome, autoput u Zapadnoj Evropi omogućava da se takvo rastojanje udobno pređe za manje od jednog sata. Putnu mrežu kao i električnu mrežu sa modernim linijama koje povezuju sve velike gradove na sjeveru Evrope obilato koriste kriminalci za koje je putovanje veoma lako i koji efikasnost i sigurnost svojih aktivnosti zasnivaju upravo na velikoj pokretljivosti. Ta mobilnost je omogućila kriminalnim grupama da se brzo prošire po Evropi.

Pored razloga sigurnosti koji albanske trgovce bijelim robljem upućuju da izbjegavaju da se rigidno ukotve na nekoj teritoriji i time postanu izloženi snagama reda, često premještanje iz zemlje u zemlju ili iz grada u grad ima za njih jedan drugi osnovni cilj koji otkriva njihov odnos prema državi. Mobilnost ima za cilj da spriječi djevojke da u nekom mjestu steknu obećanje, da se vežu za nekog klijenta ili da uspostave odnose povjerenja sa nekim predstavnikom snaga reda ili socijalnih službi. To je oblik stroge kontrole kriminalaca nad djevojkama koje eksploatiraju. Tu kontrolu prati veliko psihičko nasilje.

Prema belgijskim vlastima jedna druga karakteristika tog *milieu-a* sastoji se u tome što vrlo često neki od kriminalaca (ili pomagači) žive u istom stanu u kome žive djevojke koje mu pripadaju. Ta bliskost naglašava atmosferu ugnjetavanja i stalne prijetnje fizičkim nasiljem nad mladim ženama. Jasno je da kombinacija stalne kontrole sa aktima fizičkog nasilja objašnjava zašto se osobe koje su stavljene u takvu situaciju ne mogu oduprijeti njihovim podvodama. Tome treba dodati i prijetnju kojoj kriminalci izlaze u porodicu mlade djevojke u njenoj zemlji. Redovni kontakti između Zapadne Evrope i Albanije mogu biti iskorišćeni za vršenje psihičkog ili fizičkog nasilja od jednog do drugog kraja. Ovakva praksa započena je i u ponašanju afričkih mreža.

Nasilje je djelimično rezultat velike odlučnosti albanskih kriminalaca koji su se uključili u takve aktivnosti. U većini zemalja centralne i istočne Evrope razvile su se mreže trgovine ženama i proksenetizma, ali su albanski kriminalci pokazali veliku odlučnost u ovom domenu (Dusch, 2002: 114-115) koja je najdosupnija licima bez mnogo skrupula i bez sredstava.

4 Vidi naročito : «Un réseau de prostitution démantelé à Orléans: 8 proxénètes albanais écroués», 31 janvier 2002, AFP ; « Un réseau de proxénétisme de Filles de l'Est démantelé à Troyes », 23 janvier 2003, AFP. Le Soir, 5 mai 2000.

Razvoj mreža proksenetizma u istorijskom kontekstu

Prvo geografsko lociranje tih mreža indikativno je u pogledu po-etnih izbora. Dok su albanski kriminalci postali glavni nosioci ilegalnog prometa droga u većini zemalja centralne Evrope (Mađarska, Slovačka, Češka) i germanofonske Evrope (Austrija, [vajcarska], u većini zemalja zapadne Evrope (Italija, Belgija, Holandija, Velika Britanija) kriminalne aktivnosti Albanaca prvenstveno su bile usmjerene na kontrolu i eksploataciju prostitucije mladih djevojaka sa Istoka (Albanke, Bugarke, Rumunke, Moldavke, Ukrajinke, itd). Ilegalna trgovina droge tamo nije bila po-etna aktivnost ovih mreža, jer su se morale suo-iti sa drugim ukorijenjenim mrežama, naročito turskim.

Preuzimanje vlasti od strane nekih grupa koje su došle iz Albanije nad lokalnim tržištima prostitucije djelimično se objašnjava činjenicom da je prostitucija za njih predstavljala nižu (skrovište) koja nije bila zauzeta ili je bila malo zauzeta i u koju su se te kriminalne grupe smjestile prije nego što je možda po-eti da diversifikuju svoje aktivnosti. S obzirom na viši standard stanovnika Zapadne Evrope, finansijski proizvod prostitucije činio se dovoljno privlačnim da bi se trgovci tamo preselili i proširili svoje kanale. Pored toga, smatralo se i dalje se smatra da udaljšavanje mladih žena od njihove zemlje, pa prema tome i od kulturnog ili društvenog pritiska kome bi mogle biti izložene, olakšava njihovo odavanje prostituciji. Najzad, stanje siromaštva u jednom okruženju koje im je bilo nepoznato i moglo im se činiti i neprijateljskim, otkriva svako eventualno bjekstvo.

Albanski kriminalci učili su u ovu aktivnost koristeći se različitim načinima da «steknu» djevojke, pribjegavajući ljubavnim prevarama, lažnim ponudama zaposlenja i čestim otmicama (uključiv i iz {kolskih razreda). Tako su sebi obezbjeđivali znatne dobiti uz vrlo nisku po-etnu investiciju. Izvjesno je da je za aktere tih mreža opredeljšivanje za bavljenje proksenetizmom bilo povezano sa skupom nepisanih pravila koja treba da njihove kanale učine vrlo unosnim i veoma bezbjednim od vlasti. Uzimajući u obzir takvo stanje duha kod albanskog *milieu-a* prostitucije moguće je objasniti činjenicu da ove mreže eksploatišu veliki broj maloljetnica. Naravno da se to djelimično objašnjava i činjenicom da je albansko stanovništvo vrlo mlado, sa 60% lica mlađih od trideset godina, ali valja uzeti u obzir i druge razloge.

Prije svega, te mlade djevojke predstavljaju «atraktivniju ponudu» na tržištu prostitucije. O tome govori predstava koju neki učesnici mreža imaju o ženama koje eksploatišu i o njihovoj želji da budu

kompetitivnije i da osvoje djelove tržišta na evropskim trotoarima. Pored toga, smatra se da je te mlade djevojke lakše psihološki savladati i da su one prema tome poslučnije od starijih žena, što trgovcima bijelim robljem omogućava striktnu kontrolu nad djevojkama koje im pripadaju.

Kako u Belgiji tako i u Francuskoj, prostitutke koje kontrolišu Albanci nalaze se na najnižim nivoima prostitucije, kako po tarifama koje nude tako i po uslugama koje prihvataju da daju. I tu se kao cilj javlja želja da se privuče što više klijentela. U Belgiji, Albanci eksploatišu djevojke u vitrinama u kvartovima koji su tradicionalno poznati po prostituciji, ali i na ulici. Riječnost nekih dobro etabliranih mreža da se domognu izloga otkriva želju da se lokalno implantiraju i da zauzimaju teren na najmanje uoljšiv način.

Naročito u sektoru prostitucije, nasilje albanskih kriminalaca karakteriše nove grupe kriminalaca koje čele da se nametnu drugim grupama koje operišu u Evropi. Nasilje u ovim mrežama koje se zapačava (širok Evrope valja takođe posmatrati u svijetlu položaja Albanije koja za mnoge od njih predstavlja prelazni punkt. Iz mnogih svjedočenja može se zaključiti da albansku etapu došljavaju kao najteži dio putovanja žena koje se sa istoka upućuju ka zapadu Evrope. Čak i one djevojke koje su na po-etku dobrovoljno orijentisale na te mreže, prestravljene su pomišlju da ih putovanje može dovesti u Albaniju, jer se reputacija nasilnost albanskih podvodača brzo i značajno proširila po čitavoj Evropi.⁵

Što se tiče kriminalnih grupa iz centralne i istočne Evrope, koje se javljaju kao partneri albanskih mreža u kanalima prostitucije, one znaju da djevojke koje dođu u Albaniju pokazuju apsolutnu poslušnost. Jer, u Albaniji postoje mjesta koja su specijalno namijenjena «pripremanju» mladih djevojaka iz Albanije ili iz neke druge zemlje centralne ili istočne Evrope, gdje one bivaju podvrgavane tretmanu kako ne bi bile u stanju da se odupru budućoj eksploataciji u Evropi.⁶ Ovo je jedan od najfrapantnijih elemenata u vezi sa Albanijom. Takođe se može reći da je djevojke gledati na prostituciju u Evropi kao na manje zlo u poređenju sa veoma surovim tretmanom koji je pretrpjeli u Albaniji (i drugdje na Balkanu, mada u manjoj mjeri).

Logično je da se ponašanje koje se nailazi u Albaniji u kanalima prostitucije susreće i u evropskim zemljama jer proističe iz te nje kao dominant-

5 Le Soir, 5 mai 2000.

6 Vidi *Rapport de la mission d'information commune sur les diverses formes de l'esclavage moderne*, Alain Vidalies, enregistré à l'Assemblée nationale française le 12 décembre 2001: pp. 39-41.

noj poziciji u tim aktivnostima. Albanija je faktički postala nezaobilazna etapa za brojne kanale i albanski kriminalci sve više razvijaju svoje aktivnosti u evropskim zemljama.

Najzad, treba skrenuti pažnju na činjenicu da je prostitucija bez ikakve sumnje bila i ostala aktivnost najsiromašnijih lica u Albaniji, što bi pomoglo da se objasni pribjegavanje nasilju.

Kao što je već rečeno za druge zemlje, u Albaniji se mogu uočiti najmanje dva nivoa u sferi organizovanog kriminala. Postoje kriminalne grupe koje su umiješane u najopasnije aktivnosti gdje je pribjegavanje nasilju redovna pojava. Ove grupe uglavnom čine pojedinci slabo integrisani u albansko komunističko društvo i njegove centre moći. Pored toga, u Albaniji postoje grupe kriminalaca koje su povezane sa pojedincima koji su još u vrijeme komunizma raspolagali ličnim mrežama i institucionalnom podrškom što im omogućava da danas nastave sa organizovanjem najlukrativnijih nelegalnih aktivnosti.

Međutim, očigledno je da u kriminalnim aktivnostima Albanaca u Evropi postoje različiti nivoi organizacije i u domenu proksenetizma. Postoje više grupa (često do petnaestak lica) čija interna kohezija rezultira iz familijarnih veza ili iz pripadništva istom kvartu ili selu. Ove grupe su samostalne i one za svoj rad kontroliraju manji broj žena koje rade na njihovoj teritoriji. Ove kriminalne jedinice mogu u Evropi imati odnose (npr preko ličnog kontakta) sa drugim jedinicama istog tipa, što ovim strukturama može dati prirodu široke i dobro ispletene mreže. To ipak ne znači da su ove grupe međusobno stalno povezane, niti da su integrisane.

Iz tog mrežnog efekta djelimično proističe paralelno razvijanje organizacije ilegalne imigracije i prostitucije koje se ponekad može zapaziti. Od početka devedesetih godina implantiraju se brojne lokalne ili specijalizovane strukture (oni koji regrutuju, oferi, trgovci bijelim robljem) tako da postoje na primjer lica koja se bave prevoženjem djevojaka na određeni distancama ili iz jedne zemlje u drugu, ali koja se ne bave proksenetizmom. Pored malih grupa ima i mreža koje su razgranate i mnogo bolje organizovane. One su od Albanije povezane sa evropskim tržištima prostitucije preko predstavnika ili povjerenika koji su instalirani u Evropi i koji su povezani sa centrima u Albaniji. U okviru takvih mreža čine se veze sa Balkanom do sjevernog dijela u Zapadnoj Evropi, čime se omogućava pod stalnom kontrolom određene kriminalne grupe.

Ova dva oblika organizacije (samostalne jedinice i međunarodne mreže) ne moraju biti međusobno inkompatibilna. Oni se mogu dodirivati u zavisnosti od kontak-

ta koji se uspostavljaju, od rivalstva grupa trafikantata i/ili trgovaca bijelim robljem, kao i od policijskih hapšenja.

Zaključak

Velika mobilnost grupa albanofonskog organizovanog kriminala i njihovo sistematsko a ponekad ekstremno pribjegavanje nasilju, vjerovatno predstavljaju dva elementa objašnjenja porasta koji su za manje od deset godine ostvarile mreže albanskih kriminalaca u eksploataciju prostitucije u Zapadnoj Evropi.

Geografski položaj Belgije, postojanje na licu mjesta značajne albanske zajednice i relativno liberalno primjenjivanje zakonodavstva u oblasti proksenetizma – sve je to omogućilo da ta zemlja u okviru albanskih kriminalaca dobije ključno mjesto u razvijanju njihovih aktivnosti. Iz Belgije, kriminalci su se solidno implantirali u susjednim zemljama nalazeći u pograničnim gradovima odskočite i zaleđinu za uspostavljanje mreža koristeći prednost brzog i jednostavnog prelaska granica.

Oni su postali nezaobilazni u trgovini djevojkama iz centralne i istočne Evrope u cilju prostituisanja u Zapadnoj Evropi, pozicionirajući se istovremeno na mjestu regrutovanja, u centrima kanala za transport i u prvom planu prinudne seksualne eksploatacije na licu mjesta.

Literatura

Bokhorst, S. (2003) *Femmes dans les griffes des aigles. Les filières albanaises de la prostitution*, Bruxelles : éd. Labor, coll. « Noria ».

Chassagne, P., Gjeloshaj, K. (2001) « L'émergence de la criminalité organisée albanophone », *Cahiers d'Etudes de la Méditerranée Orientale et du Monde Turco-Iranien*, n°32, 161-190.

Miletitch, N. (1998) *Trafics et crimes dans les Balkans*, Paris: Presses Universitaires de France.

Dusch S. (2002) *Le trafic d'êtres humains*, Paris: Presses Universitaires de France, coll. « Criminalité Internationale ».

**Philippe CHASSAGNE
Kolë GJELOSHAJ**

Violence and exploitation of young women: mobility and strengthening of networks of Albanian prostitution

Big mobility of groups of Albanian organized crime and their systematic, and sometimes extreme use of violence has probably two ele-

ments, which can explain the increase of exploitation of prostitution committed by Albanian criminals in Western Europe. They became inevitable in trafficking in women from Central and Eastern Europe for prostitution in Western Europe. They are locat-

ed in the centres of recruitment, in transport channels as well as in forced sexual exploitation. The analysis of the above-mentioned situation is the subject of this paper.

*Preveo
Dr Budimir Babovi}*

MR \OR\E ALEMPIJEVI], DR SLOBODAN SAVI]
DR DRAGAN JE^MENICA, DR BRANIMIR ALEKSANDRI] *

Klini~ka sudskomedicinska ekspertiza `rtava trgovine ljudskim bi}ima

Uradu su obja{njeni zdravstveni aspekti trgovine ljudskim bi}ima i obaveze zdravstvene slu`be u radu sa ovim `rtvama. Definisana je klini-ka sudska medicina i njena uloga u obezbe|ivanju medicinskih dokaza o telesnim povredama i njihovim posledicama. Poseban osvrt na-injen je na primenu klini-ke sudskomedicinske ekspertize `rtava trgovine ljudskim bi}ima i zadatke ove ekspertize. Objaj{njeni su osnovni elementi i sad`aj protokola za standardizovani pregled `rtava trgovine ljudskim bi}ima koji je razvijen u Institutu za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Beogradu.

Klju-ne re-i: trgovina ljudskim bi}ima, klini-ka sudska medicina, protokol za pregled.

Organizacija Ujedinjenih nacija definisala je pojmove u vezi sa trgovinom ljudskim bi}ima. U skladu sa Palermo protokolom, trgovina ljudskim bi}ima podrazumeva vrbovanje, prevoz, prebacivanje, skrivanje i primanje osoba upotrebom sile ili pretnjom i drugim oblicima prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebom autoriteta ili polo`aja pretpostavljenog, prevarom ili drugim oblicima prinude, u cilju seksualnog ili ekonomskog iskori{}avanja radi sticanja profita i koristi tre}eg lica i/ili grupe (makroa, svodnika, trgovca, posrednika, vlasnika bordela i drugih poslodavaca, klijenata ili kriminalnih grupa). Iskori{}avanje mo`e imati razli-ite oblike me|u kojima su: prostitucija i drugi vidovi seksualnog iskori{}avanja, prinudni rad i pru`anje usluga, ropstvo ili delatnost sli-na ropstvu i uzimanje organa¹. Me|utim, kada se govori o trgovini ljud-

skim bi}ima, jo{ uvek se naj-e{e misli na trgovinu `enama i decom u cilju njihove seksualne eksploatacije.²

Trgovina ljudskim bi}ima mo`e se posmatrati i kao problem zdravstvene slu`be. Naime, postignuta je op{ta saglasnost o tome da je neophodno obezbediti adekvatan institucionalni odgovor i potrebne kapacitete kako bi zdravstvena slu`ba bila u mogu}nosti da obezbedi zdravstvenu za{titu `rtvama trgovine ljudskim bi}ima. Stoga je neophodno da zdravstvena slu`ba obezbedi odgovaraju}i pristup kako bi u svom domenu parirala trgovini ljudskim bi}ima. Prvenstveno se to odnosi na aktivnosti od intervencije zdravstvene slu`be, preko za{tite i pomo}i `rtvama, do prikupljanja i obrade podataka.³

Saradnja izme|u `rtava trgovine ljudima i policije i pravosu|a veoma je zna-ajna kako bi se obezbedili potrebni dokazi za sudske postupke protiv po-inilaca.⁴ Pored ostalog, zna-ajne dokaze mogu predstavljati i adekvatni medicinski nalazi o pregledu `rtava, posebno kada se ima u vidu da je primena sile, odnosno prinude, jedno od osnovnih obele`ja trgovine ljudskim bi}ima.⁵ U tom smislu mogu biti dragoceni nalazi klini-ke sudskomedicinske ekspertize `rtava. U velikom broju zapadnih zemalja veoma su razvijene slu`be za klini-ku sudsku medicinu, -iji je zadatak da se obezbedi adekvatan telesni pregled osoba koje su zadobile povrede ili su mogle biti povre|ene u nekom doga|aju. Klini-kim sudskomedicinskim pregledima utvr|uje se i dokumentuje postojanje telesnih

* Mr \or|e Alempijevi}, dr Slobodan Savi}, dr Dragan Je-menica, dr Branimir Aleksandri}, Institut za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Deligratska 31a.

1 UN Protocol to prevent, suppress and punish trafficking in persons, especially women and children, supplementing the United Nations convention against transnational organized crime. (2000), New York, United Nations; http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_%20traff_eng.pdf (pristupljeno 03. aprila 2004. god.)

2 Beyer, C. (2004) "Is trafficking a health issue?", *The Lancet*, vol. 363, str. 564.

3 Regional conference on public health and trafficking in human beings in Central, Eastern & Southeast Europe (2003) Summary & Conference report. Budapest, Hungary, 19-21 March 2003, str. 6.

4 Van Impe, K. (2000) "People for Sale: The Need for a Multidisciplinary Approach towards Human Trafficking", *International Migration*, vol. 1, str. 113-131.

5 Loff, B., Sanghera, J. (2004) "Distorsions and difficulties in data for trafficking", *The Lancet*, vol. 363, str. 566.

povreda, tuma-i mogu}i mehanizam njihovog nastanka i procenjuju se njihove posledice. Na osnovu nalaza klini-ke sudskomedicinske ekspertize mogu}e je izvr{iti kriti-ku evaluaciju anamnesti-kih podataka dobijenih od pregledane osobe i oceniti, odnosno proceniti u kojoj meri su navedeni podaci verodostojni (npr. u odnosu na vreme i na-in povre|ivanja, na-in na koji se opisuje povre|ivanje, pru`anje otpora pri povre|ivanju i sl.). U toku klini-kog sudskomedicinskog pregleda ili po okon-anju ovog pregleda potrebno je, u slu-ajevima gde je to indikovano, obezbediti odgovaraju}e biolo{ke i ostale uzorke za traseolo{ke, hemijsko-toksikolo{ke, a po potrebi i druge analize. Kada za to postoje indikacije, mogu}e je obezbediti i druge uzorke, npr. za utvr|ivanje eventualne zara`enosti polno prenosivim ili kakvim drugim infekcijama i dr.

Nesumnjivo je da }e bilo koji pacijent, uklju-uju}i i `rtvu trgovine ljudskim bi}ima, u nekoj od zdravstvenih ustanova dobiti adekvatnu medicinsku za{titu pri pregledu, ali prvenstveno u odnosu na medicinsko zbrinjavanje dijagnostikovanih povreda. Me|utim, sudskomedicinska upotrebljivost medicinske dokumentacije koja se vodi u dijagnosti-ke i terapijske svrhe ograni-ena je, pre svega, zbog nedovoljnog poznavanja sudskomedicinskih principa dijagnostikovanja povreda i obu-enosti lekara klini-ara za sudskomedicinski rad. Pru`aju}i zdravstvenu za{titu `rtvama trgovine ljudskim bi}ima uvek se suo-avamo sa dve vrste izazova – medicinskim (klini-kim) i sudskomedicinskim (forenzi-kim). Mogli bismo smatrati neadekvatnom negu koja se pru`a pacijentu sa bolom u grudima ukoliko nemamo adekvatno znanje kardiovaskularne patofiziologije i mogu}nosti da le-imo ova stanja. Za{to bi na{i pacijenti, `rtve razli-itih vidova nezadesnog povre|ivanja (uklju-uju}i i `rtve trgovinom ljudskim bi}ima), o-ekivali bilo {ta manje?⁶

Klini-ka sudskomedicinska ekspertiza ima zna-ajno mesto u evaluaciji `rtava trgovine ljudskim bi}ima. Potrebno je naglasiti da su razvijeni jasni eti-ki i profesionalni standardi za vo|enje razgovora (intervjua) sa `enama koje su `rtve trgovine ljudskim bi}ima⁷. U skladu sa navedenim principima, izme|u ostalog, potrebno je da se pripreme podaci i obezbede dokazi protiv po-inilaca, obezbedi anonimnost i tajnost postupka, pribavi informisani pristanak (saglasnost) `rtve za vr{enje

pregleda i ekspertize, uz nastojanje da se `ena ne retraumatizuje u toku kompletne procedure.

U na{oj zemlji klini-ka sudskomedicinska delatnost nije adekvatno razvijena. Stoga se u ve}ini sudskih i drugih postupaka, u kojima se javi potreba za retrospektivnom analizom telesnih povreda neke osobe i procenom njihove te`ine, te zaklju-ivanjem o mogu}em mehanizmu povre|ivanja, koristi raspolo`iva medicinska dokumentacija o prethodno izvr{enim klini-kim pregledima povre|enog. Radi se zapravo o medicinskoj dokumentaciji sa-injenoj pri pregledima u-injenim naj-e{e neposredno nakon povre|ivanja. Dakle, kod ve}ine ovih osoba, uklju-uju}i i `rtve trgovine ljudskim bi}ima, okosnicu za sudskomedicinsku ve{ta-enje -ini upravo klini-ka medicinska dokumentacija koja je nastala iz primarno druga-ijih potreba – u cilju le-enja. Bez obzira na -injenicu da je sudska medicina sastavni deo studija na medicinskom fakultetu, ve}ina lekara prakti-ara u svom radu sa-injava medicinsku dokumentaciju koja je od male ili gotovo nikakve sudskomedicinske ekspertizne vrednosti, naro-ito u pogledu opisivanja telesnih povreda. Razlozi za ovu pojavu su brojni: nedovoljna prakti-na osposobljenost, nedovoljno poznavanje morfologije i karakteristika pojedinih vrsta povreda i dr. Me|utim, pored subjektivnih problema, postoje i brojne objektivne pote{ko}e. Na prvom mestu moramo naglasiti da nema precizno definisanih standarda u oblasti klini-kog sudskomedicinskog rada, odnosno delatnosti koju svakodnevno obavljaju lekari le-ioci (klini-ari) koji dolaze u kontakt sa povre|enim osobama, uklju-uju}i i `rtve trgovine ljudskim bi}ima. Pored toga, postoje i brojni organizacioni problemi – nedostatak vremena za obavljanje kvalitetnog pregleda, neadekvatni uslovi za pregled, nemogu}nost da se povrede fotografi{u i dr.

Imaju}i u vidu sve prethodno navedene -injenice, Institut za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Beogradu oformio je ambulantu za klini-ke sudskomedicinske preglede. Razvijaju}i protokole za klini-ki sudskomedicinski rad, Institut za sudsku medicinu definisao je i protokol za pregled `rtava trgovine ljudskim bi}ima. Na ovaj na-in obezbe|uje se standardizovani pregled svih `rtava. Obavezna komponenta klini-kog sudskomedicinskog pregleda jeste upoznavanje pacijenta sa su{tinom i svrhom pregleda, uz postavljanje jasne distinkcije u odnosu na druge vrste klini-kih pregleda, -iji je prevashodni zadatak le-enje. Obja{njenje se odnosi i na -injenicu da pacijent ne mo`e o-ekivati klasi-an odnos lekar – pacijent koji, pored ostalog, podrazumeva i -uvanje lekarske tajne, jer

6 Ryan, M. T. (2000) "Clinical forensic medicine", *Ann Emerg Med*, vol. 36, str. 271-273.

7 Zimmerman, C., Watts, C. (2004) "Risks and responsibilities: guidelines for interviewing trafficked women", *The Lancet*, vol. 363, str. 565-567.

se u klini-ko-sudskomedicinskom kontekstu mo`e pojaviti obaveza lekara koji vr{i pregled da odre|ene detalje anamneze i/ili nalaza i zaklju-ka saop{ti policiji, odnosno pravosudnim organima. Nakon toga sledi pribavljanje usmene ili pisane saglasnosti pacijenta za obavljanje pregleda, uzimanje biolo{kih uzoraka i fotografisanje pojedinih detalja nalaza, uklju-uju}i i mogu}nost fotografisanja intimnih delova tela. Bez obzira na mogu}e eti-ke dileme, -ak i u slu-ajevima kada pacijent uskrati svoju saglasnost za vr{enje pregleda, uzimanje biolo{kih uzoraka i fotografisanje, mogu}e je izvr{iti ovaj pregled i uzimanje uzoraka, ali na izri-iti zahtev suda i u skladu sa odredbama Zakonika o krivi-nom postupku⁸, tj. pod uslovom da se tom prilikom ne ugrozi zdravlje pregledane osobe.

U slu-ajevima trgovine ljudskim bi}ima zadatak klini-kog sudskomedicinskog pregleda `rtve je da se: utvrde i dokumentuju telesne povrede i/ili njihove posledice i obezbede odgovaraju}i biolo{ki i drugi uzorci za analize (npr. traseolo{ke, toksikolo{ke i dr.). Jo{ jedan zna-ajan aspekt klini-kog sudskomedicinskog pregleda u kontekstu trgovine ljudskim bi}ima odnosi se na procenu `ivotnog doba pregledane osobe.⁹ Naime, u izvesnom broju slu-ajeva nije mogu}e pouzdano utvrditi identitet `rtava. Radi dono{enja ispravne odluke o na-inu vo|enja daljeg postupka neophodno je prvo utvrditi identitet osobe, uklju-uju}i i njeno `ivotno doba. Sudskomedicinsku procenu `ivotnog doba mogu}e je izvr{iti na osnovu klini-kog i rendgenskog pregleda, {to se zasniva na -injenici da se u odre|enom `ivotnom dobu, u toku pojedinih faza rasta i sazrevanja organizma, mogu zabele`iti jasne razlike u spolja{njem izgledu osobe (npr. razvoj sekundarnih seksualnih karakteristika), gra|i pojedinih kostiju (npr. razli-ite faze oko{tavanja kostiju ru-ja), kao i u zubnom statusu (npr. ritam nicanja stalnih zuba, promene na zubima i njihovom potpornom aparatu nastale u procesu starenja i sl.).

Smatra se da je trgovina ljudskim bi}ima -esto u tesnoj vezi sa prostitucijom.¹⁰ Me|utim, potrebno je razumeti da je izvestan broj `rtava trgovine ljudskim bi}ima prisiljen da radi u tzv. seks-industriji, odnosno da prodaje svoje seksualne usluge. Za

razliku od `rtava trgovine ljudskim bi}ima koje su prisiljene na pru`anje seksualnih usluga, o "klasi-noj" prostituciji govorimo kada osoba samostalno, naj-e{e}e iz ekonomskih razloga, donese odluku da pru`a seksualne usluge za novac. No, u svakom slu-aju, znatan broj `rtava trgovine ljudskim bi}ima, naro-ito `ena i dece, primorani su na pru`anje razli-itih seksualnih usluga, a samim tim izlo`eni su riziku za sticanje i/ili preno{enje polnih bolesti, kao i drugih infekcija koje se mogu preneti polnim kontaktom. Medicinski je opravdano da se pri sveobuhvatnom pregledu ovakve `rtve izvr{i i rutinsko testiranje na polno prenosive bolesti, mada izvesni autori imaju razli-ite stavove u vezi sa ovim problemom. Tako se navodi da testiranje nije potrebno ukoliko nema klini-ki ispoljenih simptoma polne infekcije i kada je mogu}e posle inicijalnog (prvog) pregleda izvr{iti i kontrolne preglede i pra}enje. Me|utim, kada su `rtve trgovine ljudskim bi}ima u pitanju, nije uvek izvesno da }e biti ostvarljiva medicinska kontrola nakon prvog pregleda. Stavovi u vezi sa testiranjem na HIV infekciju tako|e se razlikuju i ve}i je broj zagovornika stava da bez prethodnog pristanka `rtve ne treba pristupati ovim testiranjima. Me|utim, u svakom slu-aju, neophodno je proceniti rizik za HIV infekciju na osnovu vrste ostvarenih seksualnih kontakata i drugih faktora rizika za prenos ove infekcije (npr. intravenska zloupotreba droga i dr.).¹¹

Umesto zaklju-ka smatramo da je potrebno napomenuti da je formirani protokol za klini-ku sudskomedicinsku ekspertizu `rtava trgovine ljudskim bi}ima korak napred, posebno u odnosu na obezbe|ivanje kvalitetnih medicinskih dokaza o pretrpljenim povredama i drugim rizicima po zdravlje kojima su ove `rtve izlo`ene. Navedeni pristup, pored stru-nih kriterijuma, zadovoljava i standarde propisane od strane Evropskog foruma za pomo} `rtvama¹², posebno u odnosu na pristupa-nost slu`bi za medicinsku pomo} i du`nost ove slu`be da `rtvama obezbedi sve vrste dokumenata koji su im potrebni u sudskoj proceduri.

8 Zakonik o krivi-nom postupku (2003). <http://www.netizen.co.yu/toni/www/2ojt/index.php?strana=zakoni&IdZ=6> (pristupljeno 03. aprila 2004. god.).

9 Milovanovi}, M. (1960) *Sudska medicina*, Beograd - Zagreb, Medicinska knjiga i Ze-evi} D. (1989) *Sudska medicina*, Zagreb, JUMENA.

10 Butcher, K. (2003) "Confusion between prostitution and sex trafficking", *The Lancet*, vol. 361, str. 1983.

11 Jenny, C., Hooten, T., Bowers, A. et al. (1990) "Sexually transmitted diseases in victims of rape", *NEJM*, vol. 322, str. 713-716; Reynolds, M. W., Piepert, J. F., Collins, B. (2000) "Epidemiological issues of sexually transmitted diseases in sexual assault victims". *Obstetrical and Gyneacological Survey*, vol. 55, str. 51-63; "Guidelines for the management and post exposure prophylaxis of individuals who sustain nonoccupational exposure to HIV" (2001), *The Ancahrd Bulletin*, vol. 28.

12 "Dru{tvena prava `rtava kriminala" (1999), *Temida*, vol. 2, st. 49-53.

Norle Alempijevi} M.D., Mr.Sci.,
Slobodan Savi} M.D., Ph.D.,
Dragan Je-menica M.D., Ph.D.,
Branimir Aleksandri} M.D., Ph.D.

Clinical Forensic Medicine Examination of Trafficked Victims

In this paper certain explanations of health related aspects of human trafficking are discussed together with responsibilities of health care providers to the victims of trafficking. Clinical forensic medicine is outlined, and its role in obtaining of medical evidence has been discussed. Special

remarks are made on the application of clinical forensic medicine skills in assessment of victims of human trafficking. Protocol for clinical forensic examination of the victims of human trafficking, which has been developed in the Institute of Forensic Medicine in Belgrade, has been discussed in details.

OLIVERA SIMONOV*

Polo`aj o{te}enih i zastupanje u postupcima vo|enim zbog krivi~nog dela trgovine ljudima i srodnih ili povezanih krivi~nih dela

U radu se razmatraju problemi sa kojima se suo-avaju `rtve trgovine ljudima u krivi-nim postupcima koji se vode u Srbiji. Posebno se ukazuje na odsustvo sistematskih re{enja, nepostojanje odgovaraju}e za{tite `rtava i visokog nivoa njihove sekundarne viktimizacije, nedovoljnu edukovanost pravosudnog kadra i neefikasnost krivi-nog postupka.

Klju-ne re-i: trgovina ljudima, `rtve, o{te}eni, krivi-ni postupak, sekundarna viktimizacija, Srbija.

Ve} nezgrapna, ali pravno terminolo{ki korektna formulacija naslova ovog rada ukazuje na entropiju na{ih juristi-kih pojmova, koja zatim posledno deluje i na odvijanje samog postupka. Rezultat je depersonalizacija o{te}enih i zamagljivanje su{tinskog zna-enja u korist prihva}enog uop{tavanja. Ovaj naslov bi prosto trebalo da glasi: «Zastupanje `rtava sex trafikinga» ali to, na `alost, nije mogu}e

Korpus na{ih krivi-nih propisa ne poznaje termin «`rtva», ve} svakog -ije je kakvo dobro ili pravo ugro`eno ili povre}eno krivi-nim delom, od imovine neznatne vrednosti do bazi-nih ljudskih prava, podvodi pod eufemizam «o{te}eni». Povr{no posmatrano, Zakonik o krivi-nom postupku obezbe}uje svakom o{te}enom (pa i u ovim specifi-nim slu-ajevima) bogat instrumentarij za{tite sopstvenih prava – zastupanje od strane punomo}nika {to uklju-uje razgledanje spisa, prisustvovanje izvo|enju procesnih radnji od prethodnog postupka do glavnog pretresa, predlaganje dokaza, postavljanje pitanja u-esnicima tokom davanja iskaza, stavljanje primedbi na nalaz ve{taka, postavljanje imovinskopravnog zahteva, sve do izlaganja zavr{ne re-i.

No, kako to zaista izgleda u praksi ?

O{te}ene u ovim postupcima su u najve}em broju slu-ajeva `ene iz vrlo siroma{nih zemalja: Moldavije, Ukrajine, Rumunije i sl., uglavnom prinu}ene da se bave prostitucijom, sa komplikovanom ekonomskom i porodi-nom situacijom u zemlji porekla. S obzirom da

kod nas (bar prema mojim saznanjima) jo{ uvek nema postupaka zbog trgovine ljudima u ovom posebnom vidu, optu`enje se svodi na protivpravno li{enje slobode, posredovanje u vr{enju prostitucije i falsifikovanje isprava, re|e silovanje. Stoga je po pravilu u pitanju nadle`nost op{tinskog, a samo izuzetno okru`nog suda.

O{te}ena nije stranka u postupku, iz -ega jasno proizilazi ograni-enje odre|enih procesnih prava: sud nije obavezan na dostavljanje pismena o{te}enoj strani, po-ev od re{enja o sprovo|enju istrage i optu`nice, preko nalaza ve{taka, procesnih re{enja i sl., pa do presude. Ne{to od ovoga punomo}nik mo`e dobiti ljubazno{u javnog tu`ioca ili sudije, ali po pravilu mora platiti takse za dobijanje kopija.

Kako su o{te}ene, u dosad procesuiranim slu-ajevima, provodile kra}e vreme u skloni{tu, uglavnom do davanja iskaza u istrazi, redovno se postavlja problem njihovog dolaska na glavni pretres. Mehanizam obezbe|ivanja prisustva o{te}enih nije sistemski re{en, iako je nominalno u nadle`nosti organa dr`avne zajednice. Standardni postupak, sproveden diplomatskim putem, podlo`an je opstrukciji, {to se nekoliko puta i pokazalo. Npr., organi domicilne zemlje o{te}enih ne dobiju zahtev pravovremeno, ili ga ne dobiju uop{te, dok na{i organi tvrde da je prosle|en istog dana; sud dobija oficijelnu informaciju da devojke ne `ele da svedo-e dok na istom glavnom pretresu branioci dostavljaju overenu izjavu jedne od njih da ona `eli da do|e; pla}anje tro{kova cele operacije prevaljuje se na SECI centar, koji nema mogu}nosti da to uvek sprovodi i finansira, pogotovu ako je u pitanju samo jedna devojka; Okru`ni sud nema mogu}nosti za slanje faksa ili telefoniranje u inostranstvo pa se u tome oslanja na punomo}nika `rtve, i sl. Kako se sve ovo poslovi-no ponavlja, postupak se nepotrebno prolongira, {to opet izaziva reakcije odbrane.

Naravno, ni kad devojke – o{te}ene pristupe glavnom pretresu, to ne zna-i da }e tom prilikom dati istinit i verodostojan iskaz. Neposredno posle do`ivl-

* Olivera Simonov je advokatica, koja, izme|u ostalog, zastupa `rtve trgovine ljudima. E-mail: asimonov@ptt.yu

jene traume i delimi-nog povratka samopouzdanja nakon kra`eg boravka u skloni{tu, one su u ve}ini slu-ajeva uverene da su najzad za{ti}ene i spremne su da ka`u punu istinu, obi-no mnogo drasti-niju od onog {to su rekly u istrazi. Me|utim, protekom vremena, njihovo ogor-enje prema izvr{iocima se hladi, dolazi do naknadne racionalizacije i `elje da se sve zaboravi. Pri tom su izvanredno svesne da je ruka izvr{ilaca duga, a da su one prakti-no neza{ti}ene. Po povratku u svoju zemlju, izlo`ene su pritisku i zastra{ivanju saradnika optu`enih, o`emu govore samo u `etiri oka, ali se ne usu|uju da to ponove pred sudom. Kako su njihovi iskazi uglavnom temelj optu`be, ishod se mo`e naslutiti. Pri tom, postupanje pravosudnih organa `esto ne zadovoljava profesionalne standarde.

U predmetu koji se vodi pred Tre}im op{tinskim sudom (K 1248/02 i K 4301/01), prvi glavni pretres je odlo`en iz nejasnih razloga, i ako su mu prisustvovali obojica optu`enih i obe o{te}ene. Na slede}em, ni jedan optu`eni se nije pojavio, ali je predsednica ve}a bila vidno ljuta ne zbog njih, ve} {to su o{te}ene napustile zemlju, a da pri tom nisu bile pozvane na glavni pretres. Naredna dva puta prosto je konstatovano da je jedan optu`eni u Republici Srpskoj, zna-i u drugoj dr`avi. Suprotno imperativnim odredbama ZKP, nije preduzeto ni{ta, ve} je potraga raspisana tek posle tri meseca i vi{e pritu`bi autorke ovog teksta u ulozi punomo}nika. Od tada je pro{lo skoro godinu dana i ne `udi {to se jo{ nisu stekli uslovi za nastavak postupka.

U postupku pred Okru`nim sudom u Beogradu (K 309/03), koji se vodi protiv trinaestorice optu`enih, tada prisutni predstavnik javne optu`be nije pro{irio optu`nicu i pored toga {to je devojkao{te}ena prvi put na tom glavnom pretresu skupila hrabrosti da govori o svom silovanju koje ranije nije pominjano. Nekoliko meseci docnije, u istom predmetu, situacija u sudnici gotovo izmi-e kontroli : jedna od optu`enih (tako|e i majka drugooptu`enog) vri{tanjem reaguje na iskaz o{te}ene. U gu`vi koja se pri tom stvara, drugooptu`eni, tobo` te{e}i majku, nekoliko puta otvoreno pretili devojci, izme|u ostalog i da }e je ubiti. Zamenik OJT skre}e pa`nju predsedniku ve}a, a njegova reakcija se svodi na upozorenje da ne}e vi{e tolerisati upadice tokom glavnog pretresa. Prilikom napu{tanja sudnice branilac prvooptu`enog najvulgarnijim re-nikom vre|a punomo}nika o{te}enih i prisutne predstavnike me|unarodnih i nevladinih organizacija, na {ta predsednik ve}a ne reaguje. ZKP jasno propisuje {ta se `ini kad se na samom glavnom pretresu u-ini krivi-no delo, ali u ovom slu-aju zakon prosto nije primenjen. Devojka kojoj je

pre}eno, pre davanja iskaza je izjavila da zbog neotklonjivog straha nije u stanju da govori u prisustvu prvooptu`enog, te je punomo}nik predlo`ila da se on udalji iz zasedanja, {to nije u-injeno, navodno radi za{tite njegovog prava na odbranu, ve} je on prosto preme{ten par redova iza ostalih optu`enih. ^ime bi pravo na odbranu bilo ugro`eno kad branilac ostaje u sudnici, a optu`enom se odmah po povratku u sudnicu mo`e pro-itati iskaz o{te}ene, ostalo je nejasno. Naravno da je devojkiskaz davala potpuno i vidno konsternirana od straha, ali je ipak uspela da ka`e da su joj u nekoliko navrata ku}i, u Moldaviji, dolazili emisari prvooptu`enog, sa zahtevom da do|e da svedo-i, «ina-e se ne}e po nju dobro zavr{iti». Kako je predsednik ve}a pre-uo ovoih nekoliko zadnjih re-i, pri ponovljenom pitanju, devojka ih je izmenila. Stoga tome nema traga u zapisniku. Na kraju, posle vi{emese-nog su|enja, postupak je u prvom stepenu okon-an presudom sa kaznama izre-enim od 6 meseci uslovno do tri i po godine (za izvr{enih pet krivi-nih dela). Simptomati-no je da su sve pojedina-no odmerene kazne ili na samom posebnom zakonskom minimumu, ili ispod njega, pri `emu su jo{ i vi{e umanjene izricanjem jedinstvenih kazni.

Uobi-ajeno je obja{njenje da su krivi-na dela obuhva}ena ovim postupkom uglavnom iz nadle`nosti op{tinskih sudova, kod kojih je uspostavljena praksa ovako niskih kazni. Tako izgleda da se sve vi{e gubi individualnost kako svakog pojedinog krivi-nog dela, tako i po-inioca, te glavni kriterijum postaje uklapanje u op{tu liniju manjeg otpora, bez udubljanja u sve okolnosti u kojima je delo po-injeno. Sem jasne poruke da protivpravno li{enje slobode drugog ljudskog bi}a i navo|enje na prostituciju sa gledita sistema o-ito nisu dru{tveno opasna dela, poput, recimo, obijanja automobila, ova presuda uspostavlja jedan zastra{uju}i presedan: za silovanje izvr{eno na naro-ito poni`avaju}i na-in, koje je trajalo svakodnevno petnaest dana, uz upotrebu fizi-ke sile i pretnji, i prisiljavanja na protivprirodni blud, izre-ena je kazna od jedne godine zatvora., i ako je sud na{ao da svi izvedeni dokazi potvr|uju da je delo ba{ tako i u-injeno. Koje okolnosti su nagnale ve}e da izrekne kaznu tri puta ni`u od posebnog zakonskog minimuma, osta}e neobja{nljivo do dostavljanja pismenog otpravka presude. U svakom slu-aju, ova odluka {alje sna`nu i nedvosmislenu poruku: u Srbiji, danas, integritet `ene ne predstavlja objekt ozbiljne sudske za{tite, i time nas vra}a u mrak vremena za koje smo mislili da se ne mo`e ponoviti. @ena koja bude imala nesre}u da joj se dogodi tzv. «obi-no» silovanje, o-igledno posle ovoga ne treba da se nada pravdi.

U postupku koji se pred Okru`nim sudom u Pan-evu (K16/03) vodi protiv dvojice izvr{ilaca (devojka prinu|ena na prostituciju, oteta posle bekstva, zatim tu-ena do smrti) predsednica ve}a ube|uje predstavnicu nevladine organizacije da majci ubijene devojke ne treba punomo}nik, jer za to nema potrebe, postupak je pri kraju, i sl. I u ovoj krivi-noj stvari, pokazuje se da je jezik prvi reagens koji otkriva me|usobne odnose u-esnika u postupku i njihove prave stavove prikrivene procesnim ulogama: i predsednica ve}a i branioci, o{te}enu (majku ubijene devojke) i optu`ene oslovljavaju sa «ti», nesvesno pokazuju}i sopstveni odnos prema njihovom socijalnom polo`aju. Preminulu o{te}enu benevolentno pominju kao «Bilju», ispoljavaju}i uobi-ajeni malogra|anski surogat stvarnog po{tovanja prema `rtvi. Branioci poku{avaju da -injenicu {to su optu`eni Romi uspostave kao bitan element postupka, pri tom nesvesno ispoljavaju}i sopstveni rasizam, pona{aju}i se prema svojim branjenicima sa blagim prezirom, -ak govore}i o njima kao «Ciganima». U zavr{noj re-i, jedan od branilaca par puta pominje -injenicu da je ranije bio javni tu`ilac, a zatim, obja{njavaju}i da optu`eni nije imao nameru da prouzrokuje devoj-inu smrt, izgovara :»Uostalom, i ka`e se da se zmiya u glavu udara kad ho}e da se ubije«. Obojica optu`enih su osu|eni na po dvanaest i po godina zatvora (po {est meseci za lake telesne povrede nanete drugoj devojci) u prvom stepenu, a otpravak presude se o-ekuje. Na prvi pogled, kazne su objektivno izre-ene. Me|utim, kad se zna da ovo predstavlja zakonski minimum za tzv. «surovo ubistvo», a da je to upravo visina kazne predvi|ena za te{ke telesne povrede kvalifikovane smr}u, {to je kvalifikacija kojoj je odbrana te`ila, jasno je da se ovakvom presudom Vrhovnom sudu pokazuje da ve}e nije sasvim sigurno u svoj stav, i time daju argumenti odbrani za `albeni postupak.

Uop{te uzev, postupaju}i u napred navedenim slu-ajevima, stekla sam utisak da }e obrazlo`enja ve} donetih, a i budu}ih presuda, umesto argumenata koji bi ih potvrdili, sadr`avati opravdanja dualizma sopstvenih stavova njihovih donosilaca -kako pomiriti primenu zakona sa sopstvenim uverenjem da sve {to se `rtvama dogodilo i nije naro-ito stra{no, niti va`no.

Tako|e, ovakve postupke prate specifi-ni uslovi u kojima se odvijaju, manifestovani naoko sporednim znacima: le`ernom atmosferom u sudnici, kvazi-{aljivim, rodno orijentisanim primedbama i upadicama, upornim oslovljavanjem optu`enih kao okrivljenih (-ak i u pismenim otpravicima procesnih re{enja) i sl. Ove naizgled neva`ne aberacije samo su deo op{te slike u -ijem se okviru procedura odvija, a -iji su osnovni elementi, po mom mi{ljenju, slede}i:

- ♦ Ambivalentan odnos pravosudnih organa prema `rtvi, tj. nedostatak li-nog ube|enja da je ona zaista vredna sudske za{tite;
 - ♦ Na momente jasno, -e{e}e prikriveno izra`ena mizoginija, komplikovana ksenofobijom;
 - ♦ Imovinska korist ste-ena ovim bitno lukrativnim krivi-nim delima se niti pominje, niti utvr|uje, niti oduzima;
 - ♦ Vidljiva je povremena konfuzija procesnih uloga u-esnika u postupku, te se povremeno sti-e utisak da se sudi `rtvi, a ne po-iniocu;
 - ♦ Vi{estruka viktimizacija `rtve ponovnim davanjem iskaza u svakoj fazi postupka;
 - ♦ Baziranje optu`bi velikim delom na iskazima `rtve, te se odbrana uglavnom svodi na njenu diskreditaciju i kao osobe i kao validnog svedoka;
 - ♦ Odsustvo efikasne me|unarodne pravne saradnje, tj. neiskustvo u kori{}enju me|unarodne pravne pomo}i;
 - ♦ Ispoljavanje otvorenog animoziteta i agresivnosti nekih optu`enih, -esto i branilaca, prema punomo}niku o{te}enih i samim o{te}enim;
 - ♦ Izbegavanje – bez izuzetka – dosu|enja imovinskopravnog zahteva i upu}ivanje o{te}enih na parnicu;
 - ♦ Nedovoljna edukovanost pravosudnog kadra, po-ev od percepcije problema, preko nepoznavanja relevantnih me|unarodnih akata, pa do izbegavanja striktnne primene ZKP;
 - ♦ Nesavr{enost i nedora|enost ZKP koji u nekim odredbama ostavlja prostor za zloupotrebu procesnih prava;
 - ♦ Nepostojanje stvarne za{tite svedoka;
 - ♦ Nedostatak finansijskih, tehni-kih i logisti-kih sredstava za rad pravosu|a, pogotovu u predmetu sa inostranim elementom;
 - ♦ Neefikasnost postupka koji i dalje traje nedopustivo dugo u odnosu na evropske standarde;
 - ♦ Prevazi|enost sada{njeg na-ina vo|enja zapisnika, -ime se gubi autenti-nost i relativizuju iskazi;
 - ♦ Op{te uverenje da do ovakvih su|enja dolazi jer su ljudska prava i trgovina ljudima sada «u trendu» a ne zbog stvarnog njihovog zna-aja, i
 - ♦ Izostanak stvarne politi-ke volje da se problem tretira kao te{ko kr{enje elementarnih ljudskih prava -ija je za{tita u interesu dr`ave.
- Govore}i o ovim postupcima, sem ve} napred re-enog, name}e mi se i jedno pitanje, na koje nemam odgovor: izuzev predstavnicu Astre,

Viktimolo{kog dru{tva, OSCE i jednom prilikom UNHCHR (kojima sam duboko zahvalna), na su|enjima nije bilo nikoga iz NGO koje se bave ljudskim pravima. A u sudnici prepunoj optu`enih, branilaca, rodbine i prijatelja optu`enih, gde se mizoginija i neprijateljstvo skoro mogu opipati, usamljeno je mesto na kojem punomo}nik o{te}enih stoji.

I, na kraju, umesto bilo kakvog zaklju-ka, `elim da podsetim: u mom maternjem jeziku re- «`rtva» je `ensko roda. Njen mu{ki ekvivalent ne postoji.

Olivera Simonov

The position of victims and their legal representation in criminal procedures related to trafficking in people

In this paper the problems that victims of the criminal offense of trafficking in people are faced with in on going criminal procedures in Serbia, are considered. Special emphasis is put on the absence of systematic solutions, the lack of appropriate protection of victims, high level of their secondary victimization, insufficient education of criminal justice personnel as well as on the inefficiency of criminal procedure.

DR BRANISLAVA KNEŽIĆ *

Od definicije do operacionalizacije, sa osvrtom na istraživanje nasilja

Mo`da -italac, sa i bez kritičarskog »zadatka«, iz ovako naslovljenog priloga, mo`e o-ekivati rezultate empirijskog istraživanja. Mora`emo ga razoarati jer se ovde bavimo ne-im {to je teorijski, pa i metodološki, daleko starije i {to prethodi sirovom statističkom podatku. Zapravo, re- je o onome {to se u teorijsko-metodološkim raspravama odnosi na odre|enje, odnosno definisanje, ključnih pojmova, koji su predmet istraživanja i njihovom hvatanju u onome {to se u metodologiji zove – operacionalizacija.

Danas, kada je na »ceni« kvantofrenija, anketomanija i ogoljeni empirizam, sazajno - teorijski ili epistemološki problemi re|e privla-i pa`nju i radoznalost poslanika nauke. Namera nam je da skrenemo pa`nju -itaocu, na primeru pojma nasilja, da bez teorijskih definicija nema valjanih operacionalnih definicija ni selekcije manifestnih pokazatelja.

Ključne re-i: definicije, operacionalizacija, nasilje.

Uvod

Društvene pojave, procesi i doga|aji su raznovrsni, dinamični i uključuju (prirodni i socijalni) prostor i vreme odvijanja pri -emu aktivnu ili pasivnu ulogu imaju ljudi uključujući svoje ciljeve, motive, potrebe i interese. Da bi se iste istraživale potrebno je identifikovati, definisati i operacionalizovati osnovne pojmove {to je uslovljeno postojem teorijskim i empirijskim saznanjem. Op{te je poznato da su društvene pojave kompleksne, promenljive, dinamične, vi{edimenzionalne¹, sastoje se iz povezane delatnosti ljudi i proizvode

nove pojave. Mada, kako isti-e Luki}, sociologija nije jo{ uspela...«da dovoljno razjasni pravu prirodu društvene pojave a osobito njeno ta-no razlikovanje od drugih pojava, kao i da ta-no odredi na koji na-in se jedne društvene pojave razlikuju i razgrani-uju od drugih, jer u izvesnom smislu celokupan društveni `ivot -ini jednu jedinstvenu društvenu pojavu...«², to ne zna-i da se pojave ne mogu definisati, operacionalizovati a potom pomo}u manje ili vi{e slo`enih elemenata povezati sa stvarno}u. Definicije »uvode me|e me|u pojave«, kako ka`e [u{nji}³ a me|a, prema istom autoru, nema ni u stvarnom `ivotu i stoga svaka definicija ima neizbe`an nedostatak jer stati-ka forma definicije izdaje dinami-ku prirodu procesa koga ne mo`e celovito opisati i izraziti dok kod kona-ke definicije nema vi{e procesa.⁴

Struktura, rasprostranjenost, stepen, funkcija, oblik, veze i odnosi samih pojava odre|uju »pokretnost« odnosno dinami-nost samih pojmova i definicija. Analiza sadr`aja ve} stvorenih teorijskih pojmova i okvira istraživanja pretpostavlja niz teorijsko-metodoloških te{ko}a i re{enja, koje nije lako saznati, ali bez kojih saznanje predmeta nije li{eno ljudske proizvodnosti i haotičnosti. Definisanje pojmova je, stoga, jedan od centralnih problema u društvenim naukama jer su pojave mnogo slo`enije, vi{edimenzionalnije i dinami-nije od pojmova pomo}u kojih ih poku{avamo odrediti. Isto tako, -ini se neospornim da i mnogi pojmovi nisu pojmovi sa o{trim, strogim ili krutim granicama.

* Dr Branislava Kne`i} je naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, E-mail: knezic@Beotel.yu

1 Podsetimo se i mi{ljenja Milosavljevi}a, S. koji ka`e da nema u dru{tvu jednodimenzionalnih pojava...»ni po zna-enju, ni po zna-aju, ni po strukturi. U svakom od društvenih fenomena bitni akteri su ljudi I oni su ta determinanta polidimenzionalnosti svake društvene pojave« Milosavljevi}, S. (1977) *Politi-ka akcija*, Beograd: Institut za političke studije i Fakultet političkih nauka, str. 21.

2 Luki}, R. (1962) »Pojam društvene pojave«, u: *Metodologija istraživanja društvenih pojava*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 7.

3 [u{nji}, \. (1995) *Znati i verovati*, Beograd, ^igoja, str. 39-40.

4 Ovo stanovi{te , samo uslovno, mo`e biti prihvatljivo jer me|e, granice i odre|enja postoje u stvarnom `ivotu, neke su stati-ke, druge vi{e ili manje dinami-ke (npr. podela po polovima je me|a (gotovo stati-na) kao i podele po nivou obrazovanja (koje mogu biti dinami-ke) kao i granice izme|u dr`ave (mogu biti relativno stati-ke).

Definicija: pojam, vrste, pravila i te{ko}e definisanja

Definicija (od lat. definitio – ograni-enje, odre|enje) je logi-ki iskaz kojim se nedvosmisleno odre|uje sadr`aj jednog pojma pomo}u drugih pojmova. Bitno je da svaka definicija ima pojam koji defini{emo (definiendum) i skup pojmova pomo}u kojih odre|ujemo definisani pojam (definiens).

Poznato je da se logi-ari spore o samoj su{tini i prirodi definicije odnosno o tome da li se definicijom odre|uje sadr`aj pojma, zna-enje re-i ili su{tina stvari. O problemu definicije i definisanja posebnu pa`nju zaslu`uju radovi [e{i}a, Petronijevi}a, Markovi}a, Petrovi}a, Koena i Nejjela, \uri}a, Radonji}a, Milosavljevi}a i Risti}a.⁵

Koen i Nejjel smatraju da« logi-ki, definicije imaju svrhu da izdvoje glavne odlike ili strukturu pojma, delimi-no da bi ga odredile, da bi ga razgrani-ile od drugih pojmova, a delimi-no da bi se omogu}ilo sistematsko ispitivanje sadr`aja na koji se odnose«. ⁶

Prema [e{i}u, »definisanje je ta-no misaono shvatanje predmeta pomo}u pojmova – sudova kojima se shvata odre|eni predmet, njegov pojam i termin kojima se taj predmet i taj pojam ozna-avaju«. ⁷ Za Markovi}a⁸ »definicija je svaki onaj iskaz ljudskog jezika u kojem se zna-enje jednog jezi-kog simbola obja{njava pomo}u skupa drugih jezi-kih simbola«. Kada se u logici i filozofiji raspravlja o vrstama definicija onda se navode razli-ite vrste definicija: 1) nominalne i realne, 2) predmetne i operacionalne, 3) deskriptivne i eksplikativne, 4) su{tinske definicije-karakteristi-na i geneti-ka definicija, 5)tipi-no dijalekti-ke. Pored navedenih definicija [e{i} iznosi da se u savremenoj logici i matematici razlikuju i: eksplicitne i implicitne i stvarala-ke definicije kao posebne vrste definicija.⁹

Markovi} u svojoj raspravi polazi od vrsta definicija po semanti-koj strukturi (realne, nominalne i konceptualne) i definicije s obzirom na njihov odnos prema postoje}oj jezi-koj praksi (empirijske ili leksi-ke i normativne definicije).¹⁰ Flere navodi da u dru{tvenim naukama postoje i: karakteristi-ne definicije koje »odre|uju pojam odnosno pojavu pomo}u prvog vi{eg roda kojem pripadaju i specifi-ne razlike te pojave (pojma) u odnosu na onu vi{eg roda...od njih se razlikuju geneti-ke koje ukazuju na nastanak i razvoj neke pojave koje su dinami-ke prirode...i teorijske koje su »apstraktnije i barataju uop{tenim pojmovima...i ne mogu uvek biti predmet neposredne provere...nasuprot njima su operacionalne...«. ¹¹ mo`e li ovo da se uprosti kroz prepri-avanje?

Da bi definicija bila valjana Petrovi} navodi pravila koja mora udovoljiti, i to:

- ♦ definicija treba da bude adekvatna tj. da ne bude ni pre{iroka ni preuska,
- ♦ definicija treba da bude akurantna tj. da ne bude preobilna,
- ♦ definicija treba da bude jasna tj. da su pojmovi od kojih se sastoji definiens jasniji od definienduma,
- ♦ definicija ne sme da bude negativna,
- ♦ definicija ne sme da bude cirkularna tj. ne sme se kretati u krugu i
- ♦ definicija ne sme da bude slikovita tj. ne sme se slu`iti slikama.¹²

Pored navedenih pravila definisanja ukazat }emo i na pravila o kojima govori [e{i}, a koja se u ve}em broju poklapaju sa Petrovi}evim. Po [e{i}u definicija mora biti: pozitivna, predmetna i sadr`ajna, svestrana, su{tinska, dijalekti-ki slo`ena i razvojna, ekvivalentna ili srazmerna, akurantna, geneti-ka. Autor isti-e da pravilna definicija mora odgovarati tj. biti adekvatna predmetu kao i {to mora biti dijalekti-ka bar u tom smislu {to se jedan predmet , odnosno njegov pojam, mora odre|ivati drugim razli-itim pojmovima.¹³

Prema shvatanju Milosavljevi}a i Radosavljevi}a, zbog odstupanja od navedenih pravila definisanja, de{avaju se gre{ke {to daje neodgovaraju}e definicije, i to: »1) negativne; 2) formalisti-ke, nesadr`ajne i bespredmetne; 3) jednostrane, nesvestrane; 4) nesu{tinske, zasnovane na nebitnim razlozima; 5) preterano uop{tene i stati-ke definicije procesa; 6)

5 [e{i}, B. (1982) *Osnovi metodologije dru{tvenih nauka*, Beograd: Nau-na knjiga; Petronijevi}, B. (1990) *Osnovi logike*, Beograd: Beoetra; Markovi}, M. (1981) *Filozofski osnovi nauke*, Beograd: SANU; Petrovi}, G. (1974) *Logika*, Zagreb: [kolska knjiga; Koen, M., Nejjel, E. (1979) *Uvod u logiku i nau-ni metod*, Beograd: Zavod za ud`benike i nau-na sredstva; \uri}, M. (1962) *Problemi sociolo{kog metoda*, Beograd: Savremena {kola; Radonji}, S. (1999) *Uvod u psihologiju – struktura psihologije kao nauke*, Beograd: Zavod za ud`benike i nastavna sredstva; Milosavljevi}, S. (1980) *Istra`ivanje politi-kih pojava*, Beograd: Institut za politi-ke studije FPN, Centar za omladinu i pionire; Risti}, @. (1995) *O istra`ivanju, metodu i znanju*, Beograd: Institut za pedago{ka istra`ivanja.

6 Koen, M., Nejjel, E., op. cit., str. 250.

7 [e{i}, B., op. cit., str. 40.

8 Markovi}, M., op. cit., str.429.

9 Vi{e o tome u: [e{i}, B., op. cit., str. 44-46.

10 Vi{e o tome u: Markovi}, M., op. cit., str. 429-438.

11 Flere, S. (1982) "Definicija", u: *Sociolo{ki leksikon*, Beograd: Savremena administracija, str. 61.

12 Petrovi}, G., op. cit., str. 140 –142.

13 [e{i}, B., op. cit., str. 40-42.

nesrazmerne i neekvivalentne, {to je relativno -est slu-aj; 7) neakurantne – {to je ponekad neizbe`no i 8) cirkularne – -iji su oblici tautologija i dialela.«¹⁴ (Dialela zna-i pogre{ku u definisanju i sastoji se u tome da se ono {to ho}emo da defini{emo prikriveno upotrebi kao osnova za definiciju – B.K.)

Ve} smo naveli da mnogi pojmovi nisu sa o{trim granicama pa otud ni pojave, koje poku{avamo pojmovima ozna-iti nisu stati-ne {to, pored ostalog, uti-e na to da su neke definicije ta-nije tj. bolje izra`avaju pojavu i proces dok druge slabije odgovaraju pojavi (npr. pored ostalog i zbog nedovoljnog poznavanja raznovrsnosti ljudske prakse i saznanja).¹⁵

U svakodnevnom i/ili zdravorazumskom jeziku pojave se, izgleda, lako imenuju i obi-no, i laiku, izgleda jasno {ta zna-e. Me|utim, nau-ni jezik, za sazajne potrebe, trebalo bi da {to preciznije odredi pojmove koji }e zameniti pojave. Nerealno je o-ekivati, u dru{tvenim naukama pogotovo, da se svi pojmovi mogu definisati po svim pravilima pa [e{i}] raspravljaju}i o te{ko}ama, navodi dve vrste: semanti-ke i logi-ko –sintati-ke i sazajno operacionalne te{ko}e. Tako u semanti-ke ubraja te{ko}e koje se javljaju zbog toga {to isti termin ima razli-ita zna-enja u razli-itim naukama, postojanje sinonima, koji -esto dovode do semanti-kih zbrka i tre}a te{ko}a proisti-e iz neodre|enosti vrste predmeta na koji se dati termin odnosi.

U drugu grupu problema spada definisanje najosnovnijih, najop{tjih, najindividualnijih pojmova i vrlo slo`enih pojmova. Pogotovo je te{ko definisati promenljive predmete stati-kim i kona-nim definicijama. Me|utim, i navedene te{ko}e mogu}e je pre-vazi}i delimi-no potpuno i relativno jer relativno definitivne, kona-ne definicije mogu}e su samo u matematici ali se, -ak, i definicije matemati-kih predmeta produbljanjem saznanja menjaju.¹⁶ Nama izgleda da su matemati-ke definicije, {to se ti-e dru{tvenih nauka, samo uslovno primenjive jer ako op{ti brojevi ne sadr`e su{tinu nego formu pojave onda je pitanje kako primeniti samo formu a da se ne prika`e sadr`ina. Navo|enjem: pojma, vrste, pravila i te{ko}a definicije i definisanja poku{ali smo vi{e ukazati na sve ne/mogu}nosti, isku{enja, probleme odre|ivanja i ozna-avanja pojma nego na raspravu,

14 Milosavljevi}, S., Radosavljevi}, I.,(2003) Osnovi metodologije politi-kih nauka, Beograd: Slu`beni glasnik, str. 167.

15 Nije nam cilj da u ovom tekstu raspravljamo o mogu}nostima definisanja pojmova koji nemaju vi{i rodni pojam i vrsnu razliku kao ni o vrlo slo`enim pojmovima, kod kojih nije lako utvrditi {ta je rod a {ta rodna razlika. Npr. primena pravila svestranosti te{ko se realizuje , definicija onda mo`e biti samo deskriptivna i ima {irok obuhvat.

16 Vi{e u: [e{i}, B., op. cit., str. 47-48.

odnosno produbljenje upoznavanje svih vrsta i te{ko}a definicija u saznavanju dru{tvenih pojava.

Naime, ne sme se zaboraviti da je istra`ivanje u dru{tvenim naukama -esto nepotpuno ba{ po obuhvatu i kvalitetu jasno definisanih pojmova. Namera nam je da sa sirovog statisti-kog svakodnevlja koje nije povezano sa drugim pojavama u stvarnosti i pojmovima u nauci a koje obele`ava mnoga istra`ivanja, skrenemo pa`nju na pojmovni aparat. Na primeru – nasilje - poku{at }emo dati definiciju odnosno odre|enje dru{tvene pojave.

Svet stvarnosti (dru{tveni, politi-ki, ekonomski, kulturni, obrazovni, porodi-ni) obiluje i novim vrstama nasilja i terminima nasilja u svakodnevnom jeziku {to menja i pro{iru}e pojam - nasilje i ote`ava napu{tanje iskustva svakodnevnog jezika u formiranju preciznijeg pojma u nauci.

Jasno je da su u upotrebi razli-ite definicije nasilja, koje mogu biti konkretnije ili apstraktnije, mogu se odnositi na one aspekte koji su neposredno vidljivi ili one o kojima se mora posredno zaklju-ivati sa naglaskom na sociolo{ke, politiko-lo{ke, krivi-no-pravne, kriminolo{ke, viktimolo{ke, psiholo{ke i sl. determinante.

Pitanjem - {ta je nasilje? po-inje i traganje za teorijskom definicijom.¹⁷ Imaju}i u vidu shvatanje pojmova u logici,¹⁸ nasilje kao predmet mi{ljenja spada u pojave-procese tj kada mislimo o nasilju kao o dru{tvenoj realnosti onda mislimo o nasilju kao o objektivno postoje}oj pojavi dok kada mislimo o pojmu nasilja onda je re- o apstraktnom predmetu mi{ljenja. Spolja{nji izraz tj. re- nasilje, nazivamo termin dok je su{tina nasilja sadr`ana u pojmu nasilje. Zatim, u logici je poznato da je sadr`aj predmeta njegova osnovna odredba koja je u osnovi njegovog obima. Da podsetimo jo{ da su za potrebe definisanja zna-ajni i pojmovi roda {iri i op{tiji u odnosu na pojam vrste. Zbog ekonomisanja prostorom, izostavit }emo detaljnije bavljenje formiranjem i vrstama pojmova nego }emo ista}i da je nasilje podvrsta (pojma) jer se kao vrsta javlja pojam dru{tvena pojava.¹⁹

17 U ovom slu-aju teorijsko odre|enje pojmova zna-i, izra`ava slede}e: proces je pojava ako ima izvesne pokazatelje a s obzirom da se mo`e manifestovati i neposredno i posredno, i da nema ni jednog procesa koji je potpuno neopaziv onda je i svaki proces pojava (npr. svaki -ovek je skup odre|enih procesa – ra|anje, sazrevanje, starenje). Neki od pojmova (dru{tvenih pojava i procesa) mogu izra`avati ne{to {to je apstraktno i apstraktno stati-no (uvek ve-ita podela na polove). Svi drugi su procesualni pojmovi koji iskazuju dinamiku razli-itog intenziteta.

18 [e{i}, B., op. cit., str. 38-50; Milosavljevi}, S., op. cit., str. 36-63.

19 Ovde treba napomenuti da nasilje nije samo dru{tvena pojava, svojstvena -oveku i dru{tvu nego se javlja i u prirodnoj sredini (npr. izme|u `ivotinja, kao fizi-kog nasilja `ivotinja nad -ovekom).

Nasilje je, za nas, društvena realnost, ciljna i svrshodna, pa prema tome, motivisana interesima pojedinaca, grupa, zajednica i sl. Pošto interesi, pogotovo kada je u pitanju nasilje, nisu isti za sve onda je prisutan i sukob interesa i da bi delatnost funkcionisala potrebno je istu organizovati i usmeriti ka ostvarivanju interesa i ciljeva.

Pošto smo u formiranju definicije počeli od pojma podvrste, to podrazumeva definiciju nasilja pomoću poznatih pojmova, izdvajanjem bitnih odredbi i to na primer: nasilje je delatnost realizovana primenom prinude.²⁰ Iako na izgled kratka, definicija ima odredbe da je to društvena delatnost s određenim ciljem, ispunjava zahteve valjane definicije koje podrazumevaju da bude: pozitivna, predmetna, sadržajna, akurantna, razvojna, složena i nije ni slikovita niti cirkularna.

Danas je nasilje poseban izazov teorijsko-empirijskih istraživanja naučnika iz različitih nauka i naučnih disciplina i ta raznovrsnost uslovljava metodološko - teorijska polazišta i posebna pojmovna određenja i operacionalne definicije. Nasilje (kao pojava i proces) obuhvata više posebnih i pojedinačnih pojmova, npr. po vrsti (različiti delikti), sadržaju (npr. fizičko, psihičko, seksualno), nosiocima (pojedinaac, grupa, država) itd. i iz kojeg se mogu izvoditi i tumačiti drugi pojmovi (npr. delikti nasilja, teški oblici nasilja, političko nasilje, nasilje u porodici i sl.). Na osnovu izvedenih pojmova formiraju se posebne i pojedinačne definicije (npr. krivično-pravna, kriminološka, sociološka, psihološka, politikološka definicija nasilja). Ma koliko istraživač nastojao da jednu višedimenzionalnu, složenu i dinamičnu pojavu, kao što je i nasilje, obuhvati, po pravilu samo jednim istraživanjem, u celini ili sa aspekta jedne naučne discipline, to je nemoguće. Naime, pojava je sastavljena od mnoštva pojedinosti i koji će dijelovi i odnosi između pojava biti izdvojeni zavisi od teorijskih opredeljenja i saznanja onoga koji istražuje. Stoga je opravdano obeležavanje pojedinih aspekata stvarnosti, koje ćemo istraživati, različitim pojmovima i definicijama. Ono što se može navesti kao zajedničko za mnoga određenja nasilja je da je to delatnost koja je realizovana silom (ne samo fizičkom nego i duhovnom), a -im je delatnost to onda podrazumeva i odnos – subjekt – objekt (subjekt-objekt),²¹ motiv, interes i sredstvo do cilja. Pri tom treba imati u vidu da se nasilje odvija u

određenoj društvenoj situaciji²² i ima određene dimenzije: sadržaj, obim, intenzitet, rasprostranjenost, vremensko trajanje, učesnike, usmerenost, ciljeve, uzroke i posledice. Iz opšteg, šireg pojma nasilja izdvajaju se učesnici, posebni aspekti i tako nastaju različite definicije. Krivično-pravna definicija nasilja, prema Lazareviću, je «protivpravna upotreba sile ili pretnje prema drugome odnosno prema stvarima».²³ Delikti nasilja su Krivičnim zakonom Republike Srbije bliže i preciznije određeni kroz veliki broj krivičnih dela.

Jedna od kriminoloških definicija nasilja²⁴ obuhvata «one kriminalne aktivnosti kojima se sredstvima fizičke ili psihičke prinude, odnosno primenom sile ili pretnje da se sila primeniti, povremeno ili ugrožava integritet ličnosti...» Tadić, u određenju nasilja, pored primene fizičke i psihičke prinude, navodi i da je »nasilje suprotnost slobodi kada se prinuda nameće neopravdanim protivpravnim ograničenjima ili sputavanjem slobode kretanja...«,²⁵ kao i otpor nasilju i legitimnost toga otpora.

Ovde nam nije namera da se uputamo u raspravu navedenih niti da nabrajamo množstvo naučnika prisutnih određenja nasilja. Jasno je da obilje i raznovrsnost definicija nasilja budi radoznalost za produbljeniji prikaz pojmova i definicija i otvara mogućnost da se nasilje, kao i mnoge društvene pojave, može definisati na različite načine.

Teorijsko poznavanje i definisanje pojave usmerava istraživanje i prikupljanje podataka u određenom pravcu. Svakoj društvenoj pojavi, pa i nasilju, nužno je kvalitativni a u mnogo slučajeva je poželjan i mogući i kvantitativni pristup. Bogdanović naglašava da je kvantitativni izraz «samo jednoz-

22 Knežić, B. (2001) *Obrazovanje i resocijalizacija – metode merenja*, Beograd: Zavod udobnika i nastavna sredstva, str. 173.; "Društvenu situaciju shvatamo kao skup ili sistem aktivnih društvenih činilaca koji u određenom vremenu i na određenom mestu (određenoj teritoriji – u određenom društvu, državi, oblasti, zajednici, porodici itd.) uslovljavaju ponašanje, položaj, moć i sl. pojedinca i društvenih grupa, društva u celini. U bitne činioce situacije mogu se ubrojiti: ekonomski, politički, etnički uslovi, moral, tradicija i sveukupna društvena struktura. Ni jedan od ovih činilaca nije jednostavan, jednodimenzionalan nego se može dalje rastavljati na sopstvene činioce."

23 Lazarević, Lj. (2002) "Delikti nasilja – krivično-pravni aspekt", u: *Delikti nasilja*, Radovanović, D., (ur.) Beograd, IKSI, str. 13.

24 Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V. (1998) *Kriminologija*, Niš: Studentski kulturni centar, str. 116.

25 Tadić, Lj., (1996) *Politikološki leksikon*, Beograd: Zavod za udobnike, str. 147. Nasilje je uvek suprotnost slobodi, sva ograničenja slobode su vezana za nasilje i uslovljena su prinudom - prim. B.K.

20 Pod prinudom podrazumevamo: direktnu i indirektnu upotrebu sile, pretnjom ili pritiskom.

21 Čovek po definiciji nije objekt nego subjekt u dve uloge.

na-niji, precizniji na-in prikazivanja kvaliteta pojave u njenim najbitnijim svojstvima. Ovaj momenat upu}uje na najte{nju povezanost teorijske odre|enosti pojma (koji izra`ava pojavu ili skup pojava) i postupaka operacionalizacije u -ijem se poslednjem koraku odlu-uje da li }e konkretan sadr`aj dobiti numeri-ki oblik ili ne«.26

Nesumnjivo je da teorijski pojam i definicija nije »balast« istra`ivanja nego po-etni -inilac i faza nau-nog saznanja,27 bez kojih nije mogu}a ni precizna operacionalizacija niti egzaktnije ispitivanje odnosa pojave na koji se pojam odnosi. Odnos teorije i empirije je dinami-an, isprepleten i interaktivan.28

Operacionalizacija

[ta je operacionalizacija? Najjednostavniji odgovor na postavljeno pitanje je da je operacionalizacija dovo|enje u vezu teorijske definicije sa realitetom na koji se ista odnosi, putem konkretizacije. Me|utim, pitanje je – {ta zaista `elimo i {ta mo`emo konkretizovati i »uhvatiti«? Drugim re-ima, -esto ne znamo dovoljno {ta `elimo (prilikom formulisanja problema), odnosno {ta je na bazi ukupnosti saznanja mogu}e istra`ivati, {ta su mogu}a legitimna saznanja na nivou dru{tva i koje su kvalifikacije i sposobnosti samih istra`iva-a.

Operacionalizacija (u projektu istra`ivanja) je precizno utvr|ivanje i opisivanje nekog pojma pomo}u konkretnih postupaka (operacija) pri -emu se pojmovi nastoje li{iti nejasnih, nepreciznih, dvosmislenih i suprotstavljenih zna-enja. Radonji} smatra da operacionalne definicije predstavljaju jednu vrstu empirijskih definicija -iji je »cilj da sadr`aj nau-nih pojmova zasnuju na posmatranim -injenicama i operacijama posmatranja i merenja«.29

Raspravljaju}i o operacionalnim definicijama, Markovi} ukazuje da se istim posti`e povezivanje teorije i prakse koja je nedostajala u protekloj istoriji (i ne samo u pro{losti-B.K.) saznavanja i -ime je

26 Bogdanovi}, M. (1981) *Kvantitativni pristup u sociologiji*, Beograd: Slu`beni list SFRJ, str. 8.

27 [e{i}, B., op. cit., str. 49. Pored navedenih uloga definicije ukazuje i na njen rezultat – oblik manifestacije saznanja.

28 Kao {to teorija slu`i kao orijentir izvo|enja jednog istra`ivanja tako i empirijska dimenzija istra`ivanja u povratnoj sprezi uti-e na teoriju u smislu da nova saznanja, nove -injenice slu`e kao efikasna podloga za klasifikaciju i redefinisane odre|enih pojmova koji se u teoriji javljaju kao zna-ajni za aktuelno ili budu}a empirijska istra`ivanja isti-e Mesihovi}, N. (2003) *Uvod u metodologiju dru{tvenih nauka*, Sarajevo: Ekonomski fakultet, str. 95-96.

29 Radonji}, S., op. cit., str. 149.

odstranjen prazni verbalizam i spekulativnost u mnogim naukama. Druga velika prednost operacionalnih definicija, po njemu, je {to »omogu}uje primenu kvantitativnih metoda i tako egzaktno preciziranje pojmova o kakvom se u ranijim periodima nije moglo ni sanjati«.30

»Pomo}u poznatih pojmova u nauci, teorijskom definicijom odre|uje se zna-enje i mesto nekog pojma u ravni op{tosti, operacionalnom definicijom, pomo}u opa`ajnih elemenata ili operacijama kojima se stvaraju iskustveni podaci, utvr|uje se sadr`aj tog pojma u ravni konkretnog« nagla{ava Bogdanovi}.31

Za potpuno odre|ivanje predmeta pojava potrebno je da operacionalna definicija ne iska-e iz teorijskog razmatranja pojave ve} da -ini celinu pri izboru kategorijalnog sistema istra`ivanja. Milosavljevi} u razmatranju teorijskog i operacionalnog odre|enja predmeta isti-e da se operacionalno odre|enje predmeta sastoji od -etiri dela: -inioci sadr`aja istra`ivanja, vremensko odre|enje, prostorno i disciplinarno odre|enje predmeta istra`ivanja.32

Operacionalizacija nasilja podrazumeva definisanje pojma i dimenzioniranje sadr`aja istog, te vremensko, prostorno i disciplinarno odre|enje {to uslovljava izbor indikatora, metoda i tehnika istra`ivanja. Nasilje se doga|a u odre|enom vremenu, prostoru i sa odre|enim ciljevima, ima sadr`aj, intenzitet, rasprostranjenost, uzroke i posledice {to upu}uje na izvesne slo`ene strukture ili latentne -inioce koji nisu neposredno vidljivi ali su posredno merljivi. Me|utim, izdvajanje pojedinih dimenzija dru{tvenih pojava, pa time i nasilja, nije ni jednostavan ni kona-an postupak jer prilikom samo jednog istra`ivanja ne mo`emo obuhvatiti, a -esto nema ni potrebe, sve dimenzije jedne pojave. Jasno je da je, ponekad, i segment pojave dovoljno slo`en i da se sastoji od niza posebnih delova i svojstava. Iako npr. klasi-na zakonska definicija, koja odre|uje {ta je nasilje vr{enjem krivi-nog dela, na prvi pogled izgleda precizno odre|ena trpi mnogo prigovora i te{ko}a prilikom operacionalizacije.33

Kada su u pitanju operacionalizacije kriminolo{kih istra`ivanja, pored osnovne klasifikacije, koja obuhvata krvne i seksualne delikte ona podrazumeva i daljnju klasifikaciju svakog od tih dela sa svim specifi-nostima vrsta, obima, nosioca, aktivnosti i procesa, motiva i sredstava, ciljeva i posledica.

31 Markovi}, M., op. cit., str. 447.

31 Sociolo{ki leksikon (1982) Beograd: Savremena administracija, str. 423.

32 Milosavljevi}, S., op. cit., str. 90-91.

33 Vi{e.Lazarevi}, Lj., op. cit., str. 16-22.

Nije te{ko utvrditi da razli-iti aspekti dinami-ne i slo`ene pojave imaju razli-it stepen manifestacije u stvarnosti, razli-ite mogu}nosti identifikovanja i saznavanja i -esto ostaje otvoreno pitanje da li smo prilikom identifikacije odabrali pravi sadr`aj pojma.

Svaka pojava ima isto toliko razli-utih svojstava koliko i na-ina ispoljavanja i saznavanja. Sla`emo se sa autorima³⁴ da je u dru{tvenim naukama operacionalna definisanost jedan kontinuum pri -emu skoro ni jedan pojam nije potpuno operacionalno definisan niti operacionalno potpuno besmislen. Sadr`aj jednih je samo u ve}oj meri operacionalno definisan nego sadr`aj drugih. Prema tome, nasilje i pojedine vrste, karakteristike itd. mogu}e je u razli-itom stepenu operacionalizovati {to pretpostavlja postojanje, kako Radonji} navodi³⁵ izvesnog »vi{kak«, »preteka« sadr`aja koji nije operacionalno odre|en.

Me|utim, da nije onog »neuhvatljivog« odnosno neoperacionalizovanog³⁶ u nauci, ni ono navedeno ne bi bilo mogu}e na bazi uhvatljivog saznati. Isto tako, od teorijskog znanja i empirijskog iskustva istra`iva-a zavisi uspe{nost dimenzioniranja sadr`aja predmeta istra`ivanja i izdvajanja bitnih od nebitnih -inilaca koji se mogu i koje bi istra`ivanjem trebalo obuhvatiti. Operacionalno odre|enje pojave treba da bude uklopljeno u teorijsko i rezultati dobijeni empirijskim istra`ivanjem vrede samo u granicama datih definicija i odre|ene teorije.

Sasvim je jasno, da je pored svih specifi-nosti dru{tvenih pojava (slo`enost, promenljivost, isprepletenost, vi{edimenzionalnost itd.) i njihove zavisnosti od -oveka kao njihovog aktivnog subjekta, identifikacija realiteta stvarnosti kao manifestacija pojava mogu}a, iako sve nisu istog nivoa ni stepena. Ali treba imati u vidu da izdvojeni realiteti stvarnosti i nepovezani s drugim doga|ajima i -injenicama dru{tvenih pojava i procesa ostaju neupotrebljivi u procesu nau-nog saznanja i dugoro-nom praktikovanju. Tek uspostavljanjem i poznavanjem veza izme|u neposrednog iskus-

tvenog sadr`aja pojma sa ostalim pojmovima u nauci dobija se smisao nau-nog pojma i istra`ivanja.

Zaklju~ak

Predmet ovog teksta je poku{aj skretanja pa`nje sa sirovog statisti-kog podatka na ono {to smo naslovom najavili: od definicije do operacionalizacije kao izgradnje pojmovnog aparata odnosno na ne{to {to prethodi, {to je ja-e od surovosti ogoljene statistikizacije, a {to nije redak slu-aj kod nas u poslednje vreme. Naime, empirijski podaci bez teorijsko-metodolo{ke utemeljenosti li{avaju se postoje}eg nau-nog saznanja pa ne mogu ni da otkriju niti da objasne dublje veze i odnose izme|u pojava, u na{em slu-aju pojava vezanih za nasilje. Samim tim, iskustveni podaci bez pojmovnog okvira i nau-nog cilja, u jednom delu istra`ivanja koja su vr{ena u Srbiji protekle decenije, imaju »jednokratnu« upotrebu.

Branislava Kne`i}, PhD

From definition to the operationalization, with emphasis on the research on violence

This paper intends to draw attention to the process which starts with definition and ends with operationalization, and serves the building of notion apparatus as something which precedes the research. Apart from general discussion, the paper includes the overview of definition and operationalisation problems related to the notion of violence. The author concludes that empirical data which are deprived of theoretical and methodological foundation are able neither to discover nor to explain deeper connections and relationships between phenomena. As a result, empirical data without notion framework and scientific aim, in some of research carried out in Serbia during last decade, have limited value.

34 Radonji}, S., op. cit., str. 327. Autor navodi mi{ljenje Melvin Marx koji ne smatra operacionalnu analizu kao kriterijum nau-nosti pojmova; ona za njega nije posao "sve ili ni{ta"; on govori o stepenu operacionalne definisanosti svakog pojma.

35 Radonji}, S., op. cit., str. 158.

36 Radonji}, S., op. cit., str. 158. "Taj vi{kak sadr`aja je svakako hipoteti-ne prirode. Ako takve pojmove u nauci prihvatimo, veoma je korisno na njima vr{iti operacionalnu analizu - ali ne vi{e zato da bi se iz nauke izbacili ukoliko nisu potpuno svodljivi na« niz odgovaraju}ih operacija", ve} zato da bismo u njima razlikovali iskustveno i hipoteti-no, pojavu od tuma-enja, stepen zasnovanosti ili stepen "udaljenosti" od posmatranih -injenica, zato da bismo shvatili kako se ono {to se u njima op{te, apstraktno, hipoteti-ko uzdi`e nad konkretnim opa`ajnim iskustvom".

Godi{nja konferencija Britanskog kriminolo{kog dru{tva: *The Challenge of Comparative Crime and Justice*

(«Izazovi uporednog kriminaliteta i pravde»)

University of Wales Bangor (Ujedinjeno Kraljevstvo), od 24. do 26. juna 2003.

Godi{nja konferencija Britanskog kriminolo{kog dru{tva je 2003. godine odr`ana u Bangoru, univerzitetskom gradu u Severnom Velsu (Ujedinjeno Kraljevstvo). Tema konferencije bila je *Izazovi uporednog kriminaliteta i pravde*, -ime je, u ve}oj meri nego {to je to uobi-ajeno, istaknuta me|unarodna, odnosno uporedna kriminolo{ka perspektiva. Ve}inu u-esnika -inili su britanski kriminolozi, ali su, pored njih, bili zastupljeni i kriminolozi iz SAD, Australije, Novog Zelanda, Ju`ne Afrike, Belgije, Kanade, Holandije i Francuske. Tako|e, kao i ranije konferencije Britanskog kriminolo{kog dru{tva, i ovu konferenciju karakterisali su veoma raznovrstan sadr`aj i visok kvalitet. Na Konferenciji je u-estvovala i dr Vesna Nikoli}-Ristanovi}, predsednica Viktimolo{kog dru{tva Srbije, koja je izlo`ila rad na temu "Mu{kost, `enskost i nasilje u postkomunisti-kom dru{tvu."

Na konferenciji se radilo u tri plenuma i 84 sekcija. Plenarna izlaganja su i ove godine iznela velika imena svetske kriminologije. Ove godine, u-esnici Konferencije imali su -ast da na plenarnim sesijama -uju izlaganja profesora Frank Zimring-a, profesora Dirk Van Zil Smit-a i profesora Jock Young-a.

Profesor Frank Zimring (SAD) je u svom plenarnom izlaganju izneo rezultate svog uporednog istra`ivanja kriminalne politike vezane za smrtnu kaznu u evropskim zemljama, uklju-uju}i zemlje isto-ne Evrope, i u SAD. Profesor Dirk Van Zil Smit (Ju`na Afrika), koji se ve} du`e vreme bavi problemima dugih kazni zatvora, posebno do`ivotnim zatvorom, njegovom svrhom i efektima, u svom plenarnom izlaganju pod nazivom "Me|unarodni zatvor" ukazao je na izazove i probleme koje savremeno me|unarodno krivi-no pravo postavlja vezano za izdr`avanje kazne zatvora. U tom smislu, on se posebno zadr`ao na problemima sa kojima se suo-avaju me|unarodni tribunali i zemlje u kojima izdr`avaju kaznu lica koja su osu|ena pred ovim sudovima.

Tre}e plenarno izlaganje odr`ao je profesor Jock Young, britanski kriminolog, vatreni zastupnik

ideja kriti-ke kriminologije. Jock Young je odr`ao veoma nadahnuto izlaganje pod nazivom "Transgresija i osvetoljubivost u eri globalizacije". U svom izlaganju, Young je izneo -itav niz zanimljivih kriti-kih stavova na ra-un bavljenja problemima kriminaliteta u savremenom dru{tvu. Pri tome su posebno zanimljive njegove teze o odsustvu uniformnih obrazaca socijalizacije i visokom nivou kontradikcija, promena i rasplinjavanja kategorija u savremenom svetu, {to sve -ini da tradicionalne metode istra`ivanja kriminaliteta postaju neprikladne za prou-avanje savremenog kriminaliteta i kriminalaca. Ta kritika se posebno odnosi na kvantitativne metode i istra`ivanja koja ne uklju-uju istovremeno neposredno i brzo menjanje stvarnosti, kao i na okolnost da ljudi danas do`ivljavaju stvarnost -e{e}e posredno (preko medija) nego neposredno. Upravo stoga, Jock Young se sasvim jasno stavio na stranu etnografije, neposrednog posmatranja i akcionog istra`ivanja kao klju-nih metoda za prou-avanje kriminaliteta u eri globalizacije. Za ilustraciju svojih stavova naveo je primer Belfasta, u kome ljudi neposredno posmatraju, odnosno vide stvari koje se de{avaju, i probaju da ih promene.

Rad u sekcijama bio je organizovan u ve}i broj tematskih celina kojima su bile pokrivena slede}e teme: krivi-nopravni odgovori na razne oblike kriminaliteta, maloletni-ki kriminalitet, izvra`enje kazne zatvora, policija, rod i nasilje, mediji i kriminalitet, viktimolo{ka pitanja, kriminalitet belog okovratnika, metodolo{ka pitanja u me|unarodnoj kriminologiji, terorizam, migracije i kriminalitet i restorativna pravda u svetu. S obzirom na veliki broj predstavljenih radova i veliki broj sekcija koje su se de{avale istovremeno, ovde }e biti prikazani samo najzanimljiviji radovi -ijim prezentacijama je prisustvovala autorka ovog prikaza.

U okviru teme o terorizmu, izlo`ena su tri zanimljiva rada: Ruth Jamieson, „Divlji ratovi radi mira: rat, neokolonijalizam i kosmopolitanska imaginacija“, Susanne Karstedt „Terorizam i novi ratovi: kulturne i strukturalne utemeljenosti“ i Thomas Gilly

"Teroristi-ke mre`e: istorijska i strukturalna perspektiva". Rad Ruth Jamieson se posebno izdvaja svojom kriti-no{}u na ra-un novog kolonijalizma i pojma kosmopolitanizma, koji se koristi da bi se opisali novi ratovi koji se licemerno nazivaju humanitranim intervencijama, kao i dru{tvena transformacija koja ih prati i kroz koju se pod maskom prosvetiteljstva uspostavlja kolonijalni odnos. Ona ukazuje na -injenicu da se intervencijama, maskiranim brigom za ljudska prava, zapravo vr{e njihova najte`a i potpuno nekontrolisana kr{enja. Tako|e, Susanne Karstedt, u svom radu, na veoma zanimljiv na-in analizira kulturne i strukturalne veze koje postoje izme|u terorizma i "novih ratova". Teroristi se pona{aju kao politi-ki akteri, demonstriraju}i svoj politi-ki i kulturni identitet. Ona, tako|e, ukazuje i na vezu izme|u ograni-avanja dru{tvenih pokreta i pojave terorizma.

U okviru tematske celine pod nazivom *Rod i nasilje* izneti su radovi koji su se bavili vezom izme|u rodnih identiteta (mu{kosti i `enskosti) i nasilja. U svom radu "Razmi{ljanja o vezi izme|u mu{kosti mu{kara i mu{kog nasilja u svetlosti biografskog zaokreta u kriminologiji", Danielle Tyson se bavila metodolo{kim i eti-kim implikacijama kori{enja biografskog `anra kao najprikladnijeg metoda za konstruisanje teorije i diskursa mu{kosti. Pri tome, ona polazi od, u mnogim istra`ivanjima, potvr|ene veze izme|u "krize" mu{kosti i mu{kog nasilja nad `enama i drugim mu{karcima, istovremeno ukazuju}i na potrebu ispitivanja oblika u kojima se ta kriza ispoljava. Tyson je zaklju-ila da kriminologija tek treba da se ozbiljnije pozabavi raskorakom izme|u predstava i realnosti, odnosno izme|u mu{kosti kao kulturnog ideala i njenih razli-itih konkretnih manifestacija u stvarnosti. Upravo tim problemom, a u kontekstu brzih i naglih promena u tranzicionim i postratnim dru{tvima, se u svom radu "Mu{kosti, `enskosti i nasilje u postkomunisti-kom dru{tvu" bavila autorka ovog prikaza, dr Vesna Nikoli}-Ristanovi}. Ona je u svom radu posebno analizirala uticaj promena rodnih struktura na izlo`enost `ena nasilju, posebno nasilju u porodici, seksualnom uznemiravanju na radnom mestu, prostituciji i trgovini `enama. U okviru iste sekcije, zanimljivo izlaganje pod nazivom "Mo} dihotomije: Nasilje, rod i rasa" imala je i Paula Wilcox. U svom radu ona se bavila dihotomijama u predstavama o rodu i rasi u Zapadnom dru{tvu i uticajem koji te predstave imaju na na-in na koji ljudi misle i na koji dru{tveni `ivot funkcionije (npr. vezivanje nasilnog kriminaliteta za crnce a nevinosti za `ene). Svoju

analizu ona je bazirala na analizi na-ina na koji je u medijima bilo predstavljeno ubistvo dve `ene razli-ite rasne pripadnosti.

Veoma interesantna i zna-ajna pitanja obra|ena su i u radovima koji su izlo`eni u okviru tematskih celina pod nazivom *Eti-ke dileme u kriminolo{kom istra`ivanju, Predstavljanje nasilja u mediji-ma, Policija u tranzicionim dru{tvima i Transnacionalni organizovani kriminalitet*.

U okviru teme *Eti-ke dileme u kriminolo{kom istra`ivanju*, Mark Izrael iz Australije je predstavio svoj rad pod nazivom "Strogo poverljivo? Integritet i otkrivanje podataka u kriminolo{kom i sociolo{kopravnom istra`ivanju". U svom radu on se bavio problemom poverljivosti i za{tite podataka, odnosno ispitivanja kao izvora podataka, saop{tenih istra`iva-u tokom prikupljanja podataka. On se posebno bavio problemima do kojih dolazi u situaciji kada se istra`iva-i na|u pod institucionalnim, pravnim, psihi-kim ili eti-kim pritiskom da otkriju podatke koje su saznali tokom istra`ivanja, i na-inima na koje se istra`iva-i snalaze da bi za{titili svoje izvore. Izrael je ovaj problem posebno analizirao na primeru istra`ivanja dilera droge. Rad mo`e biti od velike koristi istra`iva-ima koji se bave istra`ivanjem kriminaliteta koji nije procesuiran i koji mogu da do|u u veoma neugodnu situaciju, ukoliko na vreme ne anticipiraju mogu}e posledice neotkrivanja dr`avnim organima informacija do kojih su do{li.

Maggy Wykes, Brian Francis i Chris Greer predstavili su zanimljive rezultate istra`ivanja na-ina predstavljanja ubistava i seksualnih delikata u medijima, kao i uticaja medijskih poruka o mr{avosti i lepoti kao `enskom idealu na sve rasprostranjeniju anoreksi-nost i suicidalno pona{anje mladih `ena. Mike Woodwiss, Mike King, Adam Edwards i Pete Gill u svojim izlaganjima o transnacionalnom organizovanom kriminalu predstavili su rezultate svog istra`ivanja, objavljenog u knjizi *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security* ("Transnacionalni organizovani kriminalitet: perspektive globalne sigurnosti"), koju je 2003. godine objavio Routledge.

Kao i ranijih godina, i na ovoj konferenciji bio je prisutan veliki broj najve}ih svetskih izdava-a koji su predstavili bogatu ponudu knjiga iz oblasti kriminologije. Konferencija je zavr{ena najavom slede}e konferencije Britanskog kriminolo{kog dru{tva koja }e se, pod nazivom *Kriminologija, vladavina i regulativa*, odr`ati od 6. do 9. jula 2004. godine u Portsmouth-u.

Dr Vesna Nikoli}-Ristanovi}

DR MILAN ŠKULIĆ

Organizovani kriminalitet – pojam i krivičnoprocesni aspekti

Dosije, Beograd, 2003, str. 421.

Organizovani kriminalitet je pojava koja, naročito u poslednjih nekoliko godina, izaziva veliku pažnju i brojne komentare kako u stručnoj, tako i u široj javnosti. O organizovanom kriminalitetu svakodnevno pišu novinari, snimaju se TV emisije i filmovi, ovaj oblik kriminaliteta je česta tema u popularnoj literaturi, o njemu raspravljaju političari i predstavnici vlasti, ali i stručnjaci i laička javnost. Međutim, do sada je kod nas objavljeno samo nekoliko zapaženijih naučnih radova o problematici organizovanog kriminaliteta, što je u suprotnosti sa velikom pažnjom koja mu se poklanja i činjenicom da je danas svima jasno da je organizovani kriminalitet veliki društveni problem u našoj zemlji i u svetu. Organizovani kriminalitet je složena, kompleksna pojava koja se mora izučavati multidisciplinarno. To je pristup koji je primenio autor knjige "Organizovani kriminalitet – pojam i krivičnoprocesni aspekti", dr Milan Škulić, analizirajući pre svega normativne, odnosno krivičnopravne i krivičnoprocesne, a delimično i kriminološke, kriminalističke, sociološke, filozofske i druge dimenzije ove složene društvene pojave. Upoznati pojavu, prepoznati i iskoristiti postojeće mogućnosti krivičnog sistema u borbi protiv nje i dati predloge za njegovo unapređenje, a u cilju stvaranja boljih i efikasnijih mehanizama pravnog sistema, osnovni je cilj ove studije. Stoga je ona, posebno u stručnoj javnosti, dočekana sa velikim nestrpljenjem.

U uvodnim razmatranjima autor je organizovani kriminalitet uporedio sa antičkim čudovištem, Lernejskom Hidrom, kojoj je, kada god bi joj veliki junak Herakle odsekao glavu, narasle dve nove. Organizovani kriminalitet i jeste nalik Hidri – on je mnogoglav, žilav, samoregenerišući. Stoga se, čini se, odavno odustalo od iluzije da je ovu pojavu moguće iskoreniti. Jedini dostižan cilj i najviše što organi vlasti modernih država mogu postići je da ovu neman drže pod kontrolom.

Autor se prevashodno bavi pojmovnim određenjem organizovanog kriminaliteta, njegovim fenomenološkim i etiološkim aspektima i osnovnim karakteristikama, kroz analizu krivičnih dela koja najčešće spadaju u organizovani kriminalitet i anal-

izu krivičnoprocesnih mehanizama koja se primenjuju u modernim zakonodavstvima kada su u pitanju krivična dela organizovanog kriminaliteta.

Knjiga je podeljena na tri poglavlja: Pojam organizovanog kriminaliteta, Krivičnopravni aspekti organizovanog kriminaliteta i Organizovani kriminalitet – krivičnoprocesni aspekti.

U prvom poglavlju dat je pojam, odnosno različite zakonske i teorijske definicije organizovanog kriminaliteta. Definicija organizovanog kriminaliteta je prvi veliki problem sa kojim se autor suočio. Naime, zbog svoje kompleksnosti i fenomenološke raznovrsnosti, ali i zbog toga što zakonodavci savremenih država određuju pojam organizovanog kriminaliteta u skladu sa njegovim karakteristikama u odnosnoj zemlji, definicije organizovanog kriminala su brojne i raznovrsne – od uskih, taksativnih, do izuzetno širokih, "kaučuk" normi, pod koje se mogu podvesti razni oblici ponašanja koji ne spadaju nužno u organizovani kriminalitet. U ovom delu dat je pregled teorijskih i zakonskih definicija organizovanog kriminaliteta, kao i definicija koje daju pojedini učesnici krivičnog postupka u nekim zemljama, odnosno neke agencije koje se suprotstavljaju organizovanom kriminalitetu. Nakon toga, autor daje sopstvenu definiciju ove kriminalne pojave, detaljno obrazlaže šta sadrži svaki od elemenata i zašto je svaki od njih uvršten u definiciju organizovanog kriminaliteta.

rezervisan prostor za
naslovnu stranu knjige

U nastavku prvog poglavlja dat je pregled istorijskog razvoja organizovanog kriminaliteta i pojedinih organizovanih kriminalnih grupa. Ovaj deo studije je izuzetno značajan, jer osvetljava mesto koje je organizovani kriminalitet zauzimao u pojedinim društvima u određenim istorijskim razdobljima. Autor je, pored ostalog, analizirao period tranzicije u istočnoevropskim zemljama i bivšem Sovjetskom Savezu, kao i etnički i prostorni faktor kao kriterijum za podelu kriminalnih organizacija. Ističe se vrlo detaljna analiza italijanske Mafije, kao i ruske i albanske "mafije". Takođe, obrađene su i neke kriminalne grupe koje ne spadaju u organizovani kriminalitet, kao što su bande motociklista i slično, i tom prilikom je ukazano na osnovne razlike između ovih grupa i grupa organizovanog kriminaliteta. Možda je ovaj deo studije mogao biti nešto sistematičniji i pregledniji, jer se autor u nekoliko navrata vraća na ranije započete teme. U nastavku su data osnovna teorijska objašnjenja dominantnih etioloških faktora koji deluju na nastanak i razvoj organizovanog kriminaliteta. Na kraju poglavlja autor se još jednom osvrnuo na istorijski i savremeni kontekst i oblike preplitanja i koegzistencije državne vlasti i organizovanog kriminaliteta.

U drugom poglavlju analizirani su krivičnopravni aspekti organizovanog kriminaliteta, tačnije krivična dela koja se najčešće vrše od strane organizovanih kriminalnih grupa i organizacija, i odnos saučesništva kao krivičnopravnog pojama i organizovanog kriminaliteta. U ovom delu je posebno interesantna grupa inkriminacija koje su obuhvaćene analizom – to su dela koja se mogu podeliti na dela kojima se formira kriminalno udruženje i dela koja čine pripadnici kriminalne organizacije, a koja su karakteristična za delovanje kriminalnih organizacija. Data je iscrpna analiza bića krivičnih dela i težih i lakših oblika sledećih krivičnih dela: zločinačko udruživanje (čl. 227 KZRS), dogovor za izvršenje krivičnog dela (čl. 226 KZRS), pranje novca, iznuda (čl. 180 KZRS), otmičica (čl. 64 KZRS), krivična dela koja se odnose na zabranjene psihoaktivne supstance, posredovanje u vršenju prostitucije (čl. 251 KZRS), dela koja se odnose na ropstvo i trgovinu ljudima, dela koja se odnose na oružje, municiju ili eksplozivne materijale, zloupotreba službenog položaja (čl. 242 KZRS), primanje i davanje mita (čl. 254 i 255 KZRS) i dela korupcije. Autor je naročito detaljno analizirao dela koja su od skoro uvedena u naš krivičnopravni sistem, odnosno dela koja su pretrpela izmene najnovijim novelama našeg krivičnopravnog zakonodavstva, među kojima se posebno ističe krivično delo trgovina ljudima (čl.

111b KZRS) i dela iz oblasti korupcije. Ipak, stiče se utisak da je pomalo preusko dat pregled međunarodnih dokumenata koje se odnose na ropstvo i trgovinu ljudima, jer je izostala analiza nekih važnih međunarodnih dokumenata, ali se to verovatno može objasniti relativno ograničenim prostorom koji je autor imao za ovu izuzetno važnu i aktuelnu problematiku. U analizi pozitivnopravnog krivičnog zakonodavstva autor je zauzeo kritički stav, ističući prednosti i nedostatke aktuelnih zakonskih rešenja, i izneo brojne predloge *de lege ferenda*.

Treće i najobimnije poglavlje posvećeno je krivičnoprocesnim aspektima organizovanog kriminaliteta. Danas gotovo sva moderna krivičnoprocesna zakonodavstva predviđaju posebna pravila za procesuiranje krivičnih predmeta organizovanog kriminaliteta. U tom smislu, od nedavno ni naše zakonodavstvo nije izuzetak. Autor se na početku ovog poglavlja osvrnuo na istorijat razvoja krivičnoprocesnih normi koje se odnose na organizovani kriminalitet u našem zakonodavstvu. I u ovoj analizi autor je zadržao izuzetno argumentovan kritički stav prema čestim i kontradiktornim izmenama našeg pozitivnog prava u ovoj oblasti, i ukazao na terminološke i suštinske nepravilnosti i nepreciznosti Zakonika o krivičnom postupku i drugih relevantnih zakona. Autor je ukazao i na preuzete međunarodnopravne obaveze, probleme u definisanju pojma organizovanog kriminaliteta u našem pozitivnom pravu, načela koja se odnose na organizovani kriminalitet, krivičnoprocesne mehanizme dokazivanja ovih krivičnih dela, moguće probleme u tumačenju pojedinih zakonskih normi, kao i na moguća rešenja iznetih nedostataka našeg pozitivnog krivičnoprocesnog zakonodavstva. Iscrpno su analizirane sve promene u krivičnoprocesnoj regulativi organizovanog kriminaliteta u našem pravu, kako one koje su trenutno na snazi, tako i one koje su, kao neustavne, brisane iz našeg pozitivnog zakonodavstva. U ovom delu dat je i uporednopravni pregled rešenja drugih zakonodavstava - Republike Srpske, Nemačke, Francuske, Italije, Velike Britanije, Austrije, Holandije, Belgije, Španije, Grčke, Švajcarske i Sjedinjenih Američkih Država. Posebna pažnja posvećena je odredbama koje se odnose na svedočenje, zaštitu svedoka i sprečavanje sekundarne viktimizacije svedoka i oštećenih, kroz analizu postojećih međunarodnih dokumenata i rešenja koje postoje u modernim zakonodavstvima i međunarodnim sudovima i tribunalima. U analizi domaćeg pozitivnog prava posebno je obrađen institut svedoka-saradnika, kao i odredbe koje se odnose na otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela

organizovanog kriminaliteta – korišćenje simulovanih poslovnih aktivnosti i prikrivenih islednika.

U zaključku se autor još jednom osvrnuo na sveprisutnost organizovanog kriminaliteta u modernim državama, i na osnovne razloge zbog kojih je borba protiv ovog oblika kriminalnog ponašanja izuzetno težak zadatak (veza sa eksponentima državne vlasti, velika ekonomska i društvena moć kriminalnih organizacija, elastičnost, prilagodljivost i slično). Podvučena je neophodnost korišćenja novih dokaznih mehanizama i instituta krivičnog procesnog prava, i ukazano na opasnost od preširoke upotrebe ovih pravila i prevelikih ovlašćenja koja se u borbi protiv organizovanog kriminaliteta daju organima formalne socijalne kontrole. Ipak, i pored toga što je, čini se, potpuno eliminisanje organizovanog kriminala nemoguća misija, autor zaključuje da je pravna država sposobna da ga svede na najmanju moguću meru i drži na tom nivou.

Dinamične promene koje poslednjih nekoliko godina karakterišu naše krivično procesno pravo, naročito kada je u pitanju problematika organizovanog kriminaliteta, nameću stalno obnavljanje znanja i dalju edukaciju svih subjekata koji se, na bilo koji način, susreću sa organizovanim kriminalitetom. Ova knjiga je prevashodno namenjena svim akterima koji se, u pretkrivičnom i krivičnom postupku, suočavaju sa organizovanim kriminalitetom. Međutim, iako je nesporno da će oni imati

najviše koristi od ove knjige, ona će, verujemo, isto tako zanimljiva i korisna biti i studentima - budućim pravnicima, studentima poslediplomcima, advokatima, naučnim radnicima ali i široj javnosti, rečju svima koji žele da znaju više o organizovanom kriminalitetu ili se na bilo koji način susreću sa ovom pojavom. Najzad, ova knjiga je namenjena i onima koji odlučuju o izmenama zakona, jer sadrži brojne predloge *de lege ferenda* koji mogu ukazati na pravce daljeg razvoja našeg krivičnog i krivičnoprocesnog prava.

Ovom studijom u velikoj meri se demistifikuje i naučno objašnjava organizovani kriminalitet. Takođe, samim tim što je naša stručna literatura oskudevala u sveobuhvatnim i celovitim analizama organizovanog kriminaliteta, vrednost ove knjige je nesumnjiva, a praznina koja je do sada postojala u našoj pravnoj nauci u ovoj oblasti u velikoj meri je popunjena. Čitljivost, argumentovanost, uporedno-pravna analiza, interdisciplinarni pristup, kritički stav i brojni predlozi za unapređenje postojećih rešenja svakako predstavljaju najveće kvalitete ove knjige. Sa druge strane, šturost i nesistematičnost u obradi pojedinih tema, verovatno nametnuta ograničenim prostorom za analizu, verujemo, biće eliminisane u nekom od sledećih izdanja ove knjige. Nakon čitanja ostaje nam da se zapitamo: Da li će, i kada, savremeni svet dočekati svog Herkulesa, koji će jednom zauvek eliminisati organizovani kriminalitet?

Mr Sanja Miliwojević

ELMAR G. M. WEITEKAMP i
HANS-JURGEN KERNER (ur.)

Restorative Justice Theoretical foundations

(Restorativna pravda – teorijske osnove)

Willan Publishing, Devon, U.K., 2002, str. 350.

Krajem 2002. godine iz štampe je izašla još jedna u nizu knjiga iz oblasti restorativne pravde pod nazivom *Restorative Justice - Theoretical foundations (Restorativna pravda – teorijske osnove)*, koju su uredili Elmar G. M. Weitekamp i Hans-Jurgen Kerner. Ova knjiga predstavlja kompilaciju radova vodećih svetskih stručnjaka iz oblasti restorativne pravde, koji su prezentovani na 4. međunarodnoj konferenciji o restorativnoj pravdi za

maloletnike, održanoj od 1. do 4. oktobra 2000. godine u Tubingenu (Nemačka), pod nazivom "Restorativna pravda kao izazov novom milenijumu". Ova, kao i ostale konferencije koje su organizovali članovi Međunarodne mreže za restorativnu pravdu za maloletnike, za cilj je imala okupljanje što većeg broja naučnih i stručnih radnika, praktičara i političara kako bi se diskutovalo o brojnim pitanjima, problemima i dilemama u vezi sa restorativnom pravdom i njenim različitim programima kao odgovoru, pre svega, na kriminalitet maloletnika, kao i o njenom daljem razvoju u svetu uopšte. Imajući to u vidu, ova knjiga predstavlja značajan doprinos razvoju ideje i pokreta restorativne pravde, koji je, posebno proteklih godina, u velikoj ekspanziji. Osnovni predmet radova izloženih u ovoj knjizi, kao što i sam naslov govori, jesu teorijske postavke (osnove) sistema restorativne pravde, tako da su autori kroz svoje radove pokušali da daju odgovore na neka od ključnih pitanja kao što su kako determinisati glavnu suštinu restorativne pravde, kako

izbeći određene konceptualne zamke, kako implementirati vekovima razvijane tradicionalne modele pomirenja u savremene pravosudne sisteme i slično.

Na samom početku, Daniel Van Ness postavlja okvir za razmatranja koja slede, analizirajući pitanja okvira i osnovnih elemenata sistema restorativne pravde koji, pored restorativnih, sadrži i niz drugih vrednosti. U ovoj analizi, on polazi od tri osnovna principa i četiri vrednosti restorativne pravde. Kao osnovne principe restorativne pravde autor navodi: pravda zahteva popravljnje onoga što je krivičnim delom naneto žrtvi, učiniocu i zajednici; žrtva, učinilac i zajednica treba da imaju mogućnost da se aktivno uključe u proces restorativne pravde što je pre moguće; i, u promovisanju pravde, vlada je zadužena za očuvanje reda, a društvena zajednica za uspostavljanje mira. Centralne vrednosti ovog sistema reagovanja bile bi: susret, popravljnje, reintegracija i uključivanje. Na osnovu ovih principa i vrednosti, moguće je dalje procenjivati u kojoj meri je jedan sistem restorativan ili ne, a kakav sistem restorativne pravde će biti prihvaćen zavisi od njegovog odnosa prema tradicionalnom krivičnopravnom sistemu. Tako je moguće govoriti o četiri osnovna modela restorativne pravde u zavisnosti od toga da li se sistem restorativne pravde posmatra kao alternativa krivičnopravnom sistemu, kao oblik skretanja tradicionalnog krivičnopravnog sistema ili kao deo postojećeg sistema krivičnopravnog reagovanja na kriminalitet. Neka od ovih pitanja analizira i Howard Zehr, spuštajući ih na individualni nivo, odnosno posmatrajući sistem restorativne pravde kroz žrtvu, odnosno učinioca i put koji oni treba da prođu da bi pravda bila zadovoljena.

Restorativna pravda je, kao što to navodi George Pavlich, koncept čije je vreme došlo, odnosno, kako ističu Mara Schiff i Gordon Bazemore, pokret koji je na početku XXI veka u snažnom usponu, zaokupljajući sve veću pažnju naučnika, praktičara ali i političara. Međutim, prema rečima Paul McCold-a i Ted Wachtel-a, restorativna pravda je proces otkrivanja pre nego inovacija, pa i u ovoj oblasti praksa ide ispred teorije. Ali, da bi se ovakva praksa dalje unapređivala i da bi drugi iz toga mogli da uče, društvene nauke dobijaju sve značajniju ulogu u opisivanju i analizi same prakse, razvijanju teorijskih koncepata i evaluaciji celokupnog sistema restorativne pravde. Tako, na primer, ovi autori polaze od najjednostavnije definicije restorativne pravde kao procesa koji uključuje neposredne nosioce koji treba da odluče koji je najbolji način da se popravi šteta pričinjena

krivičnim delom. Međutim, ova definicija sadrži čitav niz pitanja koja treba definisati, teorijski objasniti njihova značenja i međusobni odnos (na primer, ko su neposredni nosioci procesa, koji je to najbolji način da se šteta popravi, šta znači popraviti štetu, šta je krivično delo i tome slično). Tako, na primer, i Lode Walgrave ukazuje na potrebu preispitivanja koncepta "zajednice" kao ključnog elementa u konceptu restorativne pravde, što takođe predstavlja jedno od važnih teorijskih pitanja. Imajući to u vidu, zapaža se značaj teorijskog razmatranja koncepta restorativne pravde, čije će se postavke kasnije proveravati kroz istraživanja postojeće prakse i različitih modela (programa) restorativne pravde. Ali, isto tako, kako navodi Grazia Mannozi, neophodnim se čini i stvaranje odgovarajućeg političkog okvira za implementiranje određenog modela restorativne pravde u savremenim društvima.

Međutim, u razvijanju ideje restorativne pravde i njenom prihvatanju u savremenim sistemima neophodno je, kako navode Martin Wright i Guy Masters, dati i jedan kritički osvrt na samu praksu, odnosno na različite modele (programe, oblike) reagovanja koji danas postoje u svetu. Tako se i u radovima koji su izloženi u ovoj knjizi mogu naći kritički osvrti, analize i rezultati istraživanja pojedinih modela restorativne pravde, odnosno njihovog obima, procesa, prakse i drugih relevantnih pitanja.

Proteklih godina, restorativna pravda je postala naročito važan oblik reagovanja na kriminalitet maloletnika, pa je i ovom pitanju posvećena posebna pažnja. Tako Christian Eliaerts i Els Dumortier u svom radu naglašavaju potrebu uspostavljanja odgovarajućih procesnih garancija i standarda, posebno kada se radi o primeni ovih oblika reagovanja na maloletnički kriminalitet, jer se u protivnom može dovesti u pitanje poštovanje osnovnih ljudskih prava i principa restorativne pravde uopšte. Sa druge strane, Gordon Bazemore i Colleen McLeod razmatraju pitanja odnosa restorativne pravde i budućnosti diverzionog modela postupanja i neformalne društvene kontrole, posebno u oblasti maloletničkog pravosuđa.

Međutim, u svim analizama koncepta restorativne pravde, postojeće prakse, različitih programa i slično, a u cilju postavljanja određenih teorijskih osnova ovog modela reagovanja na kriminalitet, konflikte, kršenja ljudskih prava, značajnu ulogu, kako ističe Robert E. Mackay, ima antropologija, odnosno bavljenje korenima ovog sistema reagovanja koji sežu daleko u prošlost. Tako se koreni restorativne pravde, prema nekim autorima, mogu naći u praksi starih Grka, Arabljana, Rimljana,

Germana, kao i u različitim religijama - budizmu, hinduizmu, konfučijanizmu i slično. Prema drugima, koreni restorativne pravde, pak, leže u različitim oblicima reagovanja domorodačkog stanovništva u Severnoj Americi, Kanadi, Australiji i na Novom Zelandu. Tako se Thomas Winfree Jr. u svom radu bavi mirovnim sudovima kod Navaho Indijanaca u Severnoj Americi; Chris Cunneen govori o odnosu između dekolonizacije i restorativne pravde jer polazi od toga da je čitav koncept restorativne pravde iznikao i u velikoj meri je povezan sa sistemima pravde kolonizovanih ljudi, posebno domorodačkog stanovništva u Australiji, na Novom Zelandu, u Kanadi i SAD; Gabrielle Maxwell i Allison Morris analiziraju sa različitih aspekata osnovna osećanja koja se pojavljuju u procesu restorativne pravde – sramotu, krivicu i pokajanje - kao i značenja koja ona imaju kod pojedinih naroda (na primer, kod Maora).

Na samom kraju, Ezzat A. Fattah govori o potrebi okretanja tradicionalnog krivičnog sistema ka značajnim društvenim vrednostima i dostignućima – pomirenju, popravljanju, reparaciji i reintegraciji, dok u svom radu Elmar G. M. Weitekamp ukazuje na neke paradokse, probleme i obećanja restorativne pravde, govoreći o tome gde je model restorativne pravde danas i šta je potrebno učiniti u budućnosti da bi se on unapredio, a njegova primena proširila.

Imajući sve izloženo u vidu, može se zaključiti da ova knjiga sadrži obilje razmatranja, primera i ideja, koji mogu biti od značaja za naučnike, praktičare i političare i u našoj zemlji, s obzirom na činjenicu da i mi treba da razmišljamo u pravcu implementiranja ovog koncepta i njegovih principa u naš sistem reagovanja na kriminalitet i druga kršenja osnovnih ljudskih prava i sloboda, pa je stoga toplo preporučujemo.

Mr Sanja Čopić

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343.98

Temida: ~asopis o viktimizaciji,
ljudskim pravima i rodu/ glavna i odgovorna
urednica Vesna Nikoli}-Ristanovi}. – God. 1,
br. 1 (1998)-. – Beograd: Viktimolo{ko
dru{tvo Srbije : Prometej, 1998-. –30cm

Publikacija uporedo izlazi i na engleskom
jeziku (ISSN 1450-8508)

ISSN 1450-6637 = Temida (Izd. na srpskom
jeziku)

COBISS.SR-ID 140099335